

PONAŠANJE I NAVIKE DJECE NA INTERNETU: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike

Save the Children

Prof. dr Elmedin Muratbegović
Mr Srđan Vujović

decembar 2016.

Save the Children vjeruje da svako dijete zaslužuje budućnost. U zemljama sjeverozapadnog Balkana radimo svaki dan kako bismo za djecu osigurali zdrav početak života, priliku za učenje i zaštitu od nasilja. Kada se pojave krize i kada su djeca najranjivija, mi smo uvijek među prvima koji dođu pomoći i među posljednjima koji odlaze. Mi osiguravamo da se odgovori na specifične potrebe djece i da se njihov glas čuje. Postižemo dugotrajne rezultate za milione djece, uključujući onu djecu do koje je najteže doći. Dajemo sve od sebe za djecu - svaki dan i u vrijeme kriza – transformišući njihove živote i budućnost koja je pred nama.

© Save the Children 2016

Izdavač: Save the Children in North West Balkans

Autor: Prof.dr. Elmedin Muratbegović i Mr. Srđan Vujović

Recenzenti: Dr.sc. Muhamed Budimlić i dr. Sanja Radetić Lovrić

Vođa tima: Alen Zaimović

Grafički dizajn: Ferida Abdagić

Štampa: Amos Graf Sarajevo

Tiraž: 100

Ova publikacija urađena je u okviru projekta „Spojeni i sigurni-prema virtualnom okruženju sigurnom za djecu“, čiju je realizaciju podržali Oak fondacija i Save the Children Norway.

Sva prava su zadržana. Sadržaj ove publikacije se može slobodno koristiti ili kopirati u nekomercijalne svrhe, uz obavezno navođenje izvora.

PONAŠANJE I NAVIKE DJECE NA INTERNETU: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike

Prof. dr Elmedin Muratbegović Mr Srđan Vujović

Sarajevo 2016.

Ova publikacija je izrađena uz podršku Save the Children. Sadržaj ove publikacije ne odražava nužno stavove i mišljenja Save the Children.

Sadržaj

Sadržaj.....	2
Popis skraćenica.....	3
Sažetak.....	4
1. Uvod.....	6
2. Metodološki okvir.....	8
3. Rezultati.....	12
3.1. Opis uzorka.....	12
<i>Djeca</i>	12
<i>Roditelji</i>	14
3.2. Dostupnost uređajima i internetu.....	16
3.3. Način i svrha korištenja interneta.....	19
3.4. Nadzor roditelja nad pristupom djece internetu.....	22
3.5. Rizici za djecu na internetu.....	24
3.6. Zaštita od nasilja na internetu.....	28
4. Zaključci.....	42
5. Preporuke.....	45
6. Literatura.....	46
7. Prilozi.....	47
Prilog 1. Tabela prikazi rezultata.....	47
Prilog 2. Spisak odabranih škola koje su učestvovala u istraživanju.....	51
Prilog 3. Upitnik za djecu.....	52
Prilog 5. Upitnik za nastavnike.....	71
Prilog 6. Pismo za roditelje.....	79
Prilog 7. Istraživački tim.....	80
Recenzija I.....	81
Recenzija II.....	86

Popis skraćenica

BiH – Bosna i Hercegovina

CPRC – Centar za istraživanje politike suprostavljanja kriminalitetu

IKT – Informaciono-komunikacijske tehnologije

ISP – Internet servis provajder

ISRD – e. International Self-Report Delinquency Study (Studija o samoprijavljenoj delinkvenciji)

RAK – Regulatorna agencija za komunikacije

SMS – Short Message Service (Usluga kratkih poruka)

SPSS – e. Statistical Package for the Social Sciences (Statistički paket ta društvene nauke)

Sažetak

Broj korisnika interneta u svijetu se kontinuirano povećava. To je slučaj i u Bosni i Hercegovini gdje je stopa korištenosti interneta za 2015. godinu iznosila 72,41% (RAK, 2016). Razvoj informaciono-komunikacijskih tehnologija (IKT) uslovio je da se generacije djece mlađe od 1995. godine rađaju u visokotehnološkom okruženju u kojem su napredne tehnologije sastavni dio njihovog života pri čemu njihovi roditelji nisu bile u istoj prilici da koriste slične tehnologije. Ovaj mogućí generacijski jaz bitan je faktor za provođenje ovakvih istraživanja.

Masovno korištenje IKT-a postavlja sigurnosne izazove za cijelu populaciju, a posebno u kontekstu sigurnosti djece kao najranjivije kategorije. Rezultati istraživanja provedenih na reprezentativnom uzorku u BiH pokazuju da su djeca završnih razreda osnovnih škola vrlo često postaju žrtvom u cyber prostoru. Takođe su upravo oni ti koji vrlo često povrijeđuju prava drugih osoba.

Generalni cilj ovog istraživanja je opisati ponašanja i navike djece na internetu i otkriti izazove za njihovu sigurnost, a kako bi se doprinijelo kreiranju društvenih programa zaštite djece od rizika da postanu žrtve ili počinitelji društveno neprihvatljivih ponašanja.

Da bi ostvarili ovaj cilj ispitani su stavovi djece od 9-17 godina, stavovi roditelja djece od 9-17 godina i stavovi nastavnika informatike. Podaci su prikupljeni u 9 osnovnih i 9 srednjih škola sa područja Sarajeva, Banja Luke, Tuzle, Tomislavgrada i Sokoca. U analize ovog istraživanja ukupno je ušlo 623 djece, 390 roditelja i 22 nastavnika informatike iz odabranih škola.

Rezultati su pokazali da većina djece svakodnevno koristi IKT i pristupa internetu već od svoje 9 godine života. S obzirom da se nastavni predmet vezan za informatiku i računarstvo počinje izučavati tek sa 11 godina, u 6 razredu osnovne škole, djeca ostvaruju pristup internetu i prije sticanja osnovnih znanja o informatici u okviru formalnog obrazovanja što govori u prilogu o potrebi za obrazovanjem i djece i njihovih roditelja o opasnostima koje vrebaju na internetu, te načinima da se dijete od njih može zaštititi. Gotovo sva djeca posjeduju uređaj preko kojeg pristupaju internetu. Najčešće je to mobilni telefon, preko kojeg jedna trećina ispitanih djece ima pristup mobilnom internetu.

Djeca na internetu najčešće traže zabavu (igranje igrice 59,8%, komunikacija sa poznatima i nepoznatima 87,3%, skidanje sadržaja poput muzike i filmova 76,7%, traženje drugih zanimljivih sadržaja 85%, i sl.). Onaj ko im to ponudi imaće njihovu pažnju. Zato je važno da to budu oni koji će djecu zaštititi od štetnih uticaja i neprihvatljivih ponašanja (roditelji, nastavnici, profesionalci iz određenih ustanova, i dr.). Gotovo sva djeca iz uzorka su korisnici društvenih mreža (njih 90,4% iz ukupnog uzorka ili 100% srednjoškolaca) i tamo provode najviše svog vremena. Nadzor roditelja nad korištenjem interneta od strane djeteta je vrlo ograničen. Veliki broj roditelja naprosto vjeruje svojoj djeci i tek pitaju neke stvari ako ih nešto zanima. Djeca opet kažu da im roditelji ne brane da koriste internet (48%), a prije svega jer oni o tome malo znaju (70%).

Djeca dijele veliki broj ličnih podataka na internetu (lične slike 78,7%, adresu stanovanja 25,5%, datum rođenja 50,9%, slike prijatelja 43,2%, naziv škole 43,2%, šta vole 40,9% i sl.), što se može prepoznati kao svojevrsan rizik. Polovina ispitanih djece (48,5%) je dobijala poruke od nepoznatih osoba. Svako četvrto dijete (23,1%) je odgovaralo na takve poruke, a svako deseto dijete (11,4%) od ukupnog broja je pristalo da se vidi uživo sa osobom koju je upoznao na internetu.

Vještine djece da se sami zaštite prilično su ograničene, a to ih čini dodatno ranjivim. Svako šesto dijete (16,0%) ne zna da blokira osobu na Facebooku, Viberu, ili na pozivima u mobilnom telefonu, dok njih skoro trećina (30%) to ne zna učiniti na e-mailu. Svako peto dijete ne zna promijeniti podešavanja privatnosti profila (18%), a svako četvrto dijete (26%) ne zna pronaći informacije o tome kako koristiti internet na siguran način. Nalazi istraživanja pokazuju da kada im se desi neprijatno iskustvo na internetu oni najviše vjeruju svojim roditeljima (70,2%), a značajno manje nastavnom (22,9%) ili stručnom osoblju u školama (32,3%).

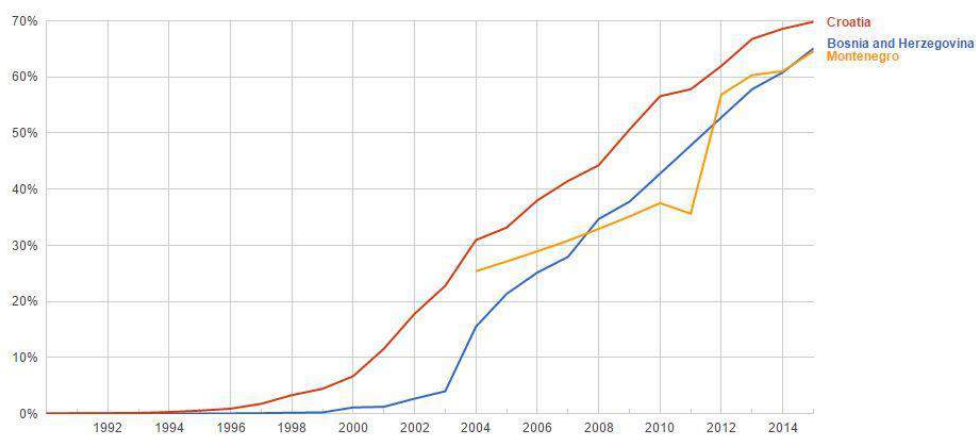
Sigurno je da se djeci ne može, niti bi trebalo biti, zabranjeno korištenje IKT, društvenih mreža ili aplikacija. Neophodno je da u pravom trenutku saznaju prave stvari o tome kako se na siguran način koristiti naprednim tehnologijama. To znači da djeca od prvog kontakta sa visokotehnološkim uređajima i internetom trebaju pomoć svojih roditelja/staratelja, a sa prvim koracima u školskom sistemu dijete treba dobiti korisne informacije od svojih nastavnika. Očigledno je da pitanje zaštite djece na internetu postaje dio opšteg odgoja/vaspitanja djeteta i naravno njegovog obrazovanja. Značajna snaga u ovom sistemu mogu biti nastavnici informatike, kao osobe sa posebnim znanjima iz ove oblasti. Kao takvi, čini se da su svjesni ozbiljnosti i prisutnosti ovog problema i izazova pred kojima stoje djeca.

Ovaj dokument se smatra korisnim za kreiranje politika zaštite djece od izazova koje im postavlja savremeno društvo kroz nametanje IKT. Naime, pored informativnog karaktera ovog dokumenta, kojim se očekuje podizanje svijesti građana o ozbiljnosti problema, očekuje se pokretanje i konkretnih akcija. Tako, na temelju rezultata istraživanja treba poslati poruke roditeljima, koji od ranih faza razvoja djeteta trebaju biti moderator u stvaranju navika i ponašanja. Takođe, rezultati ukazuju da škole kao ustanove za vaspitanje i obrazovanje djece moraju ponuditi više kada je riječ o ovom problemu, a uz podršku lokalnih zajednica i nevladinog sektora.

1. Uvod

Životni stilovi i navike novih generacija, kao i značajne promjene u njihovom socijalnom životu, često se vežu za razvoj informaciono komunikacijskih tehnologija (IKT). Broj korisnika interneta u BiH, ali i širom svijeta, neprekidno raste. Prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije (RAK) u 2015. godini u Bosni i Hercegovini (BiH) bilo je 2.782.107 korisnika interneta. To znači da stopa korištenosti interneta za 2015. godinu iznosi 72,41%.¹ Slika 1 prikazuje trend rasta internet korisnika u Bosni i Hercegovini i nekim zemljama u regiji.

Slika 1.1. Procenat internet korisnika u Bosni i Hercegovini po godinama

Izvor: Svjetska banka²

Generacije osoba rođenih nakon 1980-tih godina počinju da se u svakodnevici susreću sa modernim tehnologijama. Ipak, danas se posebna pažnja posvećuje generaciji čiji su sastavni dio života tehnološki uređaji, generaciji koja se rađa i odrasta u visokotehnološkom okruženju i time se često posmatra kao generacija zavisna o tehnologiji i internetu (Muratbegović, Kobajica, Vujović, 2016). To su generacije osoba rođenih nakon 1995. godine (ili prema nekim autorima nakon 2000. godine), a u stručnoj literaturi često su prepoznati pod nazivom „Z generacije“³. Godine rođenja ove populacije govore da se trenutno radi o djeci.

Za razliku od opisanih generacija, generacije starije od 1980-ih manje se koriste savremenim tehnologijama. Postavlja se pitanje da li se članovi ove populacije, koji se i dalje suočavaju sa poteškoćama u praćenju tehnoloških trendova, mogu nositi sa izazovima pred koje dolaze njihova djeca iz „Z generacije“.

U savremenom svijetu primjena tehnoloških uređaja je široko rasprostranjena i lako je dostupna većini stanovništva. Takođe, broj djece koja koriste takve uređaje i internet raste svake godine. Tako postoje sve veća potreba i težnja, bez obzira na generacijske razlike, da se korištenje IKT učini što je moguće sigurnijim. Naime, poput situacija u realnom svijetu, i u

¹ Dostupno na: <http://rak.ba/hrv/aktuelnost.php?uid=1464790952&root=1254253123>, pristupljeno 11.10.2016.

² Dostupno na: http://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.P2?cid=GPD_44&end=2015&locations=BA&start=1990, pristupljeno 11.10.2016.

³ Za ovu generaciju u literaturi se još pominju imena e. *iGeneration*, *Gen Tech*, *Generation 2020*, *Gen Wii*, *Net Gen*, *Digital Natives*, i *Plurals*.

virtualnom svijetu pojedinac može postati žrtva ili izvršilac određenog društveno neprihvatljivog ponašanja.

Upravo je razvoj IKT-a omogućio pojavu novih krivičnih djela na štetu djece, ali se i stari oblici kriminaliteta izvršavaju na savremene načine. Tako je iskorištavanje i nasilje nad djecom poprimilo vrlo različite oblike. Uz korištenje IKT ovi oblici se javljaju u vidu vrijeđanja, uznemiravanja, slanja prijetećih i uvredljivih poruka, lažnog predstavljanja, podsticanja na mržnju i nasilje i sl. Vrlo težak oblik su seksualna eksploatacija i seksualno nasilje nad djecom počinjeno, snimljeno ili podijeljeno uz korištenje IKT-a. Jedan od primjera sa teškom posljedicom odnosi se na materijale dobijene eksploatacijom djece u pornografske svrhe. Djeca širom svijeta postaju žrtve seksualnog nasilja kroz samu proizvodnju materijala korištenih u pornografske svrhe koji uz pomoć savremenih informaciono-komunikacijskih sredstava, na sistematski i organizovani način, bivaju dostupni široj publici. Svakim naknadnim prikazivanjem takvog materijala djeca bivaju reviktimizirana, emocionalno i fizički, što se negativno odražava na mogućnosti njihovog psihološkog oporavka i socijalizacije.

Istraživanja o samoprijavljenom prestupništvu maloljetnika (International Self Report Delinquency Study – ISRD), provedena na reprezentativnom uzorku djece završnih razreda osnovnih škola u BiH,⁴ pokazala su da postoje značajni problemi u korištenju IKT od strane djece i nad djecom. Prema autorima Budimlić, Maljević i Muratbegović zabilježena je visoka stopa nasilja nad djecom na internetu, koje često ostaje neprijavljeno. Sa druge strane, ista istraživanja ukazuju na izuzetno izraženo prisustvo nelegalnog snimanja sadržaja sa interneta od strane djece. Dakako, ovakvi rezultati mogu biti pokazatelji potrebe za provođenjem istraživanja koja će nastojati istražiti suštinu konkretnog problema.

Zbog obima, fenomenologije i posljedica neprihvatljivog ponašanja u cyber prostoru, naučna i stručna javnost sve više raspravlja o ovoj pojavi. Tako je ova tema predmet međunarodnih konferencija u svijetu, ali i naučnih i stručnih okupljanja u Bosni i Hercegovini. Takve okolnosti su uslovile razvoj politike suprostavljanja fenomenu kriminaliteta putem IKT. Kako se o njemu raspravlja na globalnom nivou, značajan broj dokumenta u vezi sa ovom oblasti donijet je na međunarodnom, ali i na nacionalnim nivoima država, pa tako i u Bosni i Hercegovini.⁵

Cilj ovog istraživanja je opisati i otkriti ponašanje i navike djece na internetu, a u svrhu kreiranja društvenih programa zaštite od rizika da postanu žrtve ili počinitelji društveno neprihvatljivih ponašanja. Tako su djeca, od 9 do 17 godina, iz osnovnih i srednjih škola prikazala svoju percepciju ponašanja i navika na internetu. Takođe, svoje stavove o ponašanju i navikama djece na internetu obrazložili su i roditelji djece iste starosne kategorije, kao i nastavnici informatike koji su angažovani uzorkovanjem u odabranim školama.

⁴ Prva ISRD studija u BiH je provedena 2006 godine, a druga 2015. godine.

⁵ Među najvažnijima su: Direktiva 2011/92/EU Evropskog parlamenta i Vijeća o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije, Konvencija o kibernetičkom kriminalu, Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, Rezolucija 1307(2002) Parlamentarne skupštine VE o seksualnom iskorištavanju djece, Rezolucija 1099(1996) Parlamentarne skupštine VE o seksualnom iskorištavanju djece, Preporuka Komiteta ministara VE (2001)16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja, Fakultativni protokoli uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji te o zabrani učešća djece u oružanim sukobima, i dr. Vidjeti više u Muratbegović, Kobajica, Vujović (2016).

2. Metodološki okvir

Istraživanje o ponašanju i navikama djece na internetu je empirijska studija koja se fokusira na ispitivanje stavova djece, uzrasta od 9 do 17 godina, o odnosnoj temi.⁶ Takođe, istraživanjem je obuhvaćeno ispitivanje stavova onih koji brinu o djeci i njihovom ponašanju – stavovi roditelja i nastavnika/ca informatike u školama.

Predmet ovog istraživanja odnosi se na ponašanja djece u cyber prostoru. Takav prostor jednak je za sve i jednako dostupan za svu djecu (i odrasle) u Bosni i Hercegovini. S obzirom na dostupnost IKT-a, te na izučavanje posebnih predmeta informatike/računarstva u osnovnim i srednjim školama, pretpostavlja se da u pravilu djeca istih generacija u Bosni i Hercegovini imaju približno jednak nivo informatičke pismenosti. Dakle, može se govoriti o populaciji djece iz BiH koja je u cyber prostoru. Iz te populacije izvučen je uzorak na temelju kojeg će se izvoditi glavni zaključci u ovom izvještaju. Takođe, interpretacije i zaključci će biti ojačani sa rezultatima dobivenim ispitivanjem uzorka roditelja i nastavnika informatike.

Uzorak: Dosadašnja iskustva i rezultati prethodnih istraživanja pokazali su da uzorak istraživačke populacije crpljen u Sarajevu i Banjoj Luci, adekvatno predstavlja i populaciju u svim drugim urbanim centrima u Bosni i Hercegovini. Ova dva grada, zajedno sa Tuzlom kao trećim najmnogoljudnijim gradom u Bosni i Hercegovini (Agencija za statistiku BiH, 2016), predstavljaju tri najveća urbana centra, pa je upravo u njima i pronađen najveći dio uzorkovane populacije. Pored upravnih ili administrativnih klasifikacija naselja na gradove i opštine, druga službena definicija naselja u Bosni i Hercegovini je ona popisna.⁷ Prema njoj postoje naselja gradskog karaktera i ostala naseljena mjesta (Agencija za statistiku BiH, 2013). Međutim, treba imati na umu da naselja gradskog karaktera u Bosni i Hercegovini imaju vrlo različite urbanističke, demografske, morfološke, administrativne, geografske i druge dimenzije. Sarajevo, Banja Luka i Tuzla su već godinama urbane gradske sredine i veliki industrijski centri. Neka druga naselja gradskog karaktera razvila su se iz ruralnih sredina, a usljed procesa deagrarizacije i početka urbanizacije (Musa, 2005). Takva naselja najčešće su dobro povezana sa većim inustrijskim centrima, prije svega da bi radnici odlazili u njih, ali se ipak nisu u potpunosti mogli odreći svojega ruralnog porijekla, pa se u stručnoj terminologiji nazivaju mješovitim

Ograničenja uzorka

- Uzorak djece nije reprezentativan za populaciju djece od 9 do 17 godina u BiH, pa se treba pristupiti sa oprezom kada je u pitanju generalizacija interpretacija i zaključaka.
- Uzorak roditelja nije reprezentativan za populaciju roditelja djece od 9 do 17 godina u BiH, a posebno treba istaći da se radi o grupi roditelja sa značajno većim stepenom obrazovanja u odnosu na nivo obrazovanja u ukupnoj populaciji.
- Ispitanici iz kategorije Roditelji nisu nužno i roditelji djece ispitanika, a to treba imati na umu prilikom razmatranja veza između stavova djece i roditelja o određenim pitanjima.

⁶ Prvobitno je bilo planirano da u uzorak uđu i djeca starosne dobi od 8 godina (III razredi osnovnih škola). Međutim, Republički pedagoški zavod Republike Srpske je sugerisao da kreirani upitnik može biti nerazumljiv za ovu populaciju. To je potvrđeno prilikom testiranja valjanosti upitnika i metodologije prikupljanja podataka, pa su djeca sa 8 godina izostavljena iz uzorka.

⁷ Definicije koje izrađuju statističke agencije u BiH.

naseljima (Musa, 2005).⁸ Kako rezultati pominjanih ISRD studija ukazuju da, u odnosu na viktimizaciju djece na internetu i ilegalno skidanje sadržaja sa interneta od strane djece, postoje razlike između one djece koja žive u Sarajevu i Banjoj Luci i djece u drugim mjestima, ovim istraživanjem nastoje se ispitati ponašanja i navike djece na internetu i u mješovitim naseljima. Tako je u uzorak ušao i dio populacije iz dva ciljano odabrana mješovita naselja, a to su Tomislavgrad (Federacija BiH) i Sokolac (Republika Srpska).

U Sarajevu, Banja Luci i Tuzli odabrano je ukupno 7 osnovnih škola (3 škole u Sarajevu, 2 škole u Banja Luci, 2 škole u Tuzli) i 7 srednjih škola (3 škole u Sarajevu, 2 škole u Banja Luci, 2 škole u Tuzli). Pored toga, istraživanje uključuje i ispitivanje preciziranog dijela populacije u jednoj osnovnoj i jednoj srednjoj školi u opštini Tomislavgrad i jednoj osnovnoj i jednoj srednjoj školi u opštini Sokolac. Ova dva mješovita naselja odabrana su namjerno, te ponajprije služe za utvrđivanje eventualnih razlika u ponašanju djece iz urbanih i mješovitih naselja.

Škole uključene u istraživanje izabrane su na temelju prostog slučajnog uzimanja uzorka, koristeći se tablicom slučajnih brojeva.⁹ Iz svake osnovne škole u uzorak je ušlo po 48 djece, koja su birana na temelju stratificiranog proporcionalnog slučajnog uzorka. Naime, iz svih IV, V, VI, VII, VIII, IX razreda svake škole, odabrano je po 8 učenika koji su učestvovali u istraživanju.¹⁰ Na taj način ukupan planirani uzorak iz osnovnih škola je 432 učenika (v. tabelu 2.1.).

Tabela 2.1.

Uzorak učenika iz osnovnih škola

Naselje	Razredi	Br. učenika po razredu	Ukupno učenika po jednoj školi	Ukupno škola	Ukupan uzorak
Urbano (Banja Luka, Sarajevo, Tuzla)	IV, V, VI VII, VIII, IX	8	48	7	336
Mješovito (Tomislavgrad, Sokolac)	IV, V, VI VII, VIII, IX	8	48	2	96
UKUPNO	IV, V, VI VII, VIII, IX	8	48	9	432

Po istom principu kao i u osnovnim školama, uzorak je crpljen i u srednjim školama. Naime, iz svih I, II i III razreda svake srednje škole, odabrano je po 8 učenika ispitanika. Tako, ukupan broj ispitanika koji su predviđeni za srednje škole bio je 216 (v. tabelu 2.2), što zajedno sa uzorkom iz osnovnih škola čini ukupno 648 ispitanika. Ipak, zbog odsustva učenika iz škole u vrijeme provođenja istraživanja, prikupljeni su podaci od ukupno 623 djece.

⁸ Iako je termin „mješovita naselja“ stručni termin, kao takav koristio se u popisima stanovništva u SFRJ. Za mješovita naselja Musa (2005) kao sinonim koristi izraz „suburbana naselja“. Prema Klaiću (1988) prefiks „sub“, koji koji vuče porijeklo iz latinskog jezika, koristi se kod složenica da označi nešto što je ispod nečega. Tako se u kontekstu gradacije urbanosti naselja, može koristiti riječ suburbano naselje.

⁹ Škole iz svakog od odabranih naselja (Sarajevo, Banja Luka, Tuzla, Tomislavgrad, Sokolac) su bile poredane prema abecednom redoslijedu i svaka od njih je dobila svoj ID broj. Koristeći se tablicom slučajnih brojeva, škole su odabrane metodom prostog slučajnog uzorkovanja.

¹⁰ Ovaj dio uzorkovanja zahtijevao je pomoć stručnih službi, najčešće pedagoga u školama. Naime, oni su učenike svakog od razreda poredani na jedan spisak, prema rednim brojevima (počevši od br. 1.). Nakon što su saznali ukupan broj učenika u razredima, slučajnim uzorkom, koristeći tablicu slučajnih brojeva, istraživači su odabrali redne brojeve učenika koji su ušli u uzorak. Ovi brojevi su dostavljeni pedagogima, od kojih je zatraženo da učenici pod odabranim rednim brojevima donesu potpisanu roditeljsku saglasnost za učešće u istraživanju. Djeca bez roditeljske saglasnosti nisu mogla učestvovati u istraživanju.

Tabela 2.2.

Uzorak učenika iz srednjih škola

Naselje	Razredi	Br. učenika po razredu	Ukupno učenika po jednoj školi	Ukupno škola	Ukupan uzorak
Urbano (Banja Luka, Sarajevo, Tuzla)	I, II, III	8	24	7	168
Mješovito (Tomislavgrad, Sokolac)	I, II, III	8	24	2	48
UKUPNO	I, II, III	8	24	9	216

Kao druga ciljna kategorija, roditelji/staratelji djece uzrasta od 9 do 17 godina ispitani su u odnosu na slične varijable kao i djeca. Naime, svim roditeljima djece koja su učestvovala u istraživanju sugerisano je da učestvuju u istraživanju, tako što će ispuniti upitnik *online*. Na taj način nastojalo se omogućiti poređenje stavova djece sa njihovim roditeljima.¹¹ Ipak, stopa odgovora roditelja da ispune upitnik nije bila zadovoljavajuća. Naime, tek nešto manje od 10% roditelja ispitane djece popunilo je upitnik nakon što su pismeno zamoljeni da to učine.¹² Zbog toga je populacija roditelja proširena i pristupilo se prikupljanju podataka od roditelja/staratelja djece uzrasta od 9 do 17 godina, koja nisu učestvovala u istraživanju. U ovom slučaju korišten je prigodni uzorak.¹³ Link „online“ upitnika je postavljen na društvenu mrežu Facebook, a tamo se širilo interesovanje roditelja da ga popune (*snowball method*). Ukupan broj roditelja koji su učestvovali u istraživanju je 390. Ovo se može smatrati jednim od najvećih metodoloških ograničenja ovog istraživanja. Stoga, treba biti posebno oprezan kada se govori o poređenju stavova djece i roditelja jer će rezultati pokazati da se radi o uzorku roditelja koji imaju veća znanja iz ove oblasti u odnosu na prosječnog roditelja djece od 9 do 17 godina u Bosni i Hercegovini.

Treća ciljna kategorija su bili nastavnici informatike u školama koje su ušle u uzorak. S obzirom da je istraživanje provedeno u ukupno 18 škola, nije vršeno uzorkovanje nastavnika informatike, nego se radilo sa cijelom istraživačkom populacijom. Kako je u nekim školama bilo više od jednog nastavnika informatike, za potrebe ovog istraživanja prikupljeni su podaci od ukupno 21 nastavnika informatike.

Metod prikupljanja podataka u ovom istraživanju je bio metod ispitivanja, tehnikom anketiranja. Osnovni instrument za prikupljanje podataka bili su upitnici koje su razvijeni od strane istraživačkog tima.¹⁴ U cilju zaštite prava svakog djeteta, anketiranje djece se vršilo uz korištenje elektronskih prenosivih uređaja - tableta. Svaki ispitanik na početku istraživanja dobija tablet sa pokrenutim upitnikom u *online ili offline mode-u*,¹⁵ dobija jasne instrukcije za korištenje, te pristupa popunjavanju istog. Prvi korak u popunjavanju upitnika je dobrovoljni pristanak ispitanika da učestvuje u istraživanju. Prethodno su saglasnosti za provođenje

¹¹ Tekst pisma za roditelje djece koja su učestvovala u istraživanju dostupan je u prilogu 6.

¹² Za buduća istraživanja o ovoj temi potrebno je predvidjeti metodološki pristup koji će osigurati veću stopu odgovora od strane roditelja. Dobri primjeri su ispitivanje roditelja u toku redovnih roditeljskih sastanaka u školi ili osiguravanjem simboličnih nagrada za ispunjeni upitnik.

¹³ Važno je napomenuti da je u svakom slučaju ostavljena mogućnost podjele podataka (isključivanja ili dijeljenja) prema onima čija djeca jesu odnosno nisu dio istraživanja.

¹⁴ Prije prikupljanja podataka upitnici su testirani na adekvatnim populacijama. Instrumenti su testirani na dvije grupe djece sa ukupno 30 ispitanika, 5 roditelja djece od 9 do 17 godina, i jedan nastavnik informatike iz osnovne škole.

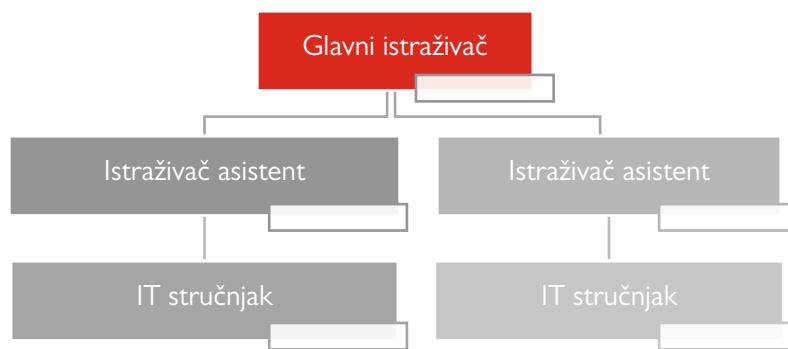
¹⁵ Na Android tabletima, koristeći surveygizmo software, ispitanici su preko google chrome ispunjavali upitnike.

istraživanja pribavljene od strane nadležnih ministarstava, zatim škola, pa onda i od svakog roditelja one djece koja su učestvovala u istraživanju.

Kao **metod obrade podataka** korišten je statistički metod, metod deskriptivne i metod inferencijalne statistike. Kao osnovni alat koristiće se napredni statistički program za društvene nauke - SPSS (e. *Statistical Package for the Social Sciences*).

Tim za provođenje ovog istraživanja (Istraživački tim) činilo je 5 osoba: glavni istraživač, dva istraživača asistenta i dva stručnjaka za informacijske tehnologije (v. slika 2.1). Glavni istraživač upravljao je istraživanjem i koordinirao proces provođenja istraživanja. Istraživači asistenti prikupljali su podatke, pravili baze podataka, čistili i analizirali podatke, sačinjavali verzije izvještaja i učestvovali u prezentovanju podataka. Stručnjaci za informacijske tehnologije su učestvovali u izradi elektronskih upitnika, te omogućili implementaciju istraživačkih aktivnosti na terenu.

Slika 2.1. Istraživački tim

U skladu sa metodološkim pravilima, svi ostali detalji provođenja istraživanja razrađeni su u njegovoj prvoj fazi, koja je podrazumijevala i detaljno razvijanje metodologije istraživanja.

Uputstvo za uzorkovanje koje je dostavljeno odabranim školama

1. Poredati imena svih učenika iz svakog razreda prema rednim brojevima (služiti se školskim dnevnikom, tako se imena učenika iz svakog odjeljenja nastavljaju jedno na drugo), koje će služiti za lične evidencije.
2. Dostaviti CPRC-u podatak o ukupnom broju učenika iz svakog razreda koji ulazi u istraživanje.
3. CPRC će školama/pedagozima dostaviti redne brojeve učenika koji su odabrani metodom slučajnog uzorka (CPRC neće biti upoznat sa imenima djece)
4. Pedagozi će odabrati djecu pod rednim brojevima koje su dobili od strane CPRC-a, usmeno informisati djecu o istraživanju i podijeliti im listiće o **saglasnosti roditelja**. U slučaju da dijete nije voljno da učestvuje u istraživanju, ili nije pribavljena roditeljska saglasnost, pedagog će odabrati prvo sljedeće dijete sa spiska.
5. Istraživači dolaze u školu, provjeravaju saglasnosti roditelja, i obavljaju anketiranje učenika (najviše 25 u jednoj grupi), u periodu od 15 do 40 minuta (zavisnosti od toga koliko brzo dijete može da čita).

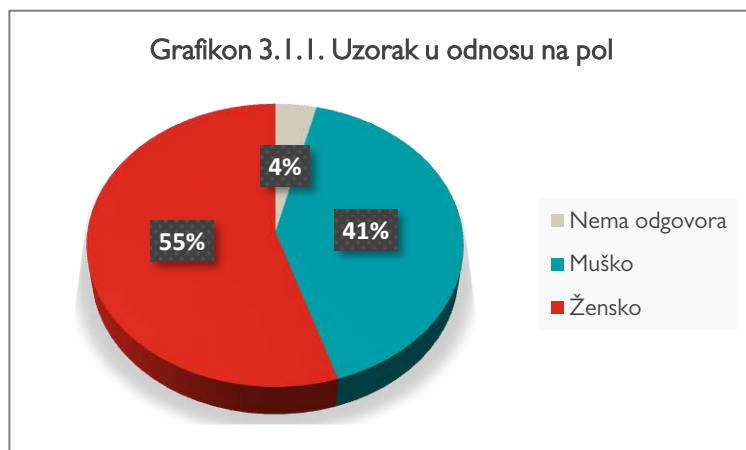
3. Rezultati

3.1. Opis uzorka

Djeca

Istraživanjem koje je provedeno u osnovnim i srednjim školama u Sarajevu, Banjoj Luci, Tuzli, Tomislavgradu i Sokocu, ispitano je ukupno 623 djece.

Grafikon 3.1.1. Uzorak u odnosu na pol

Na grafikonu 3.1.1. moguće je vidjeti da nešto više od polovine ispitanika (55%) čine djevojčice, a nešto manje od polovine (41%) od ukupnog uzorka djece čine dječaci, dok 4% ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje. U svakom slučaju, ova relativno ravnomjerna distribucija prema polu daje dobru podlogu za analizu rezultata.

Kao što je prethodno i objašnjeno, ciljana starosna kategorija ispitane djece bila je od 9 do 17 godina. Tabela 3.1.1. prikazuje distribuciju prikupljenih podataka u odnosu na godine starosti ispitane djece.

Tabela 3.1.1.

Uzorak u odnosu na broj navršениh godina djece

Godine starosti djece	Učestalost	%
9 godina	70	11.2
10 godina	63	10.1
11 godina	69	11.1
12 godina	70	11.2
13 godina	65	10.4
14 godina	60	9.6
15 godina	63	10.1
16 godina	68	10.9
17 godina	67	10.8
18 godina	4	0.6
Ukupno validnih	599	96.1
Nema odgovora	24	3.9
Ukupno	623	100.0

Prema broju godina starosti ispitane djece vidi se da je distribucija podataka relativno ravnomjerna, što je značajno za kvalitet interpretacija rezultata i zaključaka. Naime, djeca svih odabranih godišta participiraju u uzorku sa približno jednakim procentom, od 9.6%

četnaestogodišnjaci do 11,2% devetogodišnjaci. Prosječna starost ispitane djece je 13 godina (SD 2.62). Treba reći i to da je, radeći sa trećim razredima srednjih škola, u uzorak ušlo četvoro djece sa 18 godina starosti. S obzirom da oni čine dio jedne generacije, tj. populaciju osoba u trećim razredima srednje škole, njihovi odgovori su smatrani korisnima i nisu isključeni iz analiza.

U kontekstu starosne dobi, treba istaći tri važne granice i to: (1) dobnu granicu do deset godina, a to su djeca iz četvrtih i petih razreda osnovne škole koja još uvijek nemaju nastavne predmete vezane za informatiku i računarstvo, zatim (2) starosnu kategoriju djece od 11 do 14 godina, kao djecu od šestog do devetog razreda osnovne škole u kojim izučavaju takav nastavni predmet i (3) djecu od 15 do 17 godina, za koju je karakteristično da pohađaju srednju školu.

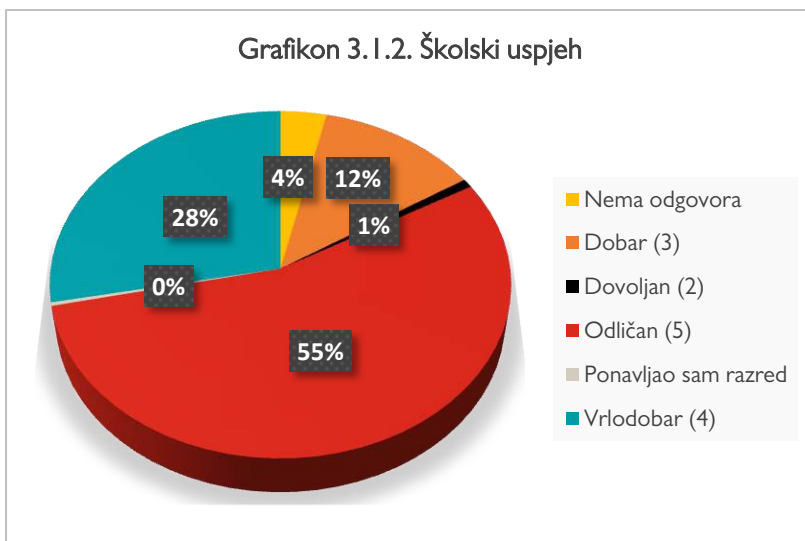
U mnogim poljima društvenog života postoje razlike između ponašanja i navika osoba iz velikih urbanih sredina i osoba iz mješovitih sredina. Tabla 3.1.2. pokazuje strukturu učenika koji su učestvovali u istraživanju, a s obzirom na naselje u kojem žive.

Tabela 3.1.2.
Naselje u kojem učenici pohađaju školu - urbano/mješovito

Naselje	Učestalost	%
Mješovito	158	25.4
Urbano	465	74.6
Total	623	100.0

Prema rezultatima iz tabele vidljivo je da svaki četvrti učenik (25,4% ; N=623) dolazi iz mješovitih naselja, dok su ostali iz urbanih sredina.

Grafikon 3.1.2. prikazuje školski uspjeh djece u posljednjoj školskoj godini koju su završili.¹⁶

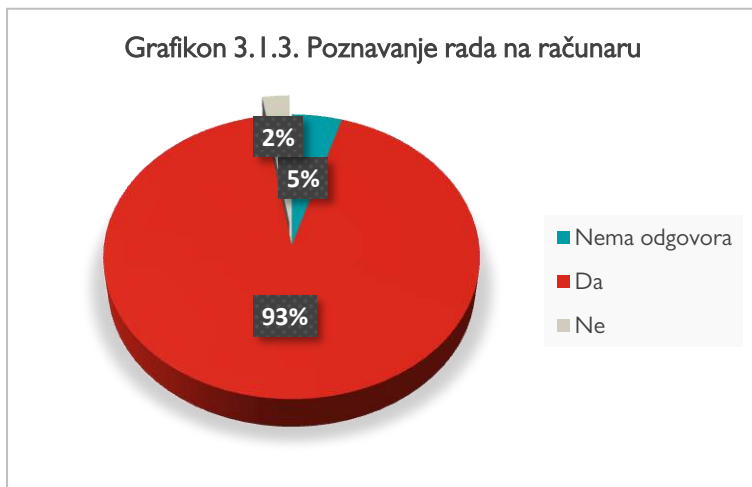

Pored navedenog, školski uspjeh može biti od značaja za zaključivanje o ponašanju i navikama djece na internetu. Naime, rezultati istraživanja provedenih u regionu (Nikodem, Kudek Mirošević, Bunjevac Nikodem, 2014) pokazuju da je prisustvo djece na internetu povezano sa ispunjavanjem njihovih svakodnevnih obaveza, među kojima se školske obaveze izdvajaju kao prioritet. Tako se može primijetiti da je više

od polovine (55%) djece odlično, skoro trećina (28%) djece su vrlodobra, a tek svako peto dijete ima uspjeh lošiji od vrlodobrog.

¹⁶ Tabelarni prikaz rezultata je u Prilogu I, vidjeti tabelu 6.1.

Grafikon 3.1.3. Poznavanje rada na računaru

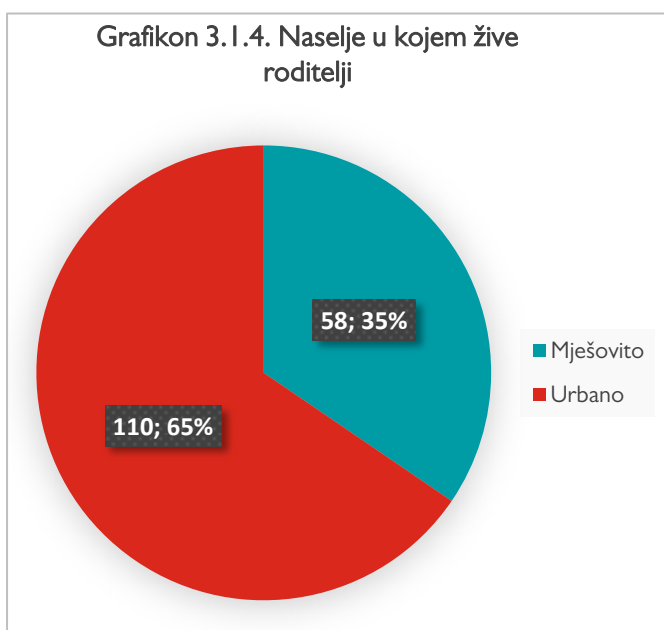
Prema podacima iz popisa stanovništva (Agencija za statistiku BiH, 2016), među bh. građanima, u kategoriji starijih od 10 godina, skoro 40% je kompjuterski nepismenog stanovništva, dok se još skoro 25% smatra djelimično kompjuterski pismenim. Među populacijom ispitane djece samo je 2% onih koji su istakli da ne znaju koristiti računar (N=623).¹⁷ S obzirom na to da je nastavni

predmet informatika i računarstvo obavezan dio svakog školskog plana i programa, podatak da gotovo sva djeca znaju koristiti računare bio je i očekivan.

Roditelji

Ukupan broj roditelja koji su učestvovali u istraživanju je 390. Međutim, samo oko jedne trećine roditelja je odgovorilo na sva pitanja iz upitnika. To može biti indikator njihovog nepoznavanja materije, ili čak određene indolentnosti prema ovoj temi ili pojedinim pitanjima.

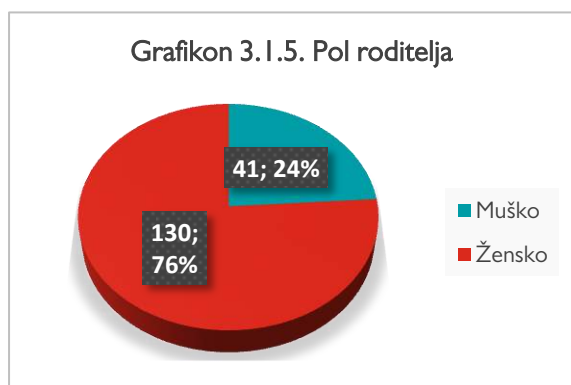
Grafikon 3.1.4. Naselje u kojem žive roditelji

U svakom slučaju ovo treba shvatiti kao jedno od graničenja istraživanja koje će umanjiti pouzdanost zaključivanja o uporednim podacima djece – roditelji. Kao što je prikazano na grafikonu 3.1.4., od onih koji su odgovorili na pitanje o mjestu prebivališta (N=168) dvije trećine su oni iz urbanih (65%), a jedna trećina ih je iz mješovitih naselja (35%). Ova disproporcija je svakako pozitivna zbog disproporcije broja učenika iz urbanih i mješovitih sredina. Ipak, čini se da je nešto veći procenat roditelja iz mješovitih sredina, nego što je procenat ispitane djece u takvim sredinama.

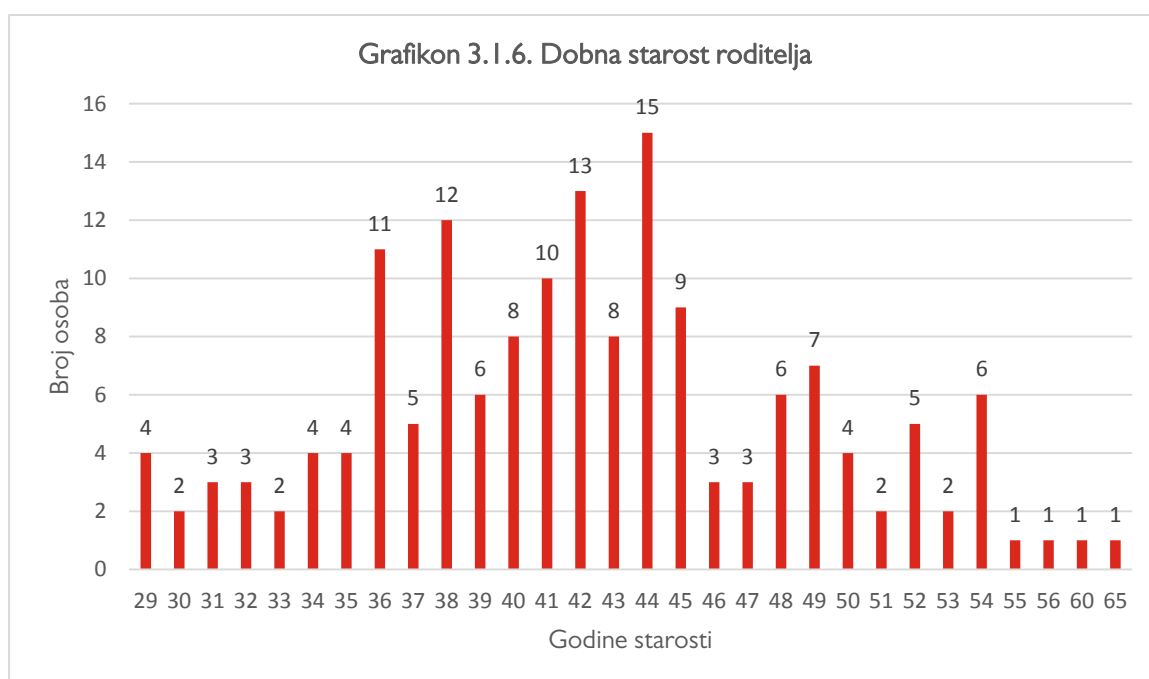
¹⁷ Tabelarni prikaz rezultat je u prilogu I, vidjeti tabelu 6.2.

Grafikon 3.1.5. Pol roditelja

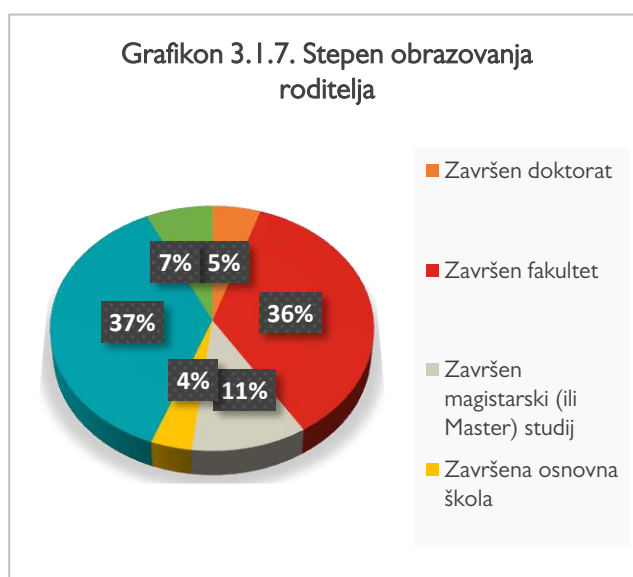
Kada je u pitanju pol roditelja, ponovo je prisutna značajna disproporcija (v. grafikon 3.1.5.). Naime, tri od četiri (76%; N= 171) roditelja koja su učestvovala u istraživanju su osobe ženskog pola, odnosno majke. Značajno veći procenat majki se javlja i u uzorku kod sličnog istraživanja provedenog u Srbiji (Popadić i Kuzmanović, 2013), pa ovaj podatak treba imati na umu kada se budu kreirale preporuke i strategije reagovanja u cilju zaštite djece u cyber svijetu.

Grafikon 3.1.6. Dobna starost roditelja.

Prosječna starost roditelja je 42 godine (SD=6,66), a dvije trećine (32,2%; N=169) su roditelji mlađi od 45 godina. Dok najmlađi među njima ima 29 godina, najstariji ima 65 (v. grafikon 3.1.6.).

Grafikon 3.1.7. Stepen obrazovanja roditelja

U ovom kontekstu vrlo je važan podatak o stepenu obrazovanosti roditelja koji su učestvovali u istraživanju. Naime, više od polovine (52%) su osobe sa visokom stručnom spremom (fakultet, magisterij ili

doktorat). To svakako ne odražava stvarnu situaciju u opštoj populaciji. Ovaj podatak može biti u korelaciji sa činjenicom da obrazovaniji imaju veća znanja o korištenju IKT i veće mogućnosti da koriste internet. U svakom slučaju, prilikom izvođenja zaključaka treba imati na umu vjerovatnoću da kategorija ispitanih roditelja ima više znanja o ovoj temi od prosječnog roditelja u BiH.

3.2. Dostupnost uređajima i internetu

Pristupanje internetu zahtijeva korištenje tehnoloških naprava koje imaju tu mogućnost. Tabela 3.2.1. pokazuje koliko djece koristi takve uređaje.

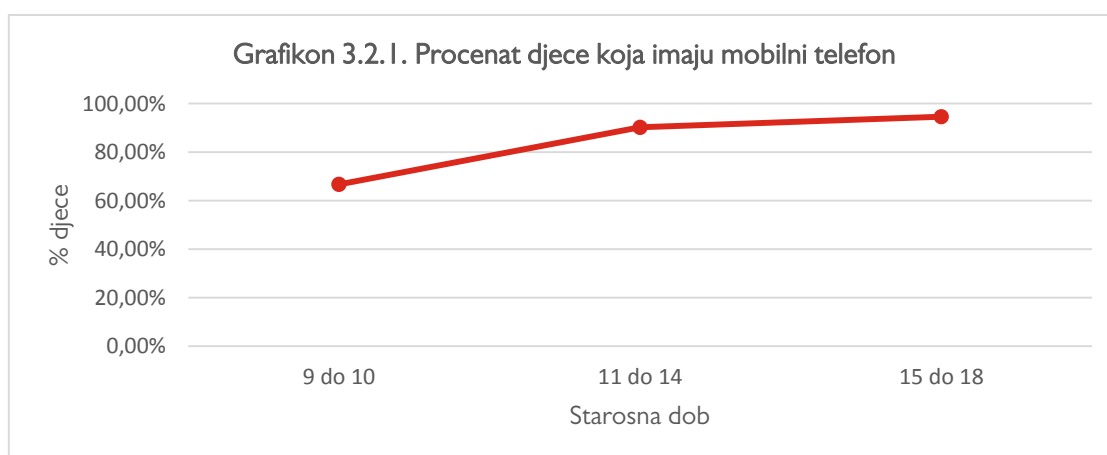
Tabela 3.2.1.

Posjedovanje i korištenje tehnoloških naprava

Koje uređaje djeca posjeduju	N	„DA“	
		Učestalost	%
Da li posjeduješ i koristiš kućni računar?	623	338	54,3
Da li posjeduješ i koristiš laptop?	623	306	49,1
Da li posjeduješ i koristiš mobilni telefon?	623	522	83,8
Da li posjeduješ i koristiš tablet?	623	241	38,7
Drugi uređaji...	623	13	3,1

Prema prikazanim rezultatima nešto više od polovine djece (54% ; N=623) kod kuće ima kompjuter, skoro svako drugo dijete (49,1%) posjeduje laptop, dok više od jedne trećine djece koristi tablet uređaje. Posebno je važno istaći nalaz da lični mobilni telefon posjeduje pet od šest djece (83,7%) ispitane populacije. Važno je primijetiti na grafikonu 3.2.1. da dvije trećine djece (67,7%) koja još u školi nisu učila o informaciono-komunikacijskim tehnologijama, djeca iz četvrtih i petih razreda, imaju mobilne telefone.

Grafikon 3.2.1. Procenat djece koja imaju mobilni telefon

Taj procenat značajno raste kada djeca pređu u tzv. predmetnu nastavu, tako da devet od deset djece (90,2%) iz ove kategorije imaju mobilni telefon, a to je slučaj sa gotovo svom djecom iz srednjih škola (94,1%). Ovakvi rezultati potvrđuju nalaze istraživanja koje je u Srbiji provedeno na reprezentativnom uzorku djece (Popadić D., Kuzmanović, D. 2013).

U pogledu pristupa i korištenja tehnoloških naprava (kućni računar, laptop, mobilni telefon i tablet) nema značajnih razlika između djece koja dolaze iz urbanih i mješovitih sredina, osim što je nešto veći procenat djece iz mješovitih naselja (58,9%) iskazao da posjeduje kućni računar, a u odnosu na djecu iz urbanih sredina (52,7%).

Na temelju podataka u tabeli 3.2.2. može se zaključiti da djeca koriste prethodno pomenute uređaje kako bi pristupili internetu.

Tabela 3.2.2.

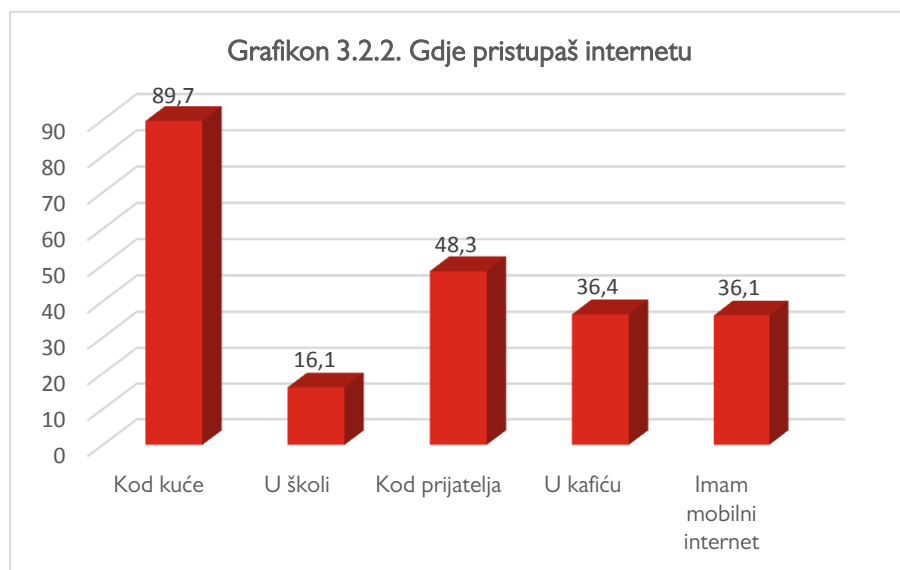
Uređaji kojima djeca pristupaju internetu

Koji od navedenih uređaja koristiš da bi pristupio/la Internetu?	N	„DA“	
		Učestalost	%
Kućni računar	623	293	47,0
Laptop	623	287	46,1
Mobilni telefon	623	503	80,7
Tablet	623	193	31,0
Ostalo	623	8	1,3

Ponovo se kao ključni uređaj pojavljuje mobilni telefon. Naime, više od 80% djece iz ukupne populacije koristi ovaj uređaj da bi pristupilo internetu.

Djeca internetu pristupaju sa različitih mjesta (vidjeti grafikon 3.2.2), iz svoje kuće (89,7%; N=612), od prijatelja (48,3%; N=612) i iz kafića (36,4% ; N=612). Svako šesto dijete (16,4%; N=612) internetu pristupa iz škole, iako je prema navodima nastavnika informatike učenicima zabranjeno korištenje interneta u školi.

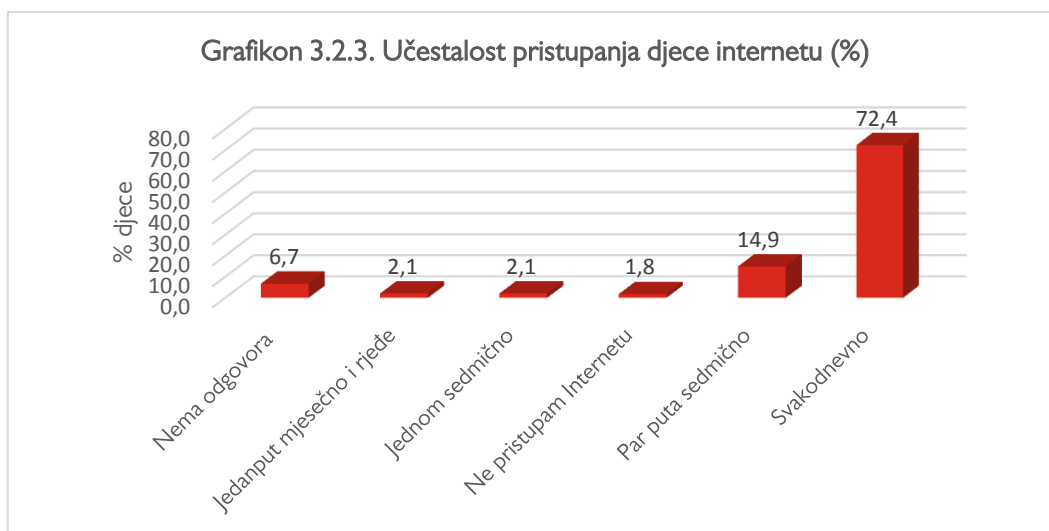
Grafikon 3.2.2. *Gdje pristupaš internetu*

Posebno treba istaći da više od jedne trećine djece (36,1%) ima mobilni internet, što praktično znači da u svakom trenutku i sa svakog mjesta mogu mu i pristupiti. Takođe, poznato je da se mobilni internet naplaćuje, pa svakako treba tražiti i ulogu i odgovornost roditelja za ovakav podatak.

Kada je riječ o pristupanju internetu iz kafića (t-test; $p = 0.01$)¹⁸ i mobilnom internetu (t-test; $p = 0.01$), postoje statistički značajne razlike između odgovora djece iz urbanih i mješovitih naselja. Naime, djeca iz urbanih naselja češće pristupaju internetu iz kafića (66,5%) nego djeca iz mješovitih mjesta (55,1%). Sa druge strane, veći procenat djece u mješovitim naseljima ima mobilni internet (41,1%), nego njihovi vršnjaci iz urbanih mjesta (34,4%). Izgleda kao da manje korištenje interneta u kafićima, djeca iz mješovitih naselja nadoknade korištenjem mobilnog interneta.

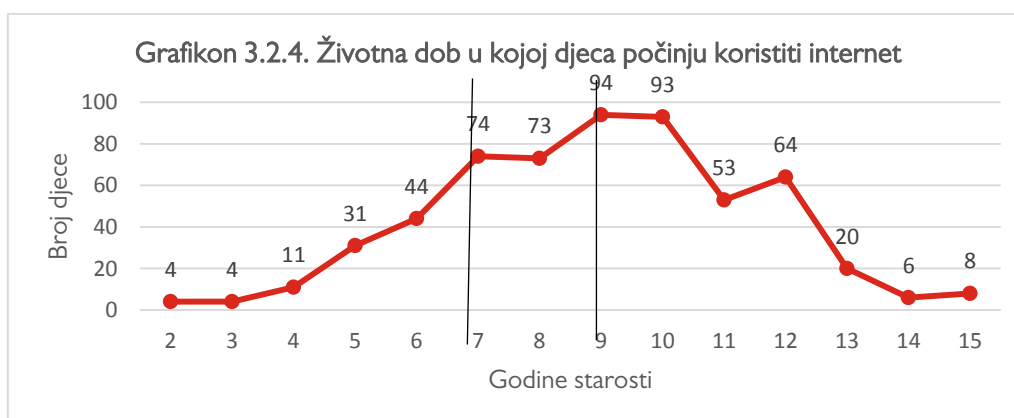
Grafikon 3.2.3. prikazuje koliko često djeca pristupaju internetu.¹⁹

Grafikon pokazuje da više od dvije trećine djece (72,4% ; N=623) svakodnevno pristupa internetu, par puta sedmično to čini 14,9% ispitanika, dok nešto manje od 6% djece internetu pristupa jedanput ili rjeđe u sedam dana, računajući i onih 11 učenika (ili 1,8%) koji su istakli da ne pristupaju internetu. Svih 11 su iz najmlađih razreda osnovne škole.

Za kreiranje politika u ovoj oblasti vrlo je bitno imati podatak o tome kada djeca počinju sa korištenjem interneta.

Grafikon 3.2.4. prikazuje iskaze djece o dobi kada su počeli sa korištenjem interneta.

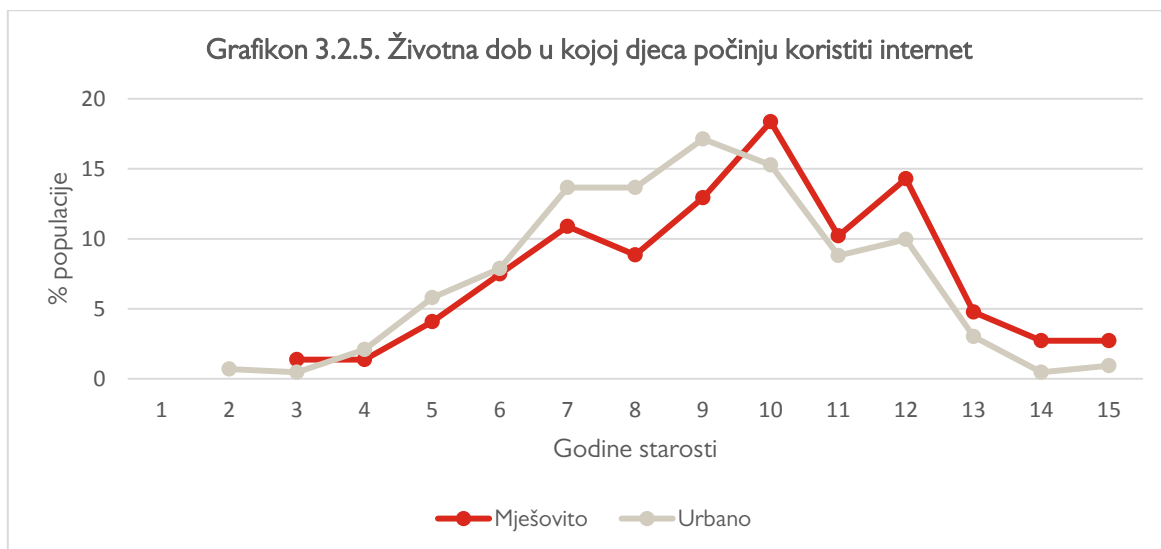
Grafikon 3.2.4. Životna dob u kojoj djeca počinju koristiti internet

¹⁸ Tabelarni prikaz pod nazivom „Tabela 6.8. t- test korištenje interenta u kafiću*urbano- mješovito“ dostupan je u Prilogu I.

¹⁹ Tabelarni prikaz pod nazivom „Učestalost pristupanja djece internetu“ dostupan je u Prilogu I.

U odnosu na ukupnu populaciju ispitane djece, do sedme godine života skoro svako treće dijete (29,4% ; N=623) počne da koristi internet. Prosječna starost kada djeca počinju da koriste internet je 8,93 godine (SD 2,47). Upravo je ovo prosjek godina kada djeca iz Evrope i regiona počinju sa korištenjem interneta (Popadić i Kuzmanović, 2013).

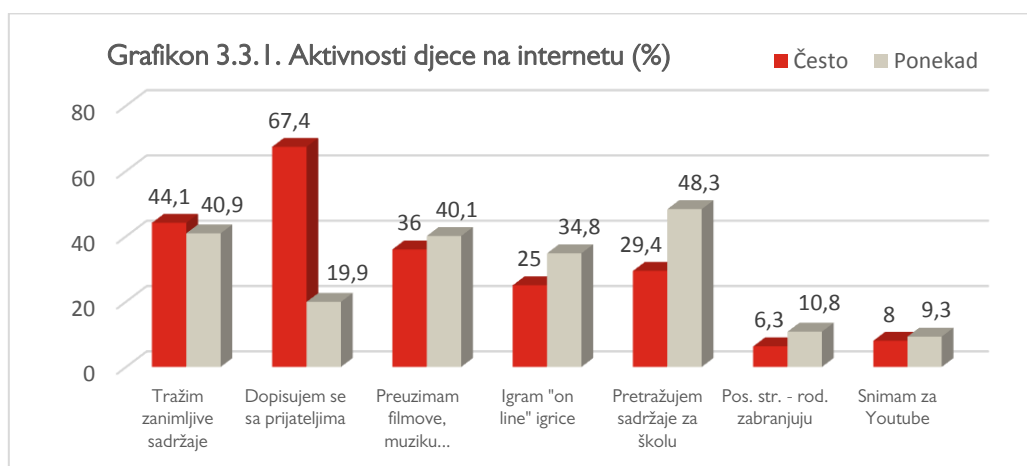
Rezultati takođe pokazuju da djeca iz većih urbanih područja nešto ranije počinju koristiti internet.

Tako, do šeste godini života oko 17% djece iz urbanih sredina počinje sa korištenjem interneta, dok je to slučaj sa 14% djece iz mješovitih naselja. Ta razlika je značajnija kada se mjeri koliko je djece počelo koristiti internet do devete godine života. Naime, čak dvije trećine (61,6% ; N= 623) djece iz urbanih sredina je počelo koristiti internet do devete godine, dok je manje od polovine djece (46,9% ; N=623) iz mješovitih sredina počelo koristiti internet do te dobi.²⁰

3.3. Način i svrha korištenja interneta

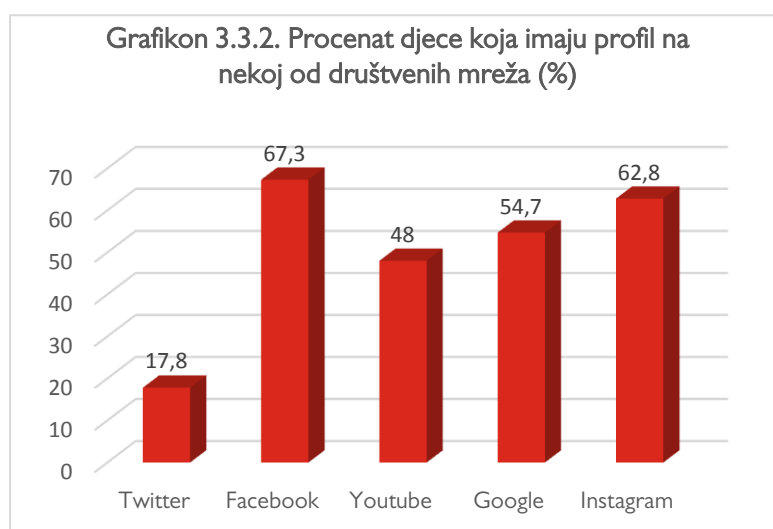
Rezultati u grafikonu 3.3.1. prikazuju svrhu korištenja visokotehnoloških uređaja i interneta od strane djece, a prema njihovoj sopstvenoj percepciji vlastitih aktivnosti.

²⁰ Tabela prikaz je dostupan u prilogu I.

Među ukupnom populacijom djece koja su istakla da koriste internet (N= 612), dva od tri djeteta (67,4%) iskazuju da često koriste internet da bi se dopisivali sa prijateljima. Njih nešto više od polovine (44,1%) često koriste internet da bi tražili za njih zanimljive sadržaje, a čak jedna trećina (36,0%) sa ciljem preuzimanja filmova i muzike. Ovi rezultati potvrđuju nalaze na koje su ukazivali rezultati istraživanja o navikama djece na internetu još iz 2011. godine (Smailbegović i Kokić, 2011). Svako četvrto dijete (25,0%) često koristi internet da bi igralo „online“ igrice, dok približan broj često koristi internet da bi izvršavao obaveze vezane za školu. Posebno važan i ujedno zabrinjavajući podatak je da skoro svako peto dijete ponekad ili često (6,3% često i 10,8% ponekad) koristi internet da bi posjećivali stranice koje im roditelji zabranjuju.

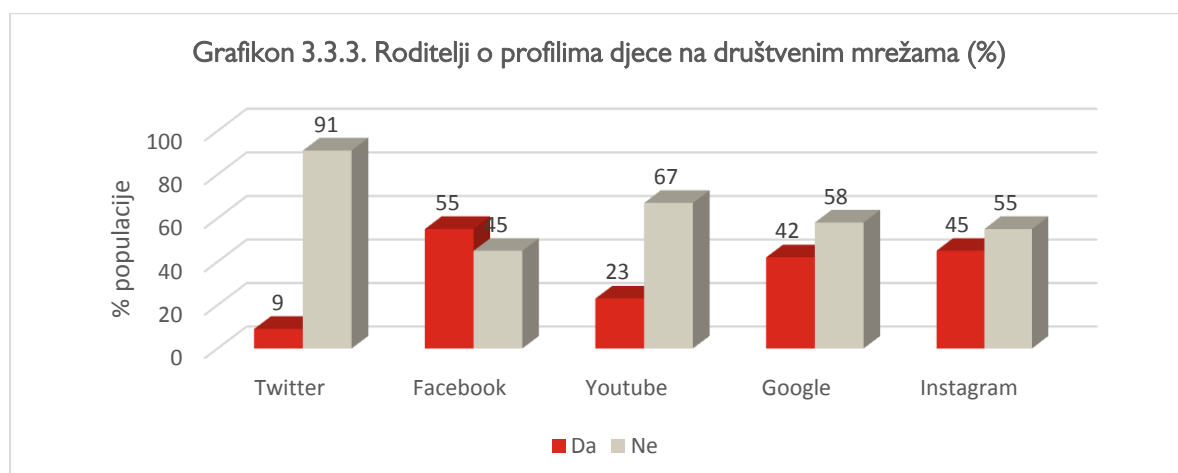
Popularnost online društvenih mreža je vrlo izražena širom svijeta. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je takva situacija i među djecom u Bosni i Hercegovini. To govori podatak da devet od desetoro djece (90,5% ; N=623), uzrasta od 9 do 17 godina, ima profil na nekoj od najpopularnijih društvenih mreža (Twitter, Facebook, Youtube, Google ili Instagram).

Grafikon 3.3.2. prikazuje procenat djece koja imaju profil/e. Dva od tri djeteta iz uzorka (67,3 % ; N= 623) imaju profil na ovoj društvenoj mreži. Isti podatak pokazuju istraživanja provedena u Srbiji (Šapić, 2016). Odmah iza Facebook profila je Instagram na kojem profil ima 62,8 % djece od ukupnog uzorka. Više od polovine ispitanika (54,7%)

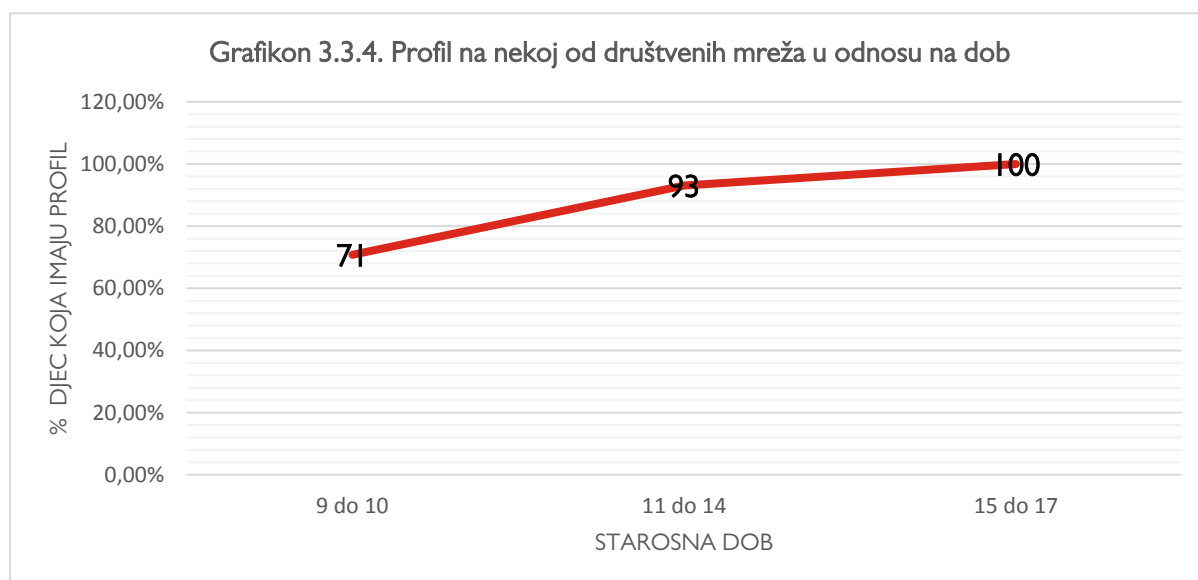
ima Google+ profil, a nešto manje od polovine (48,0%) Youtube profil. Među ispitanicima najmanju popularnost ima društvena mreža Twitter koju koristi tek oko 17,8% ispitanika.

Imajući na umu naglašena ograničenja istraživanja, u odnosu na prikazane podatke, percepcija roditelja o ličnim profilima djece na društvenim mrežama je različita u određenim segmentima (vidjeti grafikon 3.3.3.). Roditelji su pitani „na kojim društvenim mrežama vaše dijete ima lični račun/profil?“.

Iako je skoro svako peto dijete istaklo da ima Twitter profil, tek svaki deseti roditelj (9% ; N=122) smatra da njegova/njena djeca imaju profile na ovoj društvenoj mreži. Dok dvije trećine djece tvrdi da imaju profile na Facebook-u, tek nešto više od polovine roditelja (55% ; N=135) smatra da su među tom i njihova djeca. Najznačajnija razlika postoji u odnosu na Youtube profile. Tako, dok svako drugo dijete ima profil na Youtube-u, tek svaki četvrti ili peti roditelj (23% ; N=125) smatra da njegovo dijete ima takav profil. Takođe, manje od polovine roditelja (45% ; N= 128) smatra da njihova djeca imaju Instagram profile, dok skoro dva od tri djeteta kažu da imaju takav profil. Uzimajući u obzir ograničenja u uzorkovanju, navedeni podaci ipak mogu ukazivati na to da se percepcija roditelja značajno razlikuje od stvarne slike o prisustvu djece na društvenim mrežama. Manje je vjerovatno da se možda radi o tome da ispitani roditelji, koji su u prosjeku obrazovaniji u odnosu na opštu populaciju, češće ograničavaju svojoj djeci otvaranje profila na društvenim mrežama ili da to iz nekog razloga ne žele uraditi njihova djeca.

Testovima je utvrđeno da nema statistički značajnih razlika između odgovora dječaka i djevojčica po pitanju prisutnosti na društvenim mrežama (t-test; $p=0.38$)²¹. Takođe, razlika nema između učenika iz urbanih i mješovitih naselja. Ipak, značajne razlike postoje između starosnih kategorija djece gdje djeca starijeg uzrasta češće imaju profile na nekoj od društvenih mreža. To je prikazano na Grafikonu 3.3.4.

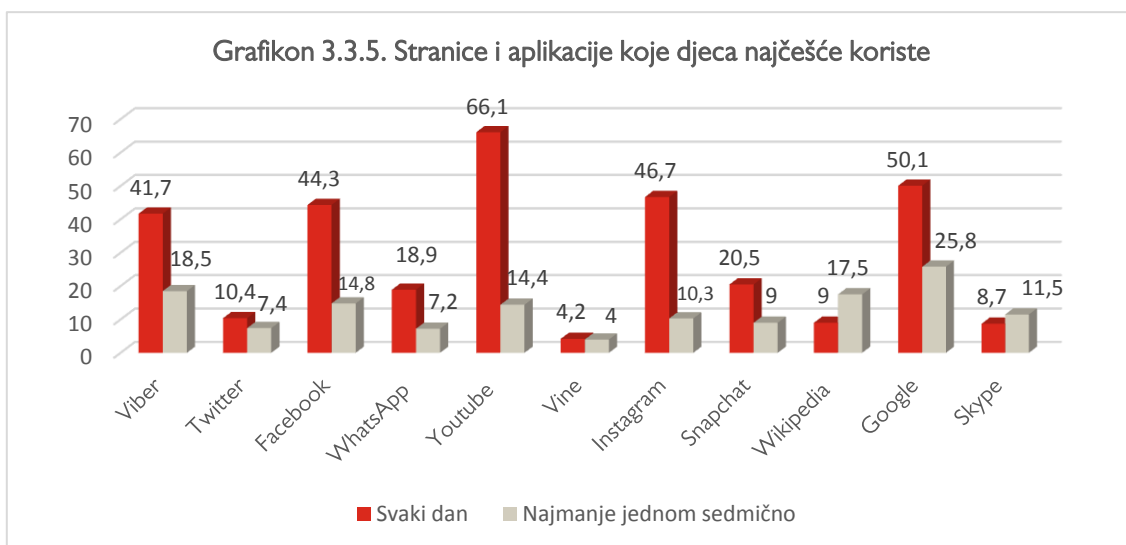
Rezultati pokazuju da više od dvije trećine ispitane djece (70,8% ; N=593) starosti od 9 do 10 godina ima profil na nekoj od prethodno pomenutih društvenih mreža. Među djecom starosti od 11 do 14 godina, devet od deset njih ima lični profil (93,1%). Vrlo je zanimljiv podatak da među ispitanom djecom uzrasta do 15 do 17 godina (n=202), nema onih koji nemaju profil na nekoj od pomenutih društvenih mreža.

Čini se da je neminovnost da djeca imaju lične profile na društvenim mrežama. To im ne treba ni braniti, ali je potrebno definisati granice kada početi sa korištenjem, i preduzeti sve mjere zaštite od bilo kojeg oblika neprihvatljivog ponašanja na internetu, bilo da se radi o

²¹ Tabelarni prikaz je dostupan u prilogu br. 1, Tabela 6.9. t-test - Profil na društvenim mrežama*dječaci_djevojčice

neprihvatljivim ponašanjima koja oni manifestuju, bilo da se radi o ponašanjima koja neko ispoljava nad njima.

Istraživanjem su prikupljeni podaci i o tome koliko često djeca koriste najpopularnije aplikacije i

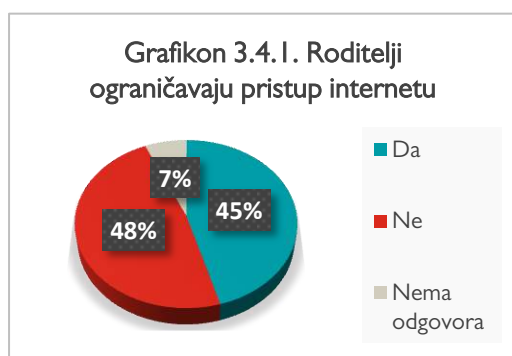

stranice na uređajima koje koriste. Oni su svoj stav izražavali na skali od 1 (nikad), preko 2 (ponekad u mjesecu) i 3 (ponekad ali svake sedmice), do 4 (svaki dan). Grafikon 3.3.5 pokazuje procenat djece koja svaki dan pristupaju navedenim stranicama i aplikacijama, i one djece koja su to radila najmanje jednom sedmično.

Iz prikazanog grafikona očigledno je da trećina djece (66,1% ; N=612) svakoga dana posjećuje Youtube. Njih polovina (50,1%) svakodnevno koristi Google, dok nešto manje njih svakodnevno koristi Instagram (46,7%) i Facebook (44,3%). Viber svakodnevno koristi dvoje od petero djece (41,7%), odnosno troje od petero djece najmanje jednom sedmično koristi Viber, dok se ostale stranice i aplikacije koriste značajno rjeđe od strane većine djece. S obzirom na svakodnevne aktivnosti djece na internetu moglo bi se razmišljati o posebnim istraživanjima o ovisnosti o internetu. Takve vrste ovisnosti nose izuzetno teške posljedice za djecu, pa su razvijeni i određeni indikatori za njihovo prepoznavnje (Childnet International, 2006).

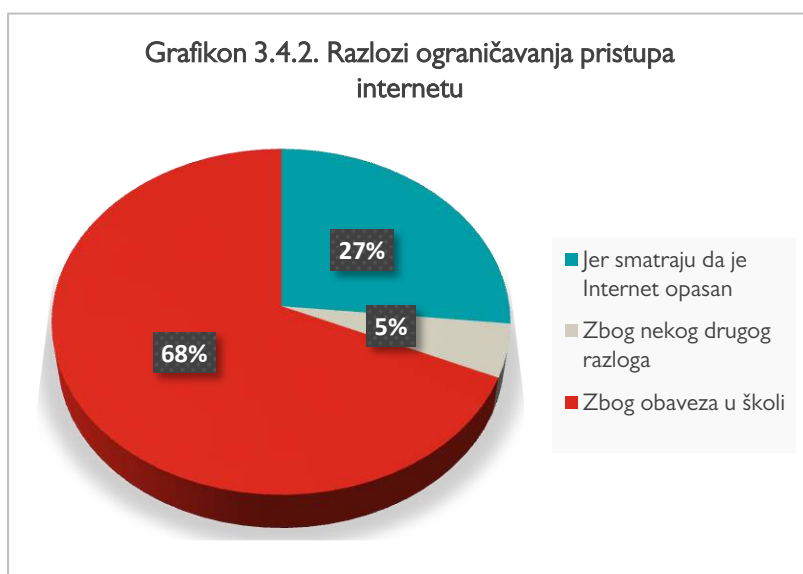
3.4. Nadzor roditelja nad pristupom djece internetu

Iz više razloga, roditelji nekada nastoje djeci da ograniče pristup internetu. U većini slučajeva radi se roditeljskom uvjerenju da je ograničavanje pristupa internetu u određenom trenutku ili

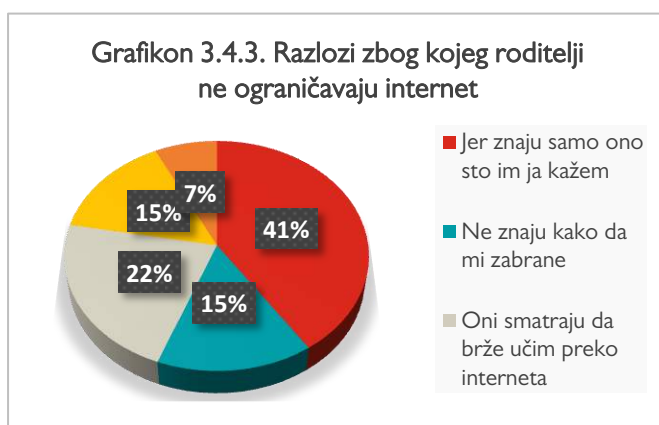
periodu najbolji interes djeteta. Grafikon 3.4.1. pokazuje rezultate prema kojima skoro polovina djece (45%; N= 612) izražava stav da im roditelji ograničavaju pristup internetu, dok druga polovina djece (48%) ima stav da im roditelji ni na koji način ne ograničavaju korištenje interneta. Kada su u pitanju odgovori roditelja na ovo pitanje, dva od tri (68% ; N= 143) ih je odgovorilo da svojoj djeci ograničavaju pristup internetu. Ova razlika sigurno proizilazi iz razlika u karakteristikama uzorka djece i roditelja.

Grafikon 3.4.2. prikazuje stav djece o razlozima zbog kojih im roditelji najčešće ograničavaju pristup internetu. U dvije trećine slučajeva primarni razlog za to su obaveze u školi (68% ; N=612), dok u svakom četvrtom slučaju (27%) to je zbog toga jer roditelji smatraju da je internet opasan. Upravo su ova dva razloga najčešće navedena od strane roditelja (85% ; N=97). Ipak, statističkim testovima je utvrđeno da nema značajnih razlika između uspjeha u školi kod djece kojima je iz tih razloga internet ograničen i kod one koja nemaju takva ograničenja (t-test; p=0.01). Takođe, djeca kojima je internet ograničavan u jednakom broju slučajeva su prijavila da su bila uznemiravana na internetu. Ovo ukazuje da vrijeme provedeno na internetu nužno ne determinira rizik da će dijete postati žrtva ili počinitelj nekog nedozvoljenog ponašanja.

U pogledu ograničavanja korištenja interneta značajnu granicu predstavlja prelazak djeteta iz osnovne u srednju školu. Naime, šest od sedam roditelja (84,7% , N = 281) ograničava korištenje interneta djetetu od 7 do 14 godina starosti. To su u pravilu djeca iz osnovnih škola. Sa druge strane, tek svaki drugi roditelj ograničava pristup internetu djeci koja pohađaju srednju školu, odnosno populaciji starijoj od 15 godina.

Sa druge strane, Grafikon 3.4.3. prikazuje stavove one djece kojima pristup internetu nije ograničen od strane roditelja. Naime, oni najčešće iskazuju (47%; N= 299) da njihovi roditelji znaju o internetu samo ono što im dijete o tome kaže, pa je to razlog zbog kojeg ono ima neograničen pristup. Vrlo slično tome, svako šesto dijete (17,4%) kaže da njegovi roditelji ne znaju kako da zabrane svom djetetu korištenje istog u određenom periodu. Takav stav su izrazili i pojedini roditelji (11% ; N=45). Prema mišljenju svakog desetog djeteta (9,6%), kojem internet nije ograničen, roditelji ne znaju da ono ima neki od profila na društvenim mrežama, pa dijete smatra da je to osnovni razlog za neograničavanje pristupa internetu.

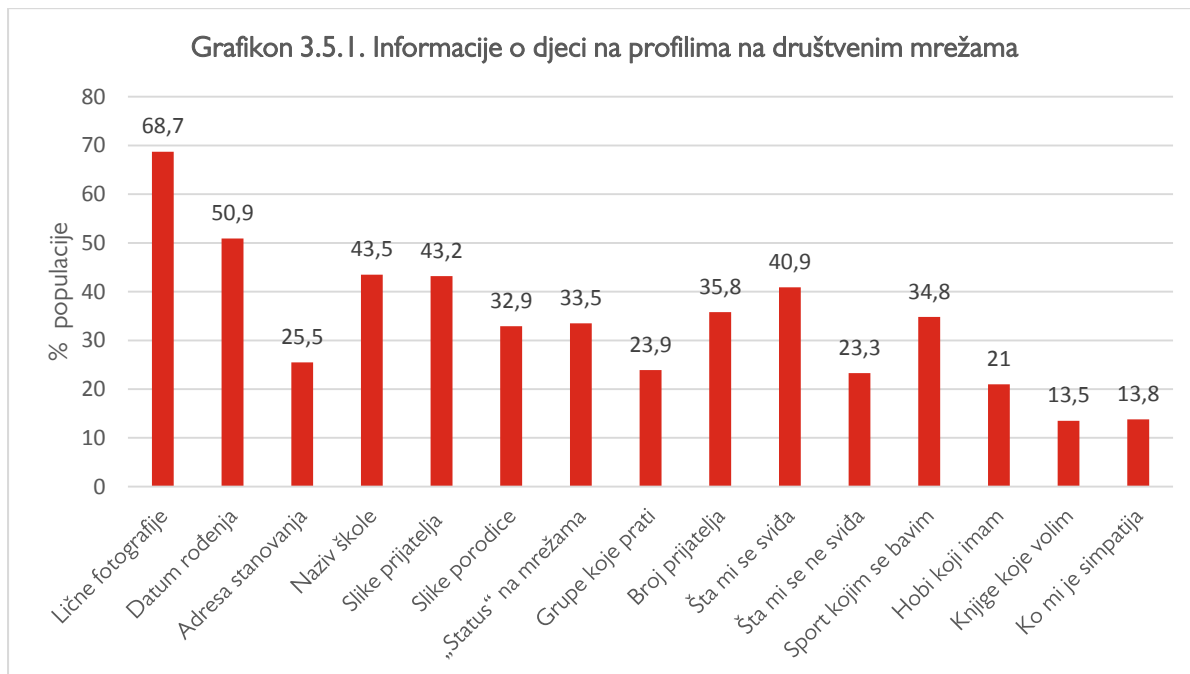

U dio roditeljske odgovornosti i brige za dijete svakako spada djetetova sigurnost na internetu i sigurnost i zdravlje prilikom korištenja internet uređaja. Upravo bi ovi razlozi i trebali biti razlog određenih ograničavanja djeci prilikom korištenja IKT (Childnet International, 2006).

3.5. Rizici za djecu na internetu

Jedan od potencijalnih rizika za djecu u cyber prostoru svakako je dostupnost njihovih ličnih podataka.

Grafikon 3.5.1. prikazuje informacije koje se mogu naći na profilima na društvenim mrežama djece.

Među ukupnom populacijom (N=623), više od dvije trećine djece na internetu ima svoju fotografiju (68,7%), dok jedna trećina (31,3%) nema sliku na internetu, a među njima su i ona djeca koja uopšte nemaju internet ili nemaju profil na društvenim mrežama (N=48).

Interesantan je podatak da u tome preovladavaju dječaci, od kojih trećina (33%) prijavljuje da na internetu ima svoju fotografiju. Četvrtina djevojčica (25%) također smatra da je to normalno (staviti ličnu fotografiju na svom profilu), dok njih tri četvrtine (75%) kaže da to ne rade.

Oko jedne polovine djece javno dijeli svoj datum rođenja (50,9%), od čega i dječaci (51%) i djevojčice (50%) podjednako participiraju. Negdje oko 40 (43,5%) djece dijeli informacije kao što su naziv škole, pri čemu su također dječaci (52%) i djevojčice (57%) podjednako zastupljeni u toj aktivnosti. Dodatno dijele i slike prijatelja (43,2%), te informacije o tome šta im se sviđa (40,9%).

Takođe, svako treće dijete na internetu ostavlja svoj „status“ (33,5%), slike porodice (32,9%), broj prijatelja (35,8%), te informaciju o sportu kojim se bavi (34,8%). Svako četvrto dijete učinilo je dostupnim svoju adresu stanovanja.

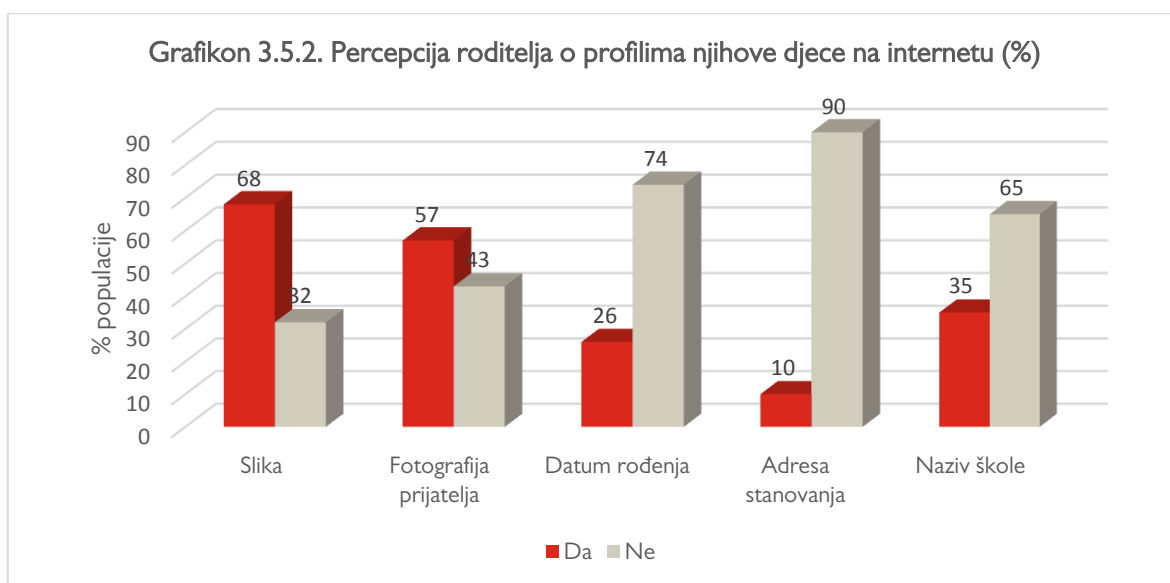
Adresu stanovanja na društvenim mrežama ostavlja četvrtina anketirane djece u školama (25%). Interesantno je da u toj aktivnosti preovladavaju dječaci (70%), dok nešto manje od polovine djevojčica to isto radi (40%).

Interesantan je podatak da čak petina (19%) učenika, koji su izjavili da na društvenim mrežama ostavljaju svoje fotografije, datum rođenja, adresu stanovanja, naziv škole i slike svoje porodice, su ujedno prijavili da im se 2-3 puta desilo da dobiju poruke sumnjivog sadržaja od nepoznatih osoba, za razliku od učenika koji su izjavili da ne ostavljaju date podatke na društvenim mrežama.

Interesantno je da učenici koji su izjavili da su više puta prihvatili prijateljstvo nepoznatih osoba na društvenim mrežama, pripadaju onoj grupi učenika koji izjavljuju da na društvenim mrežama ostavljaju svoje fotografije, datum rođenja, adresu stanovanja, naziv škole i slike svoje porodice.

Roditelji se u stvarnom životu djeteta najčešće javljaju kao zaštitni faktor. S obzirom da oni djeluju na ono što percipiraju, važno je saznati i njihove stavove.

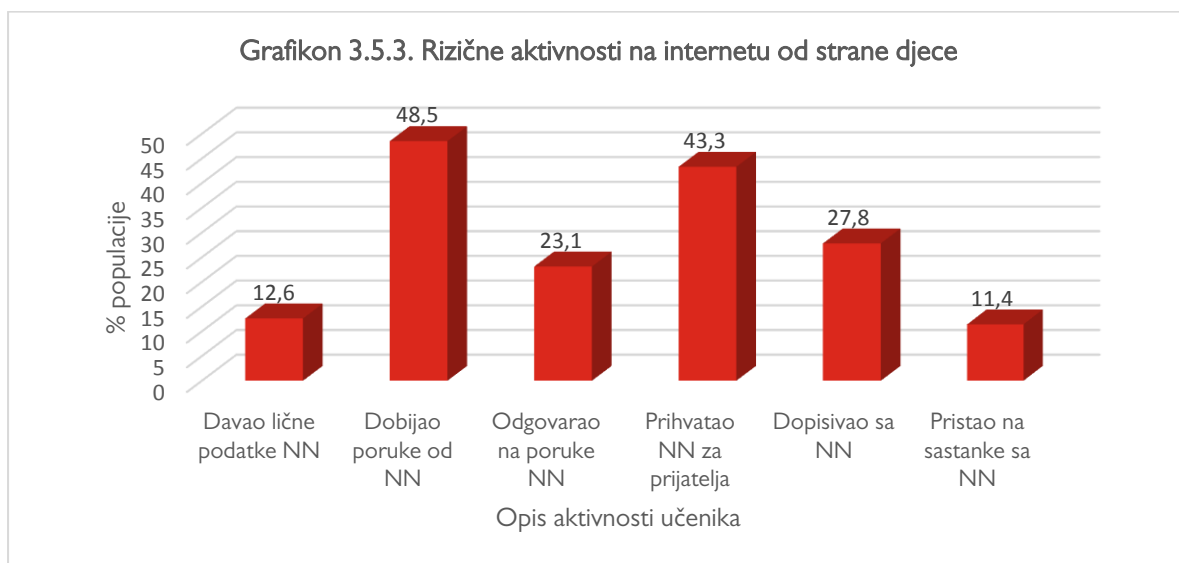
Grafikon 3.5.2. prikazuje percepciju ispitanih roditelja o tome šta se može naći na profilima njihove djece

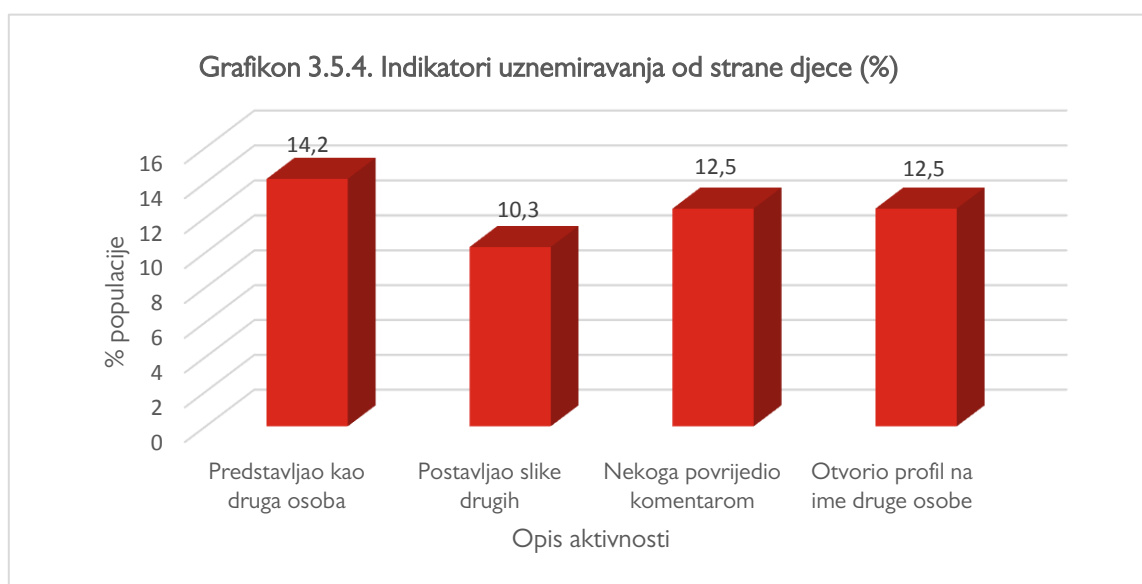
Prema rezultatima ove ankete, nešto više od dvije trećine roditelja (68%; N= 123) smatra da njihova djeca na društvenim mrežama imaju svoje profile. Međutim, kada su pitani da li znaju šta sadrže profili njihove djece, njihovi odgovori su prilično površni.

Tek svaki četvrti roditelj smatra da je njegovo dijete učinilo dostupnim svoj datum rođenja (26%; N= 117), dok je više od 50% učenika prijavilo da je to sastavni dio njihovog profila na društvenim mrežama. Takođe, tek svaki deseti roditelj smatra da njegovo dijete čini dostupnim informaciju o adresi stanovanja (10%; N= 115), a jedna trećina roditelja (35%; N= 119) da dijete dijeli naziv svoje škole sa drugima na internetu.

Već površan pogled na Grafikon 3.5.2. ukazuje da postoji velika razlika u percepciji odraslih i djece, te ovakvi podaci ukazuju na potrebu u pravcu edukacije roditelja.

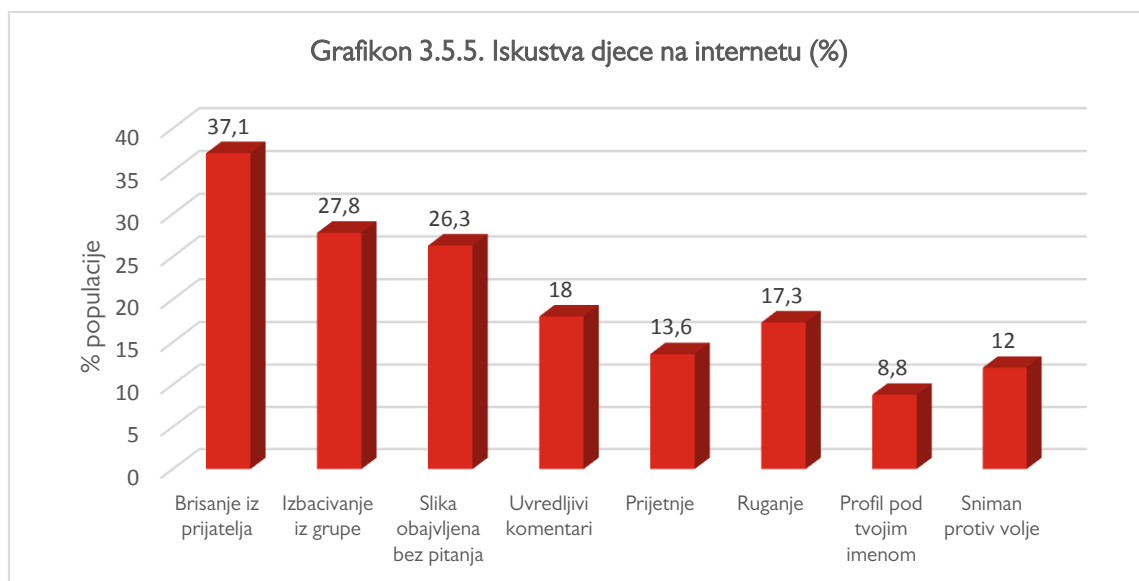
Grafikon 3.5.3. prikazuje aktivnosti djece na internetu koje bi mogle biti rizične po njihovu sigurnost.

Rezultati pokazuju da je svako drugo dijete (48,5%) dobijalo poruke od nepoznatih lica. Nešto manje (43,3%) je prihvatilo nepoznata lica za prijatelja. Čak 27,8 % djece se dopisivalo sa nepoznatima, a 11,4% od ukupne populacije je pristalo da se sastane sa nepoznatim licima koje su upoznali putem interneta.

Grafikon 3.5.4. prikazuje ponašanja djece koja mogu ukazati na uznemiravanje drugih

Rezultati pokazuju da se 14,2% djece na internetu predstavljalo kao neka druga osoba, njih 10,3% je postavljalo fotografije drugih osoba a da ih prethodno nisu pitali za odobrenje. Dodatno, 12,5% djece iz ukupne populacije je davalo komentare o nekog drugoj osobi na način koji je mogao povrijediti tu osobu, a jednak procenat ih je otvaralo profil na ime druge osobe.

Grafikon 3.5.5. prikazuje iskustva djece koja indiciraju uznemiravanje putem interneta.

Svako treće dijete je (37,1%; N=623) je barem jednom izbrisano iz prijatelja neke druge osobe. Toj djeci se takva situacija najčešće desila jednom ili dva puta (67% slučajeva), ali je posebno interesantno da se jednoj trećini djece to desilo tri ili više puta. Iz prijatelja su ih izbacili njihovi vršnjaci (85%).

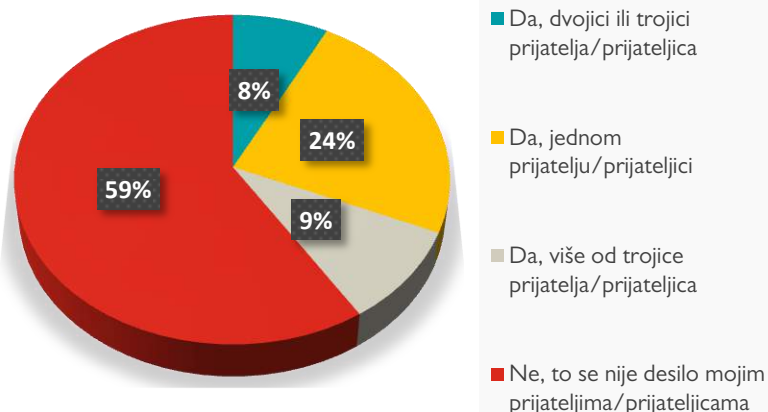
Takva ponašanja djeca su najčešće ignorisala (44%; N=194), dok su neki odgovorili istom mjerom (13%; N=194). Samo manji broj djece se odlučio da to svoje iskustvo ispriča drugima ($\leq 10\%$; N=194).

Svako četvrto dijete je izbačeno iz grupe na nekoj iz društvenih mreža (27,8%). To se većini desilo jednom ili dva puta (66%) dok je više od trećine djece to iskustvo imalo tri ili više puta.

Svakom četvrtom djetetu (26,3%) je objavljena slika na internetu bez pitanja. Svakom četvrtom iz grupe djece sa ovim iskustvom (25,5%) to se desilo tri ili više puta.

Skoro svako peto dijete (18%) doživjelo je da bude predmetom uvredljivog komentara, a 37% njih je to iskusilo tri ili više puta. Zatim, 17,3% djece je bilo predmetom ruganja, a 29% od toga broja suočilo se sa tom situacijom tri ili više puta; 13,6% djece trpilo je prijetnje na internetu, a 28% od tog broja je to iskusilo tri ili više puta; te je 12% djece doživjelo situaciju u kojoj je snimak učinjen protiv njihove volje distribuiran drugima. Polovini od njih to se desilo dva ili više puta.

Grafikon 3.5.6. Broj prijatelja ispitane djece koji su uznemiravani putem IKT

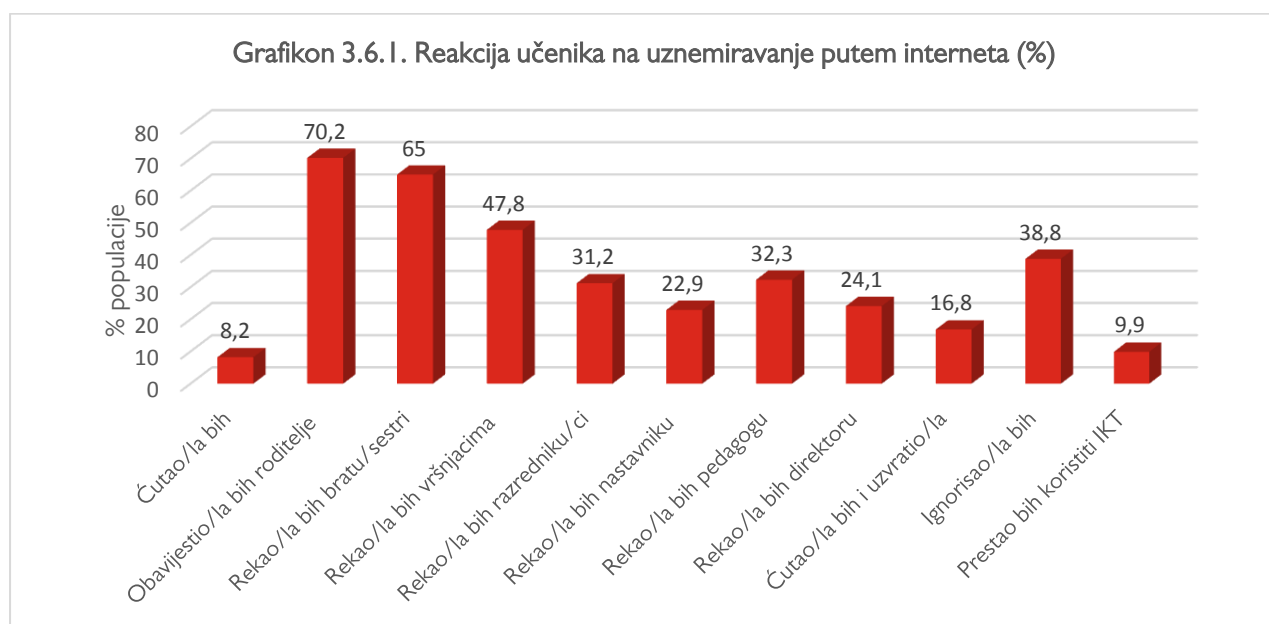
Grafikon 3.5.6. prikazuje procenat djece čiji su prijatelji/vršnjaci bili uznemiravani na internetu.

Interesantno je da više od polovine učenika negira da se ikada dogodilo neko uznemiravanje njihovih prijatelja putem informaciono-komunikacijskih tehnologija. Tek svaki peti učenik ima prijatelja kojem se to dogodilo više puta, a svaki četvrti ima prijatelja kojem se to dogodilo samo jedanput.

3.6. Zaštita od nasilja na internetu

Logično se zapitati kako djeca u Bosni i Hercegovini reaguju u slučajevima kada osjete da ih neko uznemirava na internetu. Na Grafikonu 3.6. I. prikazani su stavovi učenika o njihovoj reakciji u slučaju da ih neko uznemirava putem interneta (N=477).²² Ovi rezultati mogu uputiti na to koliko su djeca sposobna da se sama zaštite.

Grafikon 3.6. I. prikazuje reakciju učenika na uznemiravanje putem interneta

²² Tabelarni prikaz rezultata je u prilogu I.

Najveći procenat djece slučaj bi prijavilo prvenstveno roditeljima (70%), ali i bratu i sestri (60%). Ovaj podatak nas precizno upućuje na zaključak da se u strateškim planiranjima reagovanja na probleme prevencije nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija, obavezno uključe i edukacije za roditelje.

Ne iznenađuje ni podatak da skoro polovina ispitivanih iskazuje da bi svoj problem prijavilo vršnjacima (45%), dok učenici nemaju baš izraženo povjerenje prema školskom osoblju i da bi manje od trećine ispitivanih svoj problem prijavilo razredniku (29%), direktoru (21%), nastavniku predmetne nastave (20%) ili pedagogu (30%).

Svako drugo dijete (50%) bi jednostavno ignorisalo taj problem, što je svakako jako važan podatak za buduće aktivnosti u školama kojima bi se trebalo na adekvatan način prikazati učenicima koliko je opasno ignorisati takve probleme.

Pod uznemiravanjem na internetu u ovom istraživanju podrazumijevale su se aktivnosti koje su štetne ili potencijalno štetne za dijete. Kroz ovo istraživanje te aktivnosti su predstavljene između ostalog kao: slanje poruka neprimjerenog sadržaja koje stručnjaci nazivaju verbalno nasilje; slanje fotografija koje vrijeđaju djetetovo dostojanstvo, integritet, slobodu i bezbjednost; podsticanje govora mržnje i mržnje uopšte na internetu; podsticanje komunikacije uvreda i nipodaštavanja; prosljeđivanje tuđih fotografija na komentar ili bilo kakvog sadržaja o drugome sa zahtjevom na komentar; povređivanje privatnosti upadanjem u tuđi kompjuter i čitanjem tuđih sadržaja komunikacije na internetu, ali i krađom tuđe lozinke; slanje neželjene pošte, spemova i virusa putem elektronske pošte ili na bilo koji drugi način na internet mreži; lažno predstavljanje i upotreba lažnog identiteta, pogotovo ako se pri tome ostvari neka korist i nekom drugome nanese bilo kakva šteta; te proizvodnja i distribucija materijala dobivenih eksploatacijom djece u pornografske svrhe kao jedan od najnemoralnijih oblika nasilja na internetu.

Pomenuti oblici nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija, predstavljeni su učenicima kao realne, svakodnevne situacije: „neko te je izbrisao iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.); neko te je izbacio iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.); neko je postavio tvoju sliku na internet bez tvog pristanka ili te je označio/tagovao; neko ti je pisao uvredljive komentare; neko ti je uputio prijetnje; neko ti se rugao; neko je napravio profil pod tvojim imenom; neko te je snimao mobilnim telefonom ili kamerom kada ti to nisi želio/la i taj snimak je slao drugima; i upiši bilo koju drugu situaciju koja te je uznemirila na internetu ili korištenjem nekog uređaja.“

Za svaku od navedenih situacija, ukoliko se desila, učenik je pitan da upiše „koliko se puta to desilo“, odnosno, ako se desilo, ko je to uradio: vršnjak kojeg poznaje, odrasla osoba koju poznaje ili osoba koju ne poznaje uopšte. Naravno, poseban dio odnosio se i na reakciju, tako da su učenici pitani „kako su reagovali u tim situacijama“. Na ovaj način je uznemiravanje na internetu predstavljeno djeci koja su anketirana.

Grafikon 3.6.1. prikazuje stav djece o tvrdnji da bi ćutali ako im se desi neko od ponašanja koja su opisana kao uznemiravanje.

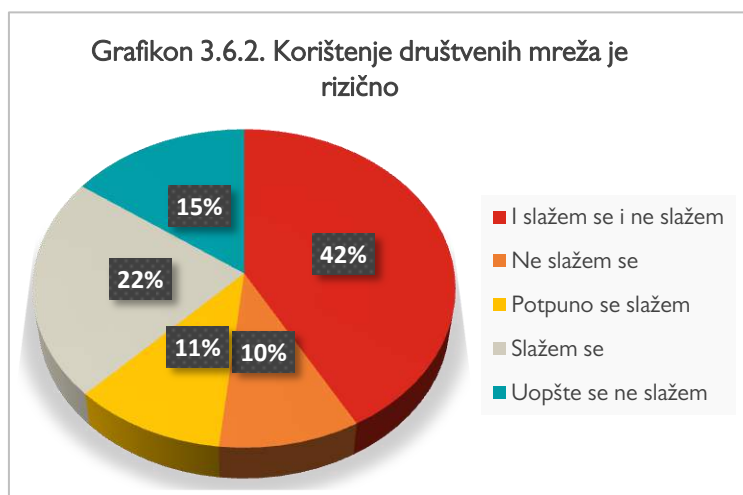

Učenici su pitani da na skali od 1 (nikako) do 5 (sasvim sigurno) ocijene vjerovatnoću da bi uradili određenu stvar kada bi bili uznemiravani. Rezultati pokazuju da 7% smatra da bi ćutalo u takvim slučajevima dok 12% djece ne zna šta bi uradilo u takvim situacijama (N=518).²³ Među onim koji kažu da bi ćutali o tome da ih neko uznemirava nema značajnih sociodemografskih razlika. Naime jednako bi ćutali i dječaci i djevojčice,

kako oni iz urbanih tako i djeca iz mješovitih područja, te različitih razreda, pa se može reći da ni uzrast djeteta ne igra značajnu ulogu. Među njima je 18% onih koji ne znaju blokirati osobu s kojom ne žele da pričaju putem „chat-a“ (Facebook, Skype, Twitter i dr.).

Na tvrdnju „Korištenje društvenih mreža (Facebook, Twitter, i dr.) i aplikacija (Viber, WhatsApp, i dr.) od strane djece je rizično“, samo desetina ispitivanih (11%) smatra ovu oblast apsolutno rizičnom, dok petina ispitanika (22%) smatra da je korištenje društvenih mreža rizično.

Grafikon 3.6.2 prikazuje rezultate ispitanika o rizičnosti korištenja društvenih mreža.

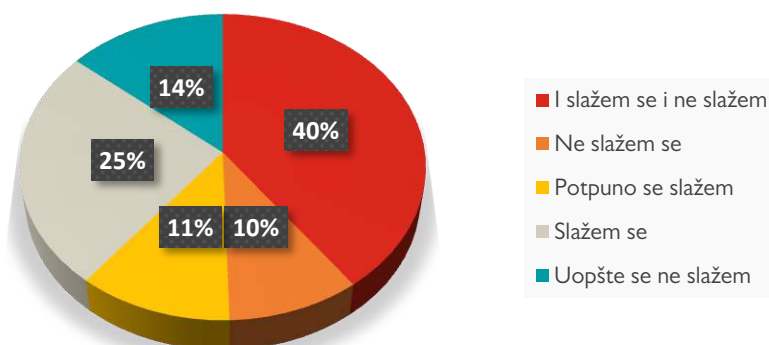

Stoga, možemo zaključiti da trećina ispitivanih smatra da je korištenje društvenih mreža ipak rizično. Interesantno je da skoro polovina ispitivanih (42%) ima neodlučan stav (Grafikon 3.6.2). Po njima, korištenje IKT je i rizično, ali s druge strane i neophodno. Samo desetina ispitivanih (10%) smatra da je ova oblast potpuno sigurna i da ne nosi nikakve rizike.

Djeca su pitana i da iskažu svoj stav o tvrdnji da je „Komunikacija putem društvenih mreža i aplikacija rizična za djecu“. U tom kontekstu imamo poprilično sličan stav kao i u prethodnom pitanju. Naime, ova vrsta rizika je sasvim slična riziku iz prethodnog pitanja, stoga možemo konstatovati da imamo i logične odgovore (Grafikon 3.6.3). Ponovo, dvije petine ispitivanih učenika nema odlučan stav o tome da li je komunikacija putem IKT-a, uopšte opasna ili ne. Ovaj stav se može posmatrati i kao djelomična opreznost u decidnom iznošenju stava o tome da li se može doći u opasnost nezaštićeno komunicirajući putem IKT-a.

²³ Tabelarni prikaz rezultata je u prilogu I.

Grafikon 3.6.3. Komunikacija putem IKT je opasna

Grafikon 3.6.3. prikazuje rezultate ispitanika o opasnosti komunikacije putem IKT.

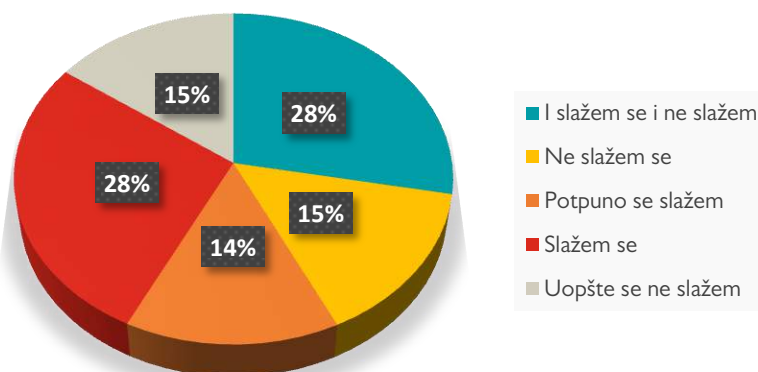
Učenici vjerovatno imaju poprilična informatička i telekomunikacijska znanja za komunikaciju putem IKT-a ali isto tako su čuli za slučajeve gdje su njihovi vršnjaci imali problem, stoga su

relativno oprezni u odgovorima na ovo pitanje. Ponovo imamo situaciju da je tek svaki deseti učenik potpuno siguran da je komunikacija putem IKT potpuno sigurna. Ukoliko ovom podatku dodamo i činjenicu da su u ovom uzorku 90% „potpuno sigurnih“ dječaci, možemo zaključiti da se radi i o djelomično izraženom „mačizmu“ kojem vrlo često u različitim istraživanjima odgovaraju dječaci tinejdžeri kada ih se pita o „njihovoj sigurnosti“.

U narednom pitanju, pitali smo učenike šta misle o samostalnom korištenju e-maila, odnosno da li je ono rizično za djecu.

Grafikon 3.6.4. prikazuje rezultate ispitanika o rizičnom samostalnom korištenju e-maila.

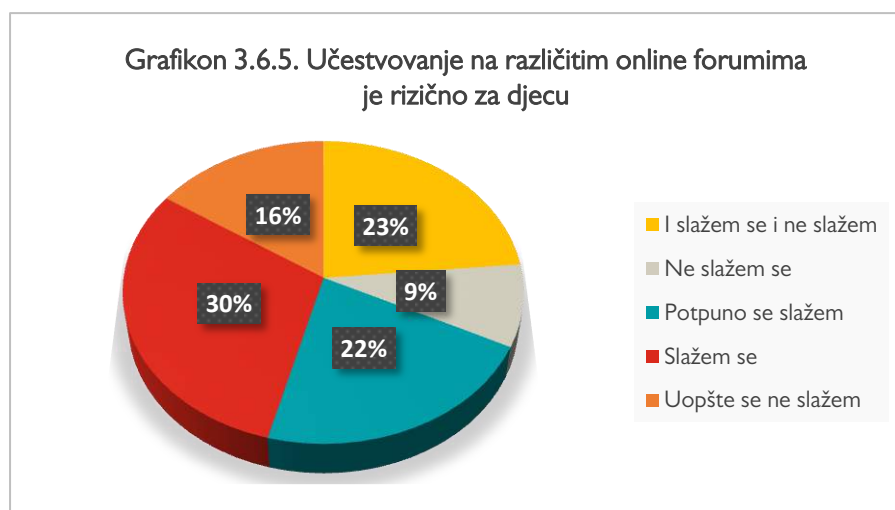
Grafikon 3.6.4. Samostalno korištenje e-maila je rizično za djecu

Odgovori su se distribuirali na način da čak 42% ispitivanih učenika smatra da je korištenje e-maila ipak rizično za djecu, dok skoro trećina njih je neodlučna (28%) i smatra da tu i vide i ne vide neki rizik. Na kraju, tek svaki treći učenik (30%) smatra da je korištenje e-maila potpuno sigurno za djecu. Ponovo imamo situaciju da je skoro pa svaki treći ispitanik nesiguran u svoj

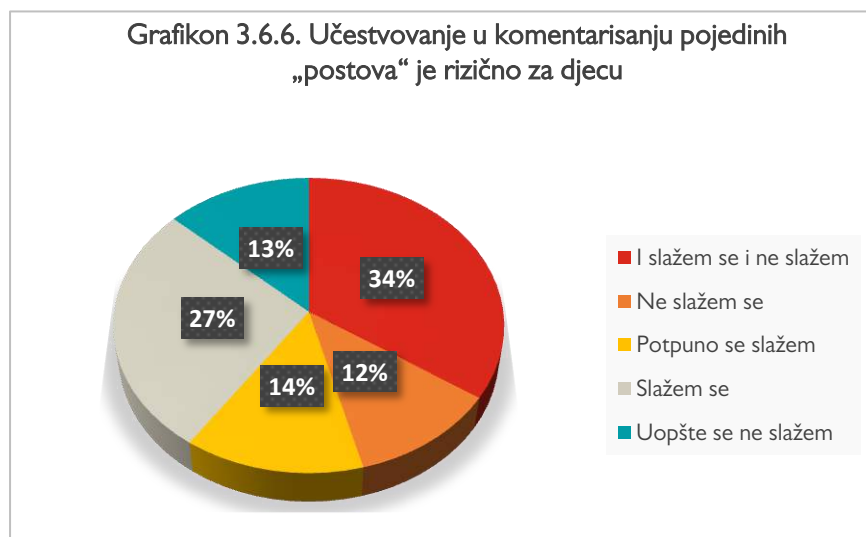
odgovor (28%), što se može protumačiti činjenicom ili da ne koriste e-mail ili da ne koriste toliko često da bi imali decidan stav. Generalno gledano, u ovom uzrastu, korištenje e-maila je više sporadično nego svakodnevno kada je u pitanju generacija koja je bila predmet interesovanja istraživanja (samo 2,9% je iskazalo da svakodnevno koristi Yahoo, a 9,1% Gmail). E-mail, kao način komunikacije je sistemski više vezan za razmjenu dokumenta i pošte u pravom smislu riječi. Djeca danas više IKT koriste u cilju igara i brzih neverbalnih komunikacija, dok e-mail vide kao sredstvo komunikacije koje je prikladnije za odrasle.

Na konstataciju da je učestvovanje na različitim online forumima rizično za djecu, polovina ispitivanih smatra da se radi o evidentnom riziku (52%). S druge strane četvrtina ispitanika (25%) smatra da učestvovanje na tzv. forumima nije rizično za djecu.

Grafikon 3.6.5. prikazuje rezultate ispitanika o rizičnosti učestvovanja djece na različitim online forumima.

Zanimljiv je podatak da je skoro četvrtina uzorka ispitivanih učenika neopredjeljenog stava (23%), što se može protumačiti kao neučešće u forumima ili korištenje foruma, ali jednak broj argumenata za i protiv. Ako smo za e-mail rekli da nema baš frekventnu

svakodnevnu primjenu među tinejdžerima u odnosu na rutinu odraslih poslovnih ljudi, za foruma to ne možemo tvrditi. Upravo radoznalost i mogućnost polemike na dnevne događaje, članke, sportske i druge teme, otvaraju mogućnost mladima da iskažu svoj „anonimni stav“. Danas mladi jako participiraju na forumima i nažalost preovladavaju čak i u sadržajima u kojima se evidentira „jezik mržnje“. Sve ovo su argumenti koji mogu ići u pravcu da se što više radi sa mladima na temu kultura komunikacije na forumima (Grafikon 3.6.5).

Grafikon 3.6.6. prikazuje rezultate ispitanika o rizičnosti učestvovanja djece u komentaranju pojedinih „postova“.

S druge strane, ispitali smo i stavove u slučajevima učestvovanja u komentaranju pojedinih „postova“ od strane djece. Dvije petine ispitanih smatra da je učestvovanje u komentaranju „postova“ rizično za djecu (41%), dok četvrtina ispitivanih (25%) smatra da ovo komentaranje nije

uopšte opasno. Ponovo imamo i uzorak neopredjeljenih, jer 34% ispitivanih nema stav o tome da li je komentaranje „postova“ opasno za djecu. Ako sagledamo realnu sliku, možemo konstatovati da mladi vrlo često dođu u konflikt zbog izraženih stavova na nečiji stav. Facebook i slične društvene mreže, omogućavaju mladima da „jednim klikom“ budu hrabri i otkucaju nešto što se nekom drugom opet neće svidjeti. Ovakve situacije mogu dovesti u nezgodan položaj mladu osobu koja izražava svoj stav i nerijetko se to i događa. U perspektivi, potrebno je raditi u školama sa učenicima na umijeću komuniciranja, ali i upoznavanja sa opasnostima koje komentari na postovima mogu donijeti sa sobom (Grafikon 3.6.6).

Djecu najčešće upozoravam da ne razgovaraju sa strancima, da budu oprezna kada im prilaze nepoznate osobe. Međutim, sada im treba objasniti da se tako trebaju ponašati i u virtuelnom svijetu, odnosno da i tamo mogu doživjeti jednako opasne stvari sa ni malo manje ozbiljnim posljedicama.

Roditelji često razmišljaju kako se određene situacije dešavaju nekom drugom, ali od trenutka kada dijete zakorači u virtualni svijet i ono i roditelji bi morali znati i načine zaštite djeteta, jer uz tolike brojne prednosti, globalna mreža krije i mnoge opasnosti za najmlađe. Praktični savjeti bi trebali naći put do svakog roditelja u BiH danas.

U narednom dijelu, pogledat ćemo kakvi su stavovi djece o tome koliko su sposobna samostalno se zaštititi na internetu (v. tabelu 3.6.1.).

Tabela 3.6.1.

Vještine djece za zaštitu na internetu

Da li znaš da...	N	Nema odgovora		DA, znam		NE, ne znam	
		n	%	n	%	n	%
blokiraš osobu - „Chat“	623	101	16	428	68	94	16
blokiraš osobu - mobilnom telefonu (SMS, pozivi, Viber, WhatsApp ...)	623	102	16	424	68	97	16
blokiraš osobu - e-mail	623	102	16	332	53	189	30
promijeniš podešavanja privatnosti profila	623	105	17	401	65	117	18
obrišeš istoriju podataka pretraživača	623	106	17	394	63	123	20
obrišeš informaciju o šifri i korisničkom imenu	623	108	17	345	55	170	28
postaviti opciju-ko može vidjeti tvoje objave	623	106	17	372	60	145	23
pronaći informaciju kako da koristiš sigurni Internet	623	106	17	359	57	158	26

Podatke u kojima učenici nisu odgovorili na ova pitanja posmatrat ćemo kao odgovor „ne poznajem postupak“.

Na pitanje da li zna blokirati osobu na „Chatu“, 101 učenik nije odgovorio (16%), a od 524 ispitana učenika, 428 učenika (68%) tačno zna na koji način izvršiti blokiranje. Ukoliko pretpostavimo da ovih 16% ispitanika preskaču odgovor jer im nije poznata tematika, da se pretpostavi da trećina djece ne zna na koji način blokirati osobu na „Chatu“. Blokirati osobu na mobilnom telefonu zna 424 učenika (68%), dok svaki šesti ispitanik učenik prijavljuje da ne poznaje ovaj postupak (16%), odnosno ako uključimo one koji nisu odgovorili, pod pretpostavkom da to znači da ne poznaju ovu problematiku, ovaj broj raste na trećinu ispitanika. Blokirati osobu na e-mailu poznaje polovina ispitanika (53%), dok čak 46% ne poznaje ovaj postupak ili nije odgovorilo na postavljeno pitanje. Podešavanja privatnosti profila poznaje 65% ispitanika, dok njih 36% ne poznaje ovaj postupak.

Brisanje „historije“ podataka pretraživača poznaje 63% ispitanih, dok 37% njih to ne poznaje ili ne daje odgovor na ovo pitanje. Brisanje informacija o šifri i korisničkom imenu poznaje nešto

više od polovine ispitivanih učenika (55%), dok njih 44 % ne poznaje ovaj postupak. Postavljanje opcije „ko može vidjeti moje podatke“ poznaje 60% učenika, dok njih 40% ne poznaje ovu opciju. I na kraju, kako pronaći informaciju o tome kako da koristiš sigurni internet poznaje 57% ispitanih učenika, dok njih 43% ne poznaje taj postupak ili nisu dali odgovor na ovo pitanje, pa se javlja potreba za njihovom edukacijom.

Vidimo da je poznavanje samozaštite na internetu među djecom relativno prisutna vještina i mišljenja smo da bi trebalo učiniti dodatne napore da se djeca informišu o ovim problemima i o najsavremenijim načinima zaštite na internetu.

Tabela 3.6.2.

Vještina korištenja informaciono-komunikacijskih tehnologija (spol)

Da li znaš da:	Učenik (%)		Učenica (%)	
	DA	NE	DA	NE
blokiraš osobu s kojom ne želiš da pričaš na „chat“ (Fb, Tw,...)	82	18	81	19
blokiraš osobu s kojom ne želiš da pričaš na mobilnom telefonu	78	22	83	17
blokiraš osobu od koje ne želiš da dobijaš „e-mail“	67	33	61	39
promijeniš podešavanja privatnosti profila na društvenim mrežama	74	26	79	21
obrišeš podatke o tome koje si sajtove posjećivao na Internetu	76	24	75	25
obrišeš informaciju o šifri i korisničkom imenu iz historije pretraživača	71	29	63	37
postaviti opciju na „Facebook-u“ ko može vidjeti tvoje objave	73	27	71	29

Iz Tabele 3.6.2, vidljivo je da su oba spola učenika poprilično sinhronizovana u svojim spoznajama i vještinama na internetu.

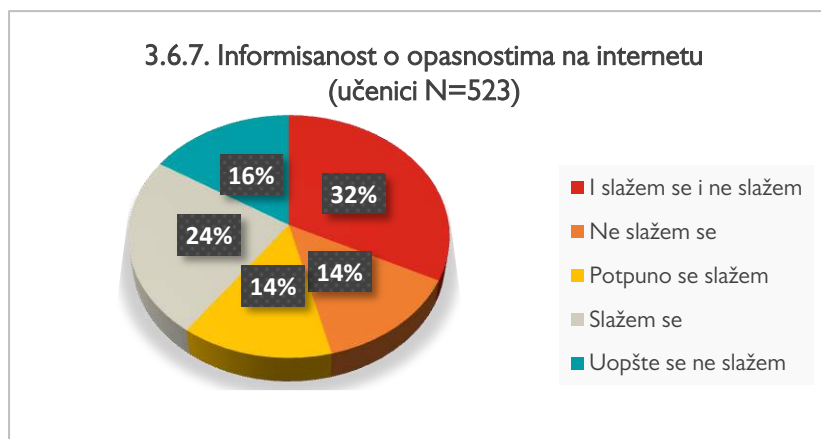
Procenat uspješne procjene sopstvenih sposobnosti kod oba spola ne ide ispod dvije trećine populacije učenika (67%), dok je kod oba spola do nešto više od četiri petine (82%) učenika koji prijavljuju svoju sposobnost da se zaštite u situacijama koje su opisane u Tabeli.

Ovaj podatak nam u velikoj mjeri osvjetljava situaciju u kojoj učenici svakodnevno koriste informaciono-komunikacijske tehnologije i prirodno, traže nove informacije o svim aplikacijama koje mogu olakšati njihovu komunikaciju.

Prema odgovorima djece može se zaključiti da je većina upoznata sa tehničkim mogućnostima zaštite na internetu. Naravno, treba razvijati program obuke u školama kako bi i ona jedna četvrtina učenika dobila potrebna znanja.

Interesantan je podatak da učenici već od petog razreda osnovne škole uspješno „skidaju aplikacije“ i štite svoju komunikaciju na dosta uspješan način.

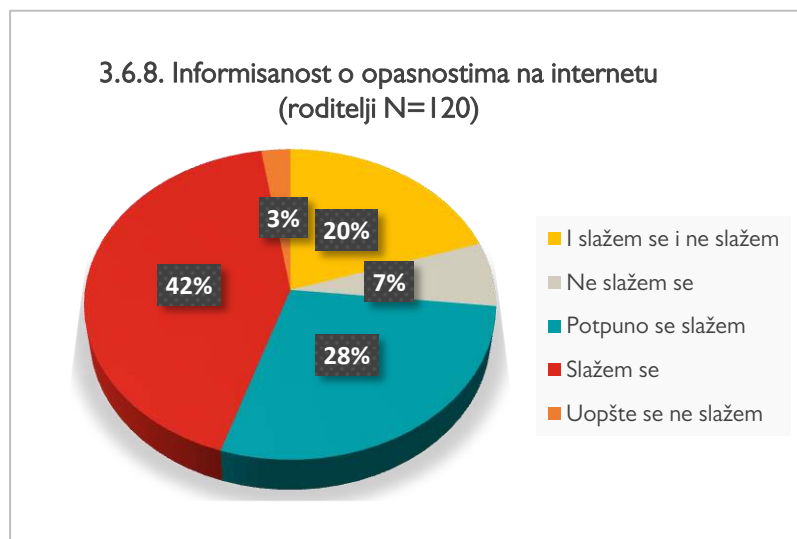
Grafikon 3.6.7. prikazuje rezultate ispitanika (učenici) o informisanosti o opasnostima na internetu.

U nastavku, ispitali smo stavove učenika i roditelja o tome šta bi u budućnosti trebalo promijeniti u kontekstu informisanja o problemu nasilja nad djecom putem IKT-a. Na konstataciju „U školi vrlo malo govorimo o opasnostima na internetu (djeca N= 523)“, 38%

djece se slaže sa ovom tvrdnjom, potvrđujući da se u školi vrlo malo radi sa učenicima na ovu temu. S druge strane, trećina uzorka učenika (30%) smatra da se ipak u školi govori o tom problemu. Interesantan podatak je da 32% ispitivanih učenika izražava neutralan stav. Odnosno, oni se ne mogu opredjeliti za stav da li ili uopšte nema aktivnosti u pogledu informisanja na ovu temu u školama. Obzirom da se radi o djeci, skloniji smo zaključku da se radi o učenicima koji nisu čuli za ovaj fenomen u okviru nastavnog procesa koji slušaju, tako da taj podatak možemo pripojiti onih 38% koji kažu da se nedovoljno uči o tome u školi (Grafikon 3.6.7). U principu, naši učenici u većini slučajeva smatraju da su o problemu nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija ne uči dovoljno u okviru nastavnog programa u školi.

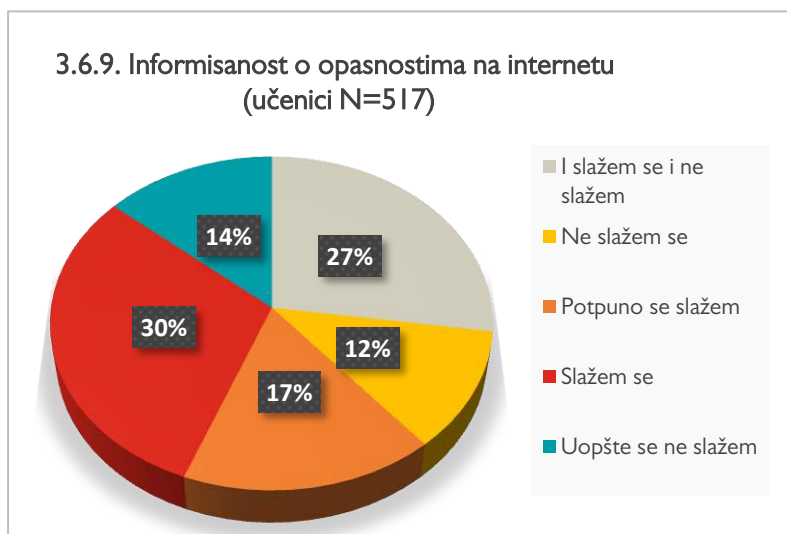
Grafikon 3.6.8. prikazuje rezultate ispitanika (roditelji) o informisanosti o opasnostima na internetu.

Roditelji su puno strožiji i više kritikuju školski sistem kada je u pitanju informisanje o problemu nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u okviru nastave u školi. Naime, 70% roditelja (N= 120) se slaže sa tvrdnjom da je „u školi vrlo malo govora o opasnostima na internetu“, a tek 3% tvrdi da se u školi dovoljno govori o tome, odnosno, tek svaki deseti roditelj misli da se u školi ipak

nešto radi po tom pitanju. Svaki peti roditelj je neutralan i ne izražava svoj stav u pogledu ovog pitanja, što se može protumačiti i na način da pripadaju skupini koja je prijavila da ne koristi kompjuter (Grafikon 3.6.8).

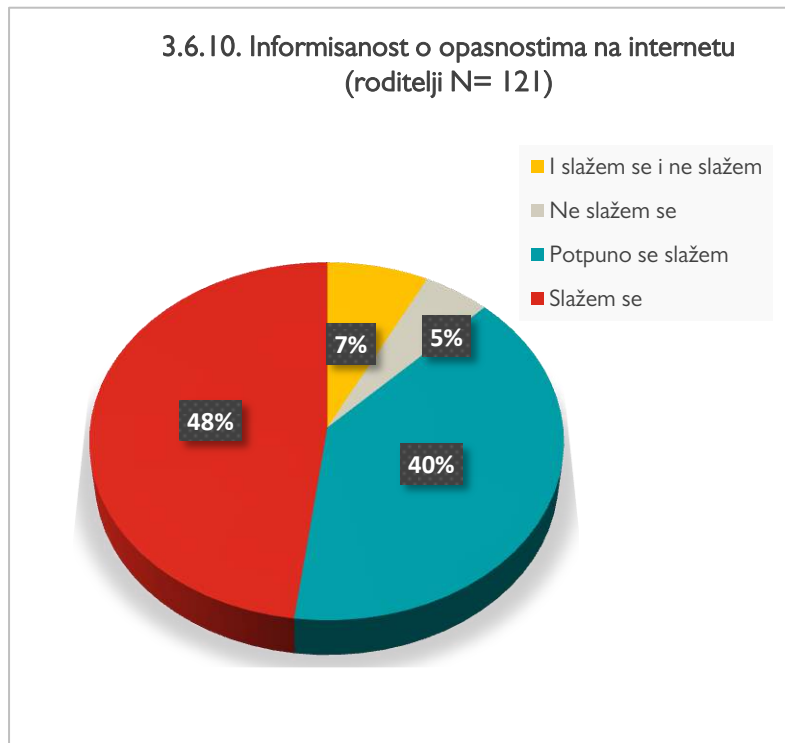
Grafikon 3.6.9. prikazuje rezultate ispitanika (učenici) o učenju o opasnostima na internetu.

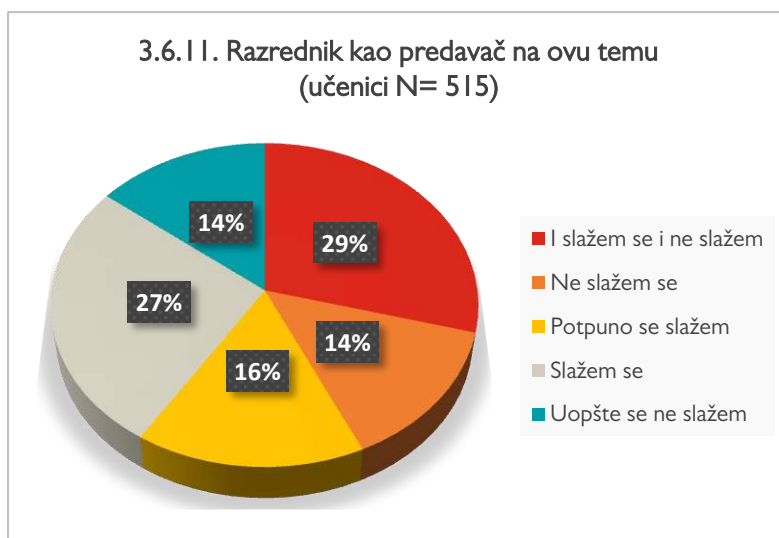
Naredno pitanje se ticalo učenja o opasnosti na internetu. Naime, postavili smo tvrdnju učenicima: "Mislim da bi učenje o opasnostima na internetu trebalo biti sastavni dio nastave u školi (djeca N=517) i (roditelji N=121)". Skoro polovina učenika (47%) smatra da bi učenje o opasnostima na internetu trebalo biti sastavni dio nastave u školi, dok četvrtina (24%) ispitanih učenika

smatra da to nije dobra ideja. Preostala četvrtina ispitanika (27%) je neodlučna i nema decidan stav o tome. Ako pogledamo strukturu učenika koji su neodlučni, možemo konstatovati da pripadaju mlađim razredima osnovne škole (IV, V i VI) i da je to njihov odgovor na dodatno opterećenje i nove predmete (Grafikon 3.6.9).

Grafikon 3.6.10. prikazuje rezultate ispitanika (roditelji) o učenju o opasnostima na internetu.

Kada su u pitanju roditelji, koje smo pitali isto pitanje: „Mislim da bi učenje o opasnostima na internetu trebalo biti sastavni dio nastave u školi (roditelji N=121)“, čini se da oni ipak smatraju da je to neophodno, i da ta tema mora biti sastavni dio nastave u školi (88%). Tek svaki dvadeseti roditelj (5%) ili u stvarnom kontekstu tek jedan roditelj u razredu, se ne slaže s ovom tvrdnjom. U kategoriju roditelja koji izražavaju neutralan stav, odnosno koji se i slažu i ne slažu s ovom idejom (7%), ponovo spadaju oni roditelji koji su prijavili u anketi da ne koriste IKT (Grafikon 3.6.10).

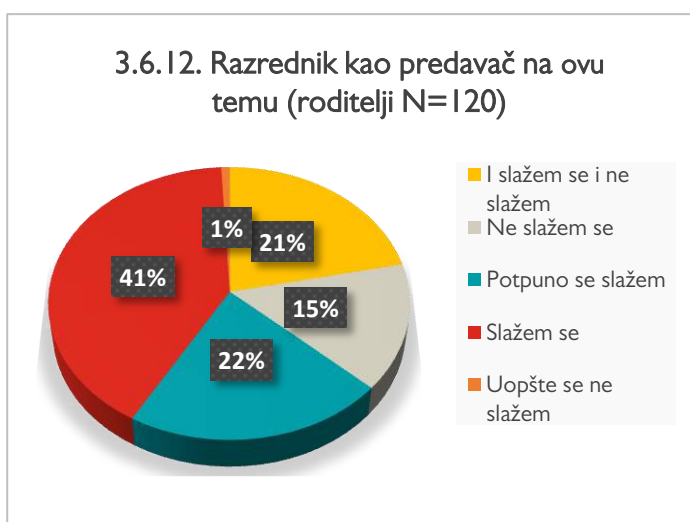
Grafikon 3.6.11. prikazuje rezultate ispitanika (učenici) o ideji razrednika kao predavača.

U narednom pitanju, učenici (N=515) i roditelji (N=120) su se izjašnjavali na ideju da djecu o ovoj temi nasilja putem IKT educira razrednik /razrednica. Konstatacija je glasila: „Najbolje bi bilo da nam o ovoj temi govori naša razrednik/ca“. Nešto manje od polovice učenika (43%) smatra da je to dobra ideja, dok nešto manje od trećine ispitanika (28%) smatra da to nije dobro. Također, nešto manje od trećine (29%) je neodlučno i

nema stav o ovom pitanju (Grafikon 3.6.11). S jedne strane, možda i nije loša ideja da taj posao rade i razrednici u okviru časova odjeljske zajednice, ako se posmatra društveni kontekst u kome se nešto raspravlja sa „najbližim“ nastavnikom koji osim nastavne ima i ulogu brige za svoj razred. Međutim, kada su u pitanju teme koje traže izrazito stručni pristup i koje, ako se ne prenesu dovoljno kvalitetno i sa velikom dozom primjenjivosti, mogu ostaviti kontra efekat. Stoga je i stav učenika sasvim razumljiv i na ovaj način se može i objasniti ta podijeljena uloga.

Grafikon 3.6.12. prikazuje rezultate ispitanika (roditelji) o ideji razrednika kao predavača.

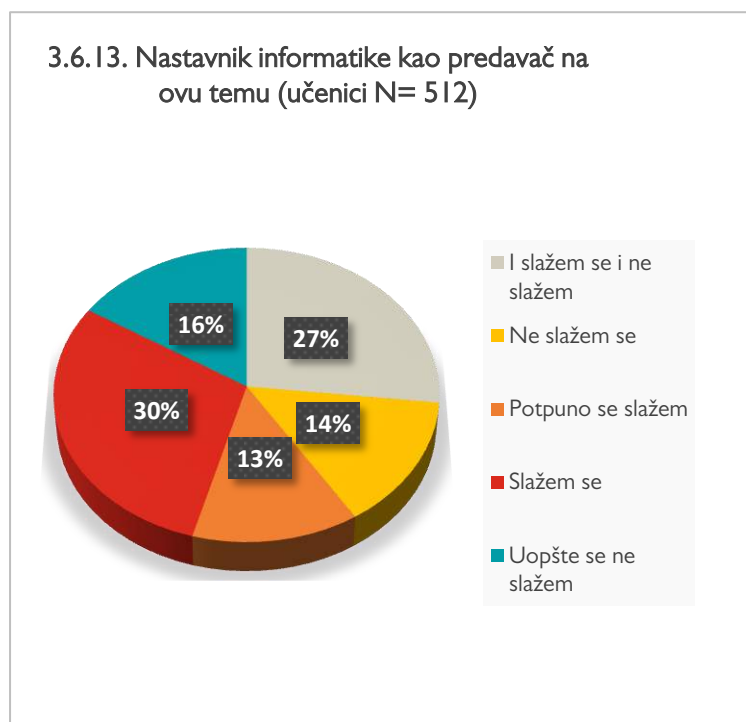
Za razliku od ispitanice djece, roditelji iz uzorka, čini se po inerciji, veliko povjerenje ipak imaju u razrednika. Naime, njih 63% slaže se sa tvrdnjom „Najbolje bilo da nam o ovoj temi govori naša razrednik/ca (roditelji N=120)“, dok tek svaki šesti roditelj (16%) smatra da to i nije baš najbolja ideja. Interesantno je da ovakvo razmišljanje imaju roditelji (N=15) koji imaju zvanje magistar ili doktora nauka. Petina uzorka je neodlučna i nema stav o ovom pitanju i tu preovladavaju roditelji sa završenom osnovnom i srednjom školom (Grafikon 3.6.12).

Državnim akcionim planom za zaštitu djece i sprječavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija (2013-2015), predviđeno je da aktivnu ulogu preuzmu profesori informatike u okviru redovne nastave. Konstatacija koju smo ponudili u ovoj anketi, upućena djeci (Djeca N=512) i roditeljima (Roditelji N= 119), glasila je: „Najbolje bi bilo da nam o ovoj temi govori nastavnik informatike“. Oko 43% ispitivanih učenika se slaže sa ovom konstatacijom, dok nešto malo manje od trećine se ne slaže s ovim prijedlogom (30%). Nešto malo manje od trećine ispitivanih učenika nema stav o ovome. Ovakvi odgovori

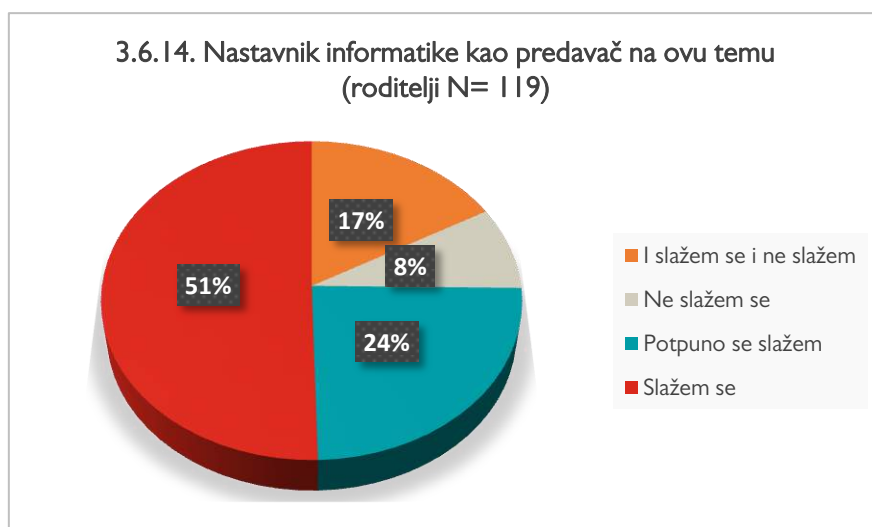
se ipak mogu nazvati uspješnim, jer se potvrđuje da je čas informatike taj na kome treba problematizirati stručne dijelove tehničkih detalja i pravila koja prate aktivnosti zaštite djece na internetu, odnosno zaštite djece u slučajevima nasilja putem informaciono-komunikacijskih tehnologija. U uzorku onih učenika koji nisu bili opredjeljeni za ovu temu, preovladavaju učenici IX razreda osnovne škole i učenici III razreda srednje škole (Grafikon 3.6.13).

Grafikon 3.6.13. prikazuje rezultate ispitanika (učenici) o ideji nastavnika informatike kao predavača.

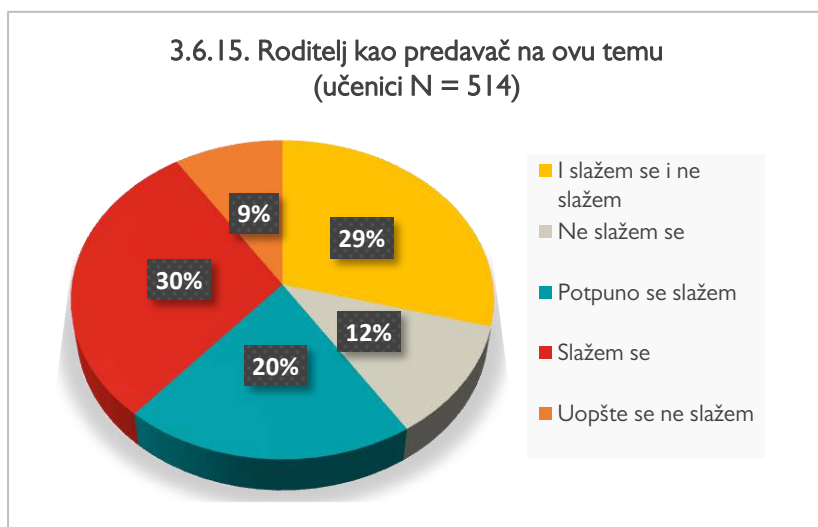

S druge strane, roditelji se skoro pa potpuno slažu (75%) sa prijedlogom da ovu temu treba obraditi kroz redovne časove informatike i da će na taj način učenici dobiti najadekvatnija znanja. Tek svaki jedanaesti roditelj (8%) smatra da to nije dobra ideja. Interesantno je da ponovo imamo slučaj da svaki šesti roditelj (17%) nema stav o ovom pitanju. Prema ovim rezultatima, možemo pretpostaviti da u prosjeku u jednom razredu imamo 4-5 roditelja koji su u svojim odgovorima uvijek „neutralni“, ali koji u svom upitniku prijavljuju da ne koriste informaciono komunikacijske tehnologije (Grafikon 3.6.14).

Grafikon 3.6.14. prikazuje rezultate ispitanika (roditelji) o ideji nastavnika informatike kao predavača.

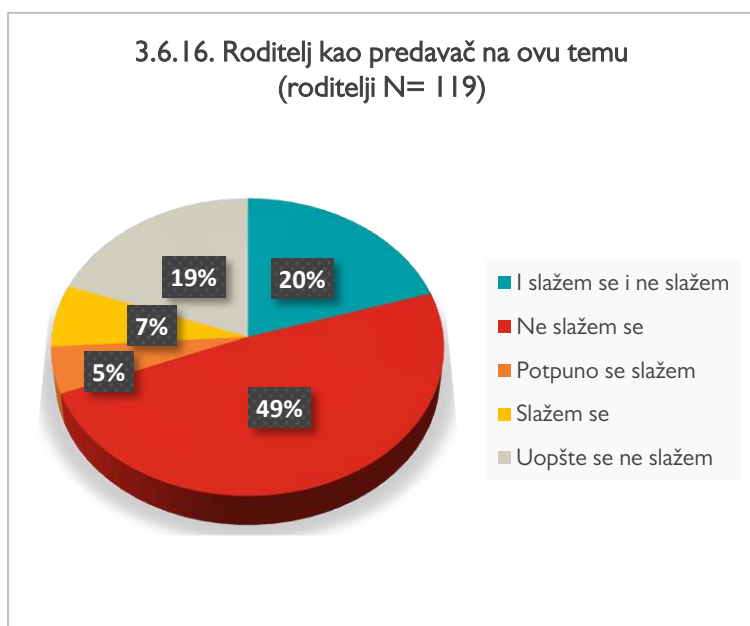

Grafikon 3.6.15. prikazuje rezultate ispitanika (učenici) o ideji roditelja kao predavača.

Na kraju, učenici su pitani za mišljenje da li misle da je „Sasvim dovoljno da im o tome govore njihovi roditelji (Djeca N=514)“. Polovina djece smatra da je to dobra ideja (50%), dok petina njih (21%) se ne slaže s tim. Trećina učenika nema stav po ovom pitanju (29%) (Grafikon 3.6.15).

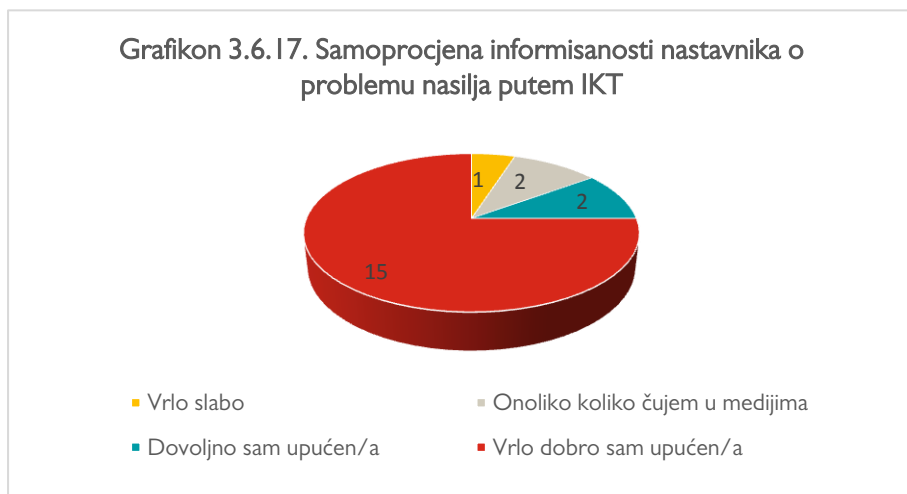
Grafikon 3.6.16. prikazuje rezultate ispitanika (roditelji) o ideji roditelja kao predavača.

Kada su u pitanju roditelji, oni su opet tu više skloni učenju o problemu nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija kroz školski sistem. Naime, njih skoro 70% nije za to da roditelji isključivo edukuju djecu o ovom fenomenu. Tek svaki deseti roditelj (12%) smatra da je dovoljno da roditelj edukuje djecu u ovom pravcu. Ovdje ponovo imamo onu petinu uzorka roditelja koji nemaju stav (20%) i koji se nisu opredjelili niti po ovom pitanju (Grafikon 3.6.16).

Kao osobe sa posebnim znanjima iz oblasti informatike i računarstva, nastavnici koji su angažovani na ovim predmetima u osnovnim i srednjim školama koji su ušli u uzorak ocijenili su svoje znanje o nasilju nad djecom putem IKT.

Grafikon 3.6.17. prikazuje samoprocjenu informisanosti nastavnika o problemu nasilja putem IKT.

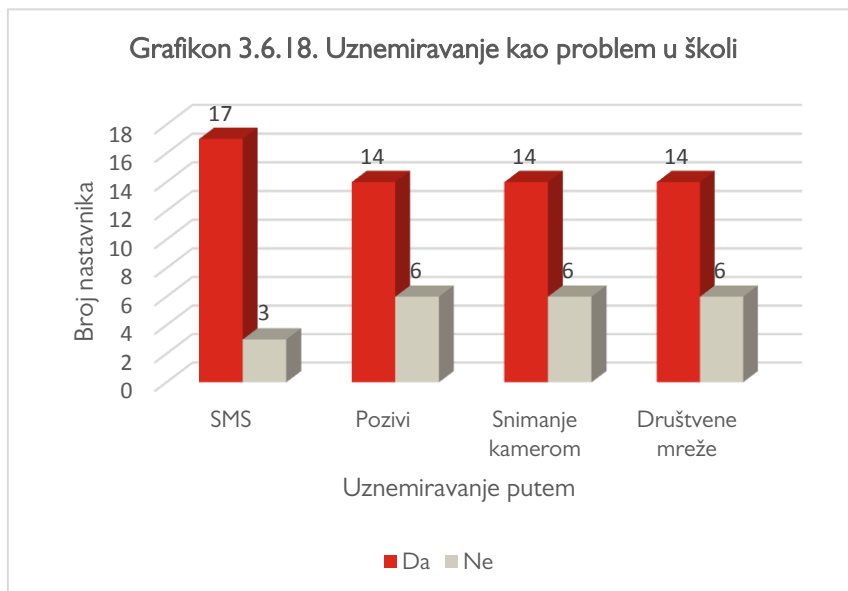

Njih 17 smatra da su vrlo dobro ili dovoljno upućeni u ovu problematiku. Samo jedno od njih je istaklo da je njeno znanje iz oblasti nasilja nad djecom na internetu vrlo slabo (v. grafikon 3.6.17).

Zahvaljujući svojim znanjima, nastavnici informatike, više

nego drugi nastavnici, u stanju su da prepoznaju nedozvoljena ponašanja na internetu, u kojima se djeca iz njihovih škola javljaju kao žrtve ili kao izvršioци. Od ukupno 20 nastavnika informatike, koji su odgovorili na set pitanja o problemu uznemiravanja djece u njihovim školama, njih 17 je iskazalo da je uznemiravanje SMS porukama problem (vidjeti Grafikon 3.6.18) a 14 od 20 ih je istaklo da je problem uznemiravanje pozivima, uznemiravanje snimanjem kamerom i uznemiravanje na društvenim mrežama.

Grafikon 3.6.18. prikazuje mišljenje nastavnika o uznemiravanju kao problemu u školi.

Ovi nastavnici su, takođe, dali svoje mišljenje o tome kako bi škola trebala reagovati kada je u pitanju nasilje nad djecom putem IKT (v. tabelu 3.6.3.).

Tabela 3.6.3.

Stavovi nastavnika o tvrdnjama vezanim za prevenciju nasilja putem IKT

Tvrdnja	Slažem se	Ne znam	Ne slažem se
Škola bi trebala da uvede jasnija pravila za korištenje interneta i mobilnih telefona u školskoj sredini	14	1	4
Škola bi trebala da zabrani upotrebu mobilnih telefona u školskoj sredini	10	7	2
Škole bi trebale da nabave tehničke uređaje za ometanje telefonskog signala kako bi prevenirale nasilje	12	2	5
Škole bi trebalo da evidentiraju slučajeve nasilja nad djecom putem IKT-a	14	3	1
Škola bi trebala da informiše učenike o mogućnostima prijave IKT nasilja	19	1	0
Dužnost škole je da podučava učenike o načinima zaštite od nasilja putem IKT-a	18	1	0
Škola bi trebala da pruži pomoć djeci koja su izložena nasilju putem IKT (čak i kada se to desi van škole)	14	3	1
Dužnost je škole da upozna roditelje sa razmjerama IKT nasilja i mjerama zaštite koje poduzima	17	-	2
Mislim da bi učenje o opasnostima na internetu trebalo biti sastavni dio nastavnog programa u školi	15	2	-

Na temelju njihovih odgovora čini se da u školama trenutno ne postoje jasna pravila za upotrebu interneta i mobilnih telefona u školskoj sredini. Dodatno 14 nastavnika smatra da je to neophodno uraditi, dok se tek polovina (n= 10) složila sa tvrdnjom da djeci treba zabraniti upotrebu mobilnih telefona u školama. Takođe, iako većina (n=12) smatra da bi nabavka tehničkih uređaja za ometanje telefonskog signala bila korisna za preveniranje nasilja na internetu, čak 5 ih je protiv takve mjere. Ono oko čega se većina nastavnika složila jeste da škola treba posvetiti više pažnje u direktnoj zaštiti učenika tako što će podučiti učenike o mjerama zaštite na internetu (n=18), informisati učenike o mogućnostima prijave nasilja putem IKT-a (n=19), upoznati roditelje sa razmjerama IKT nasilja i preduzetim mjerama zaštite. Nastavnici su još istakli da bi učenje o opasnostima na internetu trebalo biti sastavni dio nastavnog programa u školi (n=15).

4. Zaključci

Djeca od 9 do 17 godina u Bosni i Hercegovini gotovo bez izuzetka se koriste savremenim informaciono-komunikacijskim tehnologijama, i što je vrlo relevantno, korisnici su interneta. Samo izuzetno ne posjeduju visokotehnološke uređaje koji im služe za konektovanje na mrežu. Tako je potvrđeno da su generacije djece rođenih nakon 2000-tih te koje trenutno u svakodnevnom životu koriste internet. Bitno je istaći da svako treće dijete koje je učestvovalo u ovom istraživanju, prije sedme godine je počelo da koristi internet, dok je velika većina internet koristila već do devete godine života. Naime, ovo je jedan od pokazatelja da internet, pored porodice i vršnjaka, sve više postaje jedan od značajnih agensa socijalizacije dok vrlo značajne razmjere dobija upravo neposredno nakon polaska u školu.

S obzirom da djeca u školi počinju sa izučavanjem nastavnog predmeta vezanog za informatiku i računarstvo tek u 6. razredima ili sa 11 godina života, a da se značajno ranije susreću sa visokotehnološkim uređajima i internetom, postavlja se pitanje ko ih treba zaštititi u „cyber“ prostoru.

Od ukupnog broja roditelja samo je jedna trećina odgovorila na sva pitanja iz upitnika što može indicirati da su zbog ograničenih znanja imali problem sa razumijevanjem upitnika i njegovim popunjavanjem u „online“ formi. Takođe, mogući su brojni lični razlozi zbog kojih roditelji nisu učestvovali u ovom istraživanju. S obzirom na obrasce porodičnog života, podatak da su majke u većem procentu popunile upitnik bio je očekivan.

Gotovo sva djeca procjenjuju da poznaju rad na računaru, tako da je nalaz o tome da u velikom procentu posjeduju uređaje putem kojih su to naučili, bio i očekivan. Kako su današnji mobilni telefoni najčešće i „pametni telefoni“, mogu biti zamjena za kompjuter, posebno kada je u pitanju korištenje interneta. Ovo potvrđuje rezultat koji pokazuje da 80% ispitanih internetu pristupa putem mobilnog telefona, čiju upotrebu je mnogo manje moguće nadzirati jer ga djeca mogu koristiti na svim mjestima gdje imaju pristup mreži ili putem mobilnog interneta (njih 36% na taj način pristupa internetu). U tom kontekstu se upravo mobilni telefon može smatrati „rizičnim“ uređajem i za nasilje na internetu, jer djeca putem njega najčešće istom pristupaju.

S obzirom na to da najveći procenat djece (89%) internetu najčešće pristupa kod svoje kuće, ovaj podatak je ohrabrujući u kontekstu prevencije i kontrole sadržaja kojim djeca pristupaju, od strane roditelja. Kako 72% djece svakodnevno pristupa internetu zaključak je da je upotreba interneta za većinu djece postala svakodnevnicom.

Shvatanje da virtualni svijet sve češće postaje zamjena za realni potvrđuje podatak o razlozima upotrebe interneta. Naime, čak 67% ispitanice djece internet koristi da bi se dopisivali sa prijateljima, a njih 90,5% na uzrastu od 9 do 17 godine ima profil na nekoj od društvenih mreža (na uzrastu od 15 do 18 godina svi ispitanici imaju profil na nekoj od društvenih mreža). Osnovna namjena društvenih mreža jeste upravo druženje sa ljudima u virtualnom svijetu, a nalazi ovog istraživanja, da profile na društvenim mrežama ima tako veliki procenat ispitanice djece, svakako ide u prilog tezi da je internet postao jedan od značajnih agensa socijalizacije, ali i prostor rizika za ispoljavanje različitih oblika patologije, kako pojedinca, tako i grupa. Upravo su društvene mreže prostor u kome pojedinci mogu bez otkrivanja pravog identiteta da komuniciraju, sklapaju prijateljstva i žive virtualni život, koji je u određenim slučajevima potpuno suprotan onom realnom.

Izgleda da internet najčešće služi i za zabavu, pri čemu ga 44% ispitanih koristi za traženje zanimljivih sadržaja, 36% za preuzimanje filmova i muzike, a 25% za igranje online igrica. Internet ima edukativnu funkciju tek za četvrtinu ispitanika, koliko ih se izjasnilo da ga koristi sa ciljem obavljanja aktivnosti vezanih za školu.

Da roditelji imaju nedovoljno razvijenu svijest o tome koliko je internet prostor opasan za njihovu djecu potvrđuje podatak o tome da njih 48% uopšte ne ograničava pristup internetu, a 66% onih koji to rade ograničavaju pristup internetu radi obaveza u školi, a samo 27% jer smatraju da je opasan.

Djeca kojoj roditelji ne ograničavaju upotrebu interneta smatraju da je razlog za to taj što njihovi roditelji znaju samo ono što ima oni kažu vezano za njihovu upotrebu interneta (47%), a 17% ispitanice djece smatra da roditelji ne znaju kako da im zabrane aktivnosti na internetu.

Veliki procenat ispitanice djece dijeli svoje lične podatke na internetu, što je indikator potencijalnog rizika ili rizičnog ponašanja djece na internetu. Podatak da je 19% ispitanika koji su ostavljali svoje lične podatke na internetu dobijalo poruke sumnjivog sadržaja od nepoznatih osoba to potvrđuje, pri čemu su ti ispitanici potencijalne žrtve nasilja na internetu. U prilog tome ide i rezultat da su ovi ispitanici češće prihvatili prijateljstvo nepoznatih osoba na društvenim mrežama, u odnosu na ispitanice koji nisu dijelili svoje lične informacije. Posebno je značajan rezultat da čak 25% ispitanih na društvenim mrežama ostavlja svoju adresu stanovanja, pri čemu im je na taj način moguće pristupiti ne samo u virtuelnom, već i u realnom životu.

Kao i u odnosu na informacije vezane za profile na društvenim mrežama, i u kontekstu sadržaja tih profila postoje neusaglašenosti između onoga što su djeca navela da njihovi profili imaju i onoga što roditelji smatraju da profili njihove djece na društvenim mrežama sadrže. Da je virtuelni prostor mnogo pogodniji za ispoljavanje socijalno neprihvatljivog ponašanja u odnosu na realni život ukazuje i podatak da je 48% ispitanice djece na društvenim mrežama dobijalo poruke od nepoznatih osoba. Alarmantni podaci su da je njih 43% prihvatilo za prijatelja nepoznatu osobu, 27% ih se dopisivalo sa nepoznatom osobom, a čak 11% je pristalo da se sa nepoznatom osobom upozna.

Podaci koje se odnose na manifestovanje nasilja na internetu od strane ispitanice djece pokazuju da oblike ponašanja koji ukazuju na nasilničko u virtuelnom svijetu ispoljava oko 13% ispitanih, što negdje odgovara procentu onih koji manifestuju nasilje u realnom životu. Znatno češće je doživljavanje nasilja. Naime, 37% njih je bilo izbrisano iz prijatelja nekog od vršnjaka, 27% ih je "izbačeno" iz neke grupe na društvenoj mreži, 26% ih je doživjelo da im bude objavljena slika bez njihove saglasnosti, 17% ih je doživjelo prijetnje, 13% rугanje, a 12% ih je snimano protiv njihove volje i to je objavljeno na društvenoj mreži. Ovo upućuje na zaključak da su djeca koja su ispitana u ovom istraživanju, prema njihovoj procjeni, znatno češće bili žrtve nasilja, nego počinioci.

Podatak da bi 50% ispitanih ćutalo ukoliko bi bili uznemiravani na internetu pokazuje da ni oni nemaju razvijenu svijest o tome koliko je virtuelni prostor opasan sam po sebi, koliko različitim aktivnostima koje provode na internetu rizikuju da budu žrtve nasilja, te koliko nemaju razvijenu svijest o tome da bi se trebali zaštititi. Ovaj zaključak najbolje potvrđuje rezultat da preko 60% ispitanih smatra sa različitim intenzitetom neslaganja ili je neodlučno u odnosu na stav na to da je korištenje društvenih mreža rizično. Sličan rezultat je dobijen i na tvrdnju da je komunikacija putem IKT-a opasna, pri čemu se sa ovom tvrdnjom uopšte i djelimično ne slaže 24% ispitanih, dok se 40% njih i slaže i ne slaže. Interesantno je to da veći procenat djece

smatra da je samostalno korištenje e-mail adrese opasnije od korištenja društvenih mreža ili komunikacije putem interneta.

Na osnovu analize rezultata koji se odnose na sposobnosti i znanja ispitanika da se zaštite na internetu, zaključak je da oko polovine ispitanih poznaje načine kako da se zaštiti. Međutim, procenat djece koja to ne znaju, a on varira od 15% koji se odnosi na neznanje o tome kako blokirati osobu na chatu ili mobilnom telefonu, pa do 30% onih koji ne znaju kako blokirati osobu na e-mailu, je svakodnevno izložen različitim rizicima od toga da postanu žrtve nasilja na internetu.

Osim toga što djeca iz urbanih sredina nešto ranije započinju sa korištenjem interneta, gotovo da nema značajnih razlika između ponašanja i navika djece iz urbanih i mješovitih sredina na internetu. Zbog toga nije opravdano provođenje politika suprostavljanja neprihvatljivom ponašanju na internetu samo u jednom od ova dva tipa naselja. Sa druge strane, iako postoje određene razlike u vrsti doživljenog uznemiravanja kod djevojčica i dječaka, frekventnost uznemiravanja je približno jednaka. To ponovo govori da se mjere prevencije moraju planirati za obje kategorije.

Da bi se osigurala veća sigurnost djece na internetu potrebno je jačati njihove zaštitne faktore. To su mjere edukacije i asistencije od strane drugih. Čini se da je trenutno najveći izazov riješiti pitanje dostupnosti visokotehnoloških uređaja djeci i njihove upotrebe bez ikakve edukacije o rizicima korištenja istih. Sigurno je potrebno ojačati znanja i djelovati na svijest roditelja o ovom pitanju. Roditelji moraju dobiti više informacija o tome gdje i kako pronaći uputstva o načinima zaštite njihove djece i pravilnom „uvođenju“ djeteta u cyber svijet.

Vrlo snažna karika u obrazovnom sistemu i vrlo važan resurs u zajednici koji može doprinijeti odgovoru na mnoge izazove iz ove oblasti su nastavnici informatike. Ova kategorija nastavnog osoblja najčešće dobro poznaje opasnosti koje prijete djeci na internetu, ali i načine na koje se mogu zaštititi. Međutim, čini se da nastavni program iz predmeta informatike i računarstva trebaju biti obogaćen pitanjima o sigurnosti na internetu. Takođe, s obzirom da se ovi predmeti izučavaju tek sa početkom predmetne nastave (6 razredi ili djeca sa 11 i više godina), a da djeca značajno ranije počinju sa korištenjem visokotehnoloških uređaja i interneta, potrebno je razmotriti vrijeme početka izučavanja osnova informatike, barem u onoj mjeri koja će djecu učiniti sigurnijom u cyber prostoru.

5. Preporuke

- Provesti istraživanja sličnog karaktera koja će doprinijeti utvrđivanju činjenica i većoj pouzdanosti u zaključivanju o sigurnosti djece na internetu.
- Prezentovati rezultate istraživanja profesionalcima koji rade u oblasti dječije zaštite i donosiocima odluka iz ove oblasti.
- Razviti i distribuirati priručnik za roditelje o pravilnom razvoju djece uz korištenje IKT, uz jasna uputstva gdje mogu pronaći više informacija za pojedine segmente.
- Povećati svijest kod djece o ozbiljnosti uznemiravanja putem IKT, da je ono zabranjeno i da takva ponašanja trebaju prijaviti nadležnima, odnosno da će biti otkriveni i kažnjeni ako ih čine.
- U školama uvesti praksu provođenja edukativnih radionica za djecu razredne nastave (7 godina – 10 godina) o „sigurnosti na internetu“, kroz angažman nastavnika informatike, drugih obučenih nastavnika ili stručnih spoljnih saradnika.
- U školama uvesti jasna pravila o korištenju mobilnih telefona.
- Provesti edukacije za roditelje o „sigurnosti djece na internetu“ i izazovima pri upotrebi IKT od strane djece. Posebnu pažnju posvetiti dostupnosti i ograničavanju interneta „u kući“, kao i korištenju mobilnog interneta.
- Kreirati načine zabave ili usmjeravati zabavu za djecu putem IKT-a od strane profesionalaca, roditelja i nastavnika, tako da se odaberu za njih prilagođeni načini zabave.
- Definisati i upoznati djecu sa pravilnom i neprihvatljivom komunikacijom putem IKT-a.
- Provesti obuke za djecu i roditelje o pravilnom korištenju društvenih mreža i izazovima u kontekstu sigurnosti.
- Kontrolisati sadržaje koje djeca distribuiraju na internetu (Youtube, Instagram, i dr.), uključujući aktivnosti ISP-ova.
- Jačati svijest djece o nedopuštenosti ilegalnog skidanja sadržaja sa interneta.
- Ukazati na važnost nadzora i praćenja ponašanja djeteta na internetu od strane njegovih roditelja.
- Upoznati roditelje sa modelima uspješnog nadziranja aktivnosti djece na internetu i modelima reagovanja na prve indikatore rizika.
- Upoznati djecu sa postojećim anonimnim kanalima za prijavljivanje uznemiravanja na internetu i motivisati ih da prijavljuju vlastita iskustva ili iskustva svojih vršnjaka.
- Poslati poruku onima koji su uznemiravali nekoga putem IKT-a da će biti otkriveni i kažnjeni za takva ponašanja.
- Povećati povjerenje djece u nastavno i stručno osoblje u školama, u kontekstu prijavljivanja neprihvatljivih ponašanja na internetu.
- Propisati jasne kriterije za reagovanje školskog sistema na neprihvatljiva ponašanja počinjena putem IKT-a u ovim ustanovama.
- Koristiti kapacitete nastavnika informatike i drugih obučenih nastavnika za educiranje roditelja i djece o pitanjima sigurnosti na internetu.
- U saradnji sa drugim nadležnim institucijama i NVO organizovati obuke o „sigurnosti na internetu“ prilagođene djeci određene dobi, sa fokusom na korištenje društvenih mreža i mobilnih uređaja.

6. Literatura

1. Agencija za statistiku BiH (2016). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013: Rezultati popisa*. Sarajevo: Autor.
2. Agencija za statistiku BiH (2013). *Sistemski/sustavni spisak opština i naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Autor.
3. Budimlić, M., Maljević, A., Muratbegović, E., (2010). "Bosnia and Herzegovina". In J. Junger-Tas, H. I. Marshall, D. Enzmann, M. Killias, M. Steketee, B. Gruszcznska (eds.), *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond*. New York: Springer.
4. Childnet International (2006). *Internet addiction*. London: Childnet International.
5. Maljević, A., (2015). First results of ISRD-3 in Bosnia-Herzegovina. Paper presented at the 15th Annual Conference of the European Society of Criminology, Porto.
6. Musa, S. (2005). Razmještaj naselja u Bosni i Hercegovini [Arrangement of settlements in Bosnia and Herzegovina]. *Mostariensia* 22, 81-99.
7. Muratbegović, E., Kobajica, S., Vujović, S. (2016). Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja djece na internetu u Bosni i Hercegovini. Save the Children. *In press*
8. Nikodem, K., Kudek Mirošević, J., Bunjevac Nikodem, S. (2014). Internet i svakodnevne obaveze djece: Analiza povezanosti korištenja interneta i svakodnevnih obaveza zagrebačkih osnovnoškolaca. *Socijalna ekologija*. Vol. 23 No. 2. pp. 211-235.
9. Popadić D., Kuzmanović, D. (2013). Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među djecom u Srbiji. Ministarstvo prosvjete, nauke i tehnološkog razvoja, UNICEF, Telenor: Beograd.
10. RAK. (01.06.2016). www.rak.ba. Objavljeno izvješće o korisnicima RAK dozvola za pružanje internet usluga u BiH. Pristupljeno 11.10.2016, na <http://rak.ba/hrv/aktuelnost.php?uid=1464790952&root=1254253123>
11. Smailbegović, T., Kokić, A. (2011). Iskustva korištenja interneta učenika osnovnih škola u Kantonu Sarajevo. Izveštaj o rezultatima istraživanja. Sarajevo: Kantonalna javna ustanova „Porodično savjetovalište“.
12. Svjetska Banka (01.03.2016). <http://data.worldbank.org/>. Internet users (per 100 people). Pristupljeno 11.10.2016, na http://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.P2?cid=GPD_44&end=2015&locations=BA&start=1990
13. Šapić, J. (2016). *Bezbednost dece na internetu u Srbiji: Izloženost bez koordinisane zaštite*. Policy Brief. Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.

7. Prilozi

Prilog I. Tabelarni prikazi rezultata

	Učestalost	%	Validni %	Kumula. %
Nema odgovora	22	3,5	3,5	3,5
Dobar (3)	77	12,4	12,4	15,9
Dovoljan (2)	5	,8	,8	16,7
Odličan (5)	342	54,9	54,9	71,6
Ponavljao sam razred	2	,3	,3	71,9
Vrlodobar (4)	175	28,1	28,1	100,0
Total	623	100,0	100,0	

	Učestalost	%	Validni %	Kumula. %
Nema odgovora	29	4,7	4,7	4,7
Da	578	92,8	92,8	97,4
Ne	16	2,6	2,6	100,0
Total	623	100,0	100,0	

	Učestalost	%	Validni %	Kumula. %
	42	6,7	6,7	6,7
Jedanput mjesečno i rjeđe	13	2,1	2,1	8,8
Jednom sedmično	13	2,1	2,1	10,9
Ne pristupam Internetu	11	1,8	1,8	12,7
Par puta sedmično	93	14,9	14,9	27,6
Svakodnevno	451	72,4	72,4	100,0
Total	623	100,0	100,0	

Sa koliko godina si počeo/la koristiti internet 6.4: (upiši koliko si godina tada imao/la)

Naselje - Urbano/mješovito		Učestalost	%	Validni %	Kumula. %
Mješovito	3	2	1,3	1,4	1,4
	4	2	1,3	1,4	2,7
	5	6	3,8	4,1	6,8
	6	11	7,0	7,5	14,3
	7	16	10,1	10,9	25,2
	8	13	8,2	8,8	34,0
	9	19	12,0	12,9	46,9
	10	27	17,1	18,4	65,3
	11	15	9,5	10,2	75,5
	12	21	13,3	14,3	89,8
	13	7	4,4	4,8	94,6
	14	4	2,5	2,7	97,3
	15	4	2,5	2,7	100,0
	Ukupno	147	93,0	100,0	
	Nema odgovora	11	7,0		
UKUPNO		158	100,0		
Urbano	1	1	,2	,2	,2
	2	3	,6	,7	,9
	3	2	,4	,5	1,4
	4	9	1,9	2,1	3,5
	5	25	5,4	5,8	9,3
	6	34	7,3	7,9	17,1
	7	59	12,7	13,7	30,8
	8	59	12,7	13,7	44,4
	9	74	15,9	17,1	61,6
	10	66	14,2	15,3	76,9
	11	38	8,2	8,8	85,6
	12	43	9,2	10,0	95,6
	13	13	2,8	3,0	98,6
	14	2	,4	,5	99,1
	15	4	,9	,9	100,0
	Ukupno	432	92,9	100,0	
	Nema odgovora	33	7,1		
Total	UKUPNO	100,0			

Tabela 6.5. Reakcija učenika na uznemiravanje putem interneta

		Odgovori		% Slučajevi
		N	%	
<i>Kako bi reagovao u slučaju da te neko uznemirava putem interneta</i>	Ćutao bih	39	2.2%	8.2%
	Obavijestio/la bi roditelje	335	19.1%	70.2%
	Rekao/la bi bratu/sestri	310	17.7%	65.0%
	Rekao/la bih vršnjacima	228	13.0%	47.8%
	Rekao/la bih razredniku/ci	149	8.5%	31.2%
	Rekao/la bih nastavniku	109	6.2%	22.9%
	Rekao/la bih pedagogu	154	8.8%	32.3%
	Rekao/la bih direktoru	115	6.6%	24.1%
	Ćutao/la bih i uzvratio istom mjerom	80	4.6%	16.8%
	Ignorirao/la bih	185	10.6%	38.8%
	Prestao/la bih koristiti IKT uređaje	47	2.7%	9.9%
Total	1751	100.0%	367.1%	

Tabela 6.6. Ćutao/la bih

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Nema odgovora	105	16,9	16,9	16,9
Mislim da bih to uradio	17	2,7	2,7	19,6
Ne znam šta bih uradio	62	10,0	10,0	29,5
Sasvim sigurno bih to uradio	22	3,5	3,5	33,1
Teško da bih to uradio	55	8,8	8,8	41,9
To nikako	362	58,1	58,1	100,0
Total	623	100,0	100,0	

Vještine 6.7.

		N	Odgovor „Ne“	Odgovor „Ne“ %
Da li znaš da	blokiraš osobu - „Chat“	522	94	18,00%
	blokiraš osobu - mobilnom telefonu (SMS, POZIVI, VIBER, WhatsApp ...)	521	97	19,0%
	blokiraš osobu - e-mail	521	189	36,0%
	promijeniš podešavanja privatnosti profila	518	117	23,0%
	obrišeš istoriju podataka pretraživača	517	123	24,0%
	obrišeš informaciju o šifri i korisničkom imenu	515	170	33,0%
	postaviti opciju-ko može vidjeti tvoje objave	517	145	28,0%
	pronaći informaciju kako da koristiš sigurni Internet	517	158	31,0%

Tabela 6.8. t- test - Korištenje interenta u kafiću*urbano- mješovito?

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
...u kafiću?:Da li imaš slobodan pristup Internetu ...? (možeš označiti više odgovora)	Equal variances assumed	15.129	.000	2.579	621	.010	.114	.044	.027	.201
	Equal variances not assumed			2.511	259.166	.013	.114	.045	.025	.203

Tabela 6.9. t-test - Profil na društvenim mrežama*dječaci_djevojčice

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Profil na društvenim mrežama	Equal variances assumed	3.085	.080	-.873	591	.383	-.021	.024	-.069	.026
	Equal variances not assumed			-.886	572.302	.376	-.021	.024	-.068	.026

Prilog 2. Spisak odabranih škola koje su učestvovala u istraživanju

ID	Mjesto	Naziv SREDNJE škole
11	Banja Luka	Tehnička škola
12	Banja Luka	Tehnološka škola
53	Tuzla	Mješovita srednja elektrotehnička škola
64	Tuzla	Turističko-ugostiteljska škola
14	Sarajevo	Druga gimnazija
22	Sarajevo	Prva gimnazija
35	Sarajevo	Srednja škola za tekstil, kožu i dizajn Sarajevo
47	Tomislavgrad	Gimnazija Marka Marulića
46	Sokolac	Sokolac

ID	Mjesto	Naziv OSNOVNE škole
02	Banja Luka	Borisav Stanković
25	Banja Luka	Sveti Sava
62	Tuzla	Gornja Tuzla
65	Tuzla	Jala
42	Sarajevo	Malta
43	Sarajevo	Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak
51	Sarajevo	Velešićki heroji
55	Tomislavgrad	Ivana Mažuranića
53	Sokolac	Sokolac

Prilog 3. Upitnik za djecu

ISTRAŽIVANJE O PONAŠANJU I NAVIKAMA DJECE NA INTERNETU U BOSNI I HERCEGOVINI

Zdravo,

Ovaj upitnik ima za cilj da nam da sliku o tome kako djeca gledaju na svoje ponašanje i navike na Internetu i uopće o tome u kakvim situacijama se mogu naći djeca kada koriste neki od uređaja kao što su računar ili mobilni telefon.

- Upitnik je o tvojim ličnim stavovima i mišljenjima, a to znači da nema tačnih i netačnih odgovora.
- Napominjemo da je tvoje učešće dobrovoljno, te da ne moraš odgovarati na sva ili na neka od pitanja.
- Svoje ime ne trebaš nigdje upisivati (upitnik je anonimn). Niko, pa ni tvoji roditelji ili nastavnici neće vidjeti tvoje odgovore.
- Upitnici će biti analizirani od strane profesionalaca iz nevladinog sektora.
- Saznanja iz upitnika će nam pomoći da naučimo više o rizicima i prijetnjama koje postoje na Internetu, pa će na temelju tih saznanja biti kreirani budući koraci u cilju zaštite djece na Internetu.

Ukoliko ne razumiješ neka pitanja, slobodno se obrati asistentu koji je došao u tvoj razred da ti pomogne. Nemoj previše razmišljati o odgovaranju na pitanja. Slobodno odgovaraj spontano (daj onaj odgovor za koji prvo pomisliš da je najadekvatniji).

Mnogo ti hvala na saradnji!

CPRC Tim:

(Boris Konrad bkonrad@cprc.ba & Elma Datzer edatzer@cprc.ba)

PRISTUPNI PODACI

1. Upišite kod/broj koji su za tvoje odjeljenje pripremili istraživači: _____
2. Slažem se da učestvujem u ovom istraživanju:
 - DA
 - NE

NEKA PITANJA O TEBI

3. **Kojeg si spola?** (samo jedan odgovor)
 - Muško
 - Žensko
4. **Koliko imaš godina?** _____ (upiši broj navršениh godina života)
5. **Koji si razred?** (samo jedan odgovor)
 - IV razred osnovne škole
 - V razred osnovne škole
 - VI razred osnovne škole
 - VII razred osnovne škole
 - VIII razred osnovne škole
 - IX razred osnovne škole
 - I razred srednje škole
 - II razred srednje škole
 - III razred srednje škole
6. **Kakav je bio tvoj školski uspjeh u prethodnom razredu?** (samo jedan odgovor)
 - Ponavljao sam razred
 - Dovoljan (2)
 - Dobar (3)
 - Vrlodobar (4)
 - Odličan (5)

PITANJA O DOSTUPNOSTI UREĐAJIMA I INTERNETU

7. Da li znaš da koristiš računar? (samo jedan odgovor)

1. Da 2. Ne

8.	Da li posjeduješ i koristiš tehnološke naprave/uređaje i koje? (Zaokruži „1“ ako koristiš ili „2“ ako ne koristiš ispod navedene uređaje)	DA	NE
8.1	Da li posjeduješ i koristiš <u>kućni računar</u> ?	1	2
8.2	Da li posjeduješ i koristiš <u>laptop</u> ?	1	2
8.3	Da li posjeduješ i koristiš <u>mobilni telefon</u> ?	1	2
8.4	Da li posjeduješ i koristiš <u>tablet</u> ?	1	2
8.5	Navedi druge tehnološke uređaje koje posjeduješ i koristiš : _____ (upiši).		

9.	Da li imaš slobodan pristup Internetu ...? (Zaokruži „1“ ako imaš ili „2“ ako nemaš pristup internetu na ispod ponuđenim mjestima)	DA	NE
9.1	...kod kuće?	1	2
9.2	...u školi?	1	2
9.3	...kod prijatelja?	1	2
9.4	...u kafiću?	1	2
9.5	...imam mobilni internet.	1	2
9.6	Upiši neki drugi način ili mjesto gdje imaš i koristiš Internet: _____ (upiši)		

10. Koji od navedenih uređaja koristiš da bi pristupio/la Internetu? (možeš označiti više odgovora)

- Ne pristupam Internetu
- Kućni računar
- Laptop
- Mobilni telefon
- Tablet
- Ostalo: _____ (upiši).

NAČINI I SVRHA KORIŠTENJA INTERNETA

11.	KOLIKO ČESTO KORISTIŠ STRANICE I APLIKACIJE KOJE SU NAVEDENE ISPOD, NA UREĐAJIMA KOJE POSJEDUJEŠ ? (odaberi odgovor na skali od 1-4 koji najviše odgovara tvom mišljenju)	NIKADA	PONEKAD U MJESECU	PONEKAD, ALI SVAKE SEDMICE	SVAKI DAN
11.1.	Viber	1	2	3	4
11.2.	Twitter	1	2	3	4
11.3.	Facebook	1	2	3	4
11.4.	WhatsApp	1	2	3	4
11.5.	Youtube	1	2	3	4
11.6.	Vine	1	2	3	4
11.7.	Instagram	1	2	3	4
11.8.	Snapchat	1	2	3	4
11.9.	Wikipedia	1	2	3	4
11.10.	Google	1	2	3	4
11.11.	Amazon	1	2	3	4
11.12.	eBay	1	2	3	4
11.13.	Skype	1	2	3	4
11.14.	Gmail	1	2	3	4
11.15.	Yahoo	1	2	3	4
11.16.	Upiši druge stranice i aplikacije koje koristiš _____	1	2	3	4

12. NA KOJIM DRUŠTVENIM MREŽAMA ILI APLIKACIJAMA IMAŠ SVOJ LIČNI RAČUN/PROFIL? (odaberi odgovor „1“ ukoliko se slažeš sa tvrdnjom ili „2“ ukoliko se ne slažeš sa tvrdnjom)		DA	NE
12.1.	Da li imaš Twitter profil?	1	2
12.2.	Da li imaš Facebook profil?	1	2
12.3.	Da li imaš YOUTUBE profil?	1	2
12.4.	Da li imaš Google profil?	1	2
12.5.	Da li imaš INSTAGRAM profil?	1	2

13. Sa koliko godina si počeo/la koristiti Internet?

_____ (upiši koliko si godina tada imao/la).

14. Koliko često pristupaš Internetu? (samo jedan odgovor)

- Ne pristupam Internetu
- Svakodnevno
- Par puta sedmično
- Jednom sedmično
- Jedanput mjesečno i rjeđe

15. SA KOJOM SVRHOM KORIŠTIŠ INTERNET/UREĐAJE? (odaberi odgovor na skali od 1-3 koji najviše odgovara tvom mišljenju)		NIKADA	PONEKAD	ČESTO
15.1.	Tražim zanimljive sadržaje	1	3	4
15.2.	Dopisujem se sa prijateljima	1	3	4
15.3.	Preuzimam filmove, muziku i druge sadržaje	1	3	4
15.4.	Igram igrice „online“	1	3	4
15.5.	Pretražujem sadržaje koji mi trebaju u školi (zadaca, lektira...)	1	3	4
15.6.	Posjećujem stranice koje mi moji roditelji zabranjuju	1	3	4
15.7.	Posjećujem Forume	1	3	4
15.8.	Pišem vlastiti Blog	1	3	4
15.9.	Snimam za YOUTUBE	1	3	4
15.10.	Marketing i prodaja	1	3	4

NADZOR RODITELJA NAD PRISTUPOM INTERNETU

16. Koliko tvoji roditelji/staratelji znaju o tome kako i kada ti koristiš Internet? (samo jedan odgovor)

- Ne pristupam Internetu
- Ne znaju ništa o tome
- Znajuju ponešto o tome
- Znajuu sve

17. Da li ti roditelji/staratelji ograničavaju pristup Internetu?

Da → Ako da

Iz kojeg razloga
(možeš označiti
više odgovora)

- Zbog obaveza u školi
- Jer smatraju da je internet opasan
- Ostalo

_____ (dopiši drugi razlog)

Ne → Ako ne

Iz kojeg razloga
(možeš označiti
više odgovora)

- Zbog toga što ne znaju da imam profil/e,
- Jer znaju samo ono što im ja kažem
- Oni smatraju da brže učim preko interneta,
- Ne znaju kako da mi zabrane
- Ostalo

_____ (dopiši drugi razlog)

RIZICI ZA DJECU NA INTERNETU

18. ŠTA DRUGI MOGU SAZNATI O TEBI NA DRUŠTVENIM MREŽAMA I APLIKACIJAMA (Facebook, Twitter, Google, Youtube, Instagram, i dr.)?		DA	NE
(odaberi odgovor „1“ ukoliko se slažeš sa tvrdnjom ili „2“ ukoliko se ne slažeš sa tvrdnjom)			
18.1.	Vidjeti tvoje fotografije	1	2
18.2.	Tvoj datum rođenja	1	2
18.3.	Tvoja adresa stanovanja	1	2
18.4.	Naziv škole u koju ideš	1	2
18.5.	Vidjeti slike tvojih prijatelja	1	2
18.6.	Vidjeti slike tvoje porodice	1	2
18.7.	Tvoj „status“	1	2
18.8.	Grupe koje pratiš	1	2
18.9.	Broj prijatelja	1	2
18.10.	Šta mi se sviđa	1	2
18.11.	Šta mi se ne sviđa	1	2
18.12.	Sport kojim se bavim	1	2
18.13.	Hobi koji imam	1	2
18.14.	Knjige koje volim	1	2
18.15.	Ko mi je simpatija	1	2
18.16.	Ostalo (dopisati) _____		

19. AKTIVNOSTI NA INTERNETU (odaberi odgovor na skali od 1-4 koji najviše odgovara tvom mišljenju)		NIKADA SE NIJE DESILO	DESILO SE JEDANPUT	DESILO SE DVA-TRI PUTA	DEŠAVA SE ČESTO
19.1.	Da li si ikada davao/la lične podatke (adresu, fotografiju, ili nešto treće) putem Interneta, ljudima koje nikada nisi uživo sreo/la?	1	2	3	4
19.2.	Da li si ikada na društvenim mrežama ili aplikacijama dobio/la poruke od nepoznatih osoba?	1	2	3	4
19.3.	Koliko često se dešavalo, u posljednjih godinu dana, da ti nepoznata osoba šalje poruke ?	1	2	3	4
19.4.	Da li si ikada odgovarao/la na poruke nepoznatih osoba koje hoće da ostvare kontakt s tobom?	1	2	3	4
19.5.	Da li si na društvenim mrežama ili aplikacijama ikada prihvatio/la za prijatelja osobu koju nisi nikada ranije sreo/la?	1	2	3	4
19.6.	Da li si se na društvenim mrežama ili aplikacijama ikada dopisivao/la sa osobama koje ne poznaješ?	1	2	3	4
19.7.	Da li si ikada pristao/la na sastanke u stvarnom svijetu sa osobama koje si upoznao/la preko Interneta?	1	2	3	4
19.8.	Da li si se ikada na Internetu predstavljao/la kao neka druga osoba (drugog uzrasta, spola, interesovanja...)?	1	2	3	4
19.9.	Da li si ikada stavljao na Internet nečije slike bez da si pitao tu osobu?	1	2	3	4
19.10.	Da li si ikada na društvenim mrežama ili aplikacijama komentarisao nekoga (njegove/njene slike i slično) tako da ga možeš povrijediti?	1	2	3	4
19.11.	Da li si ikada otvarao profil na društvenim mrežama ili aplikacijama na ime neke druge osobe bez njegovog/njenog znanja?	1	2	3	4

20. DA LI TI SE DESILA NEKA OD SLJEDEĆIH SITUACIJA KOJA TE JE UZNEMIRILA? (odaberi odgovor 1 za „DA“ ili 2 za „NE“)		DA	NE	Za svako „DA“, odgovori na sljedeća pitanja:
20.1.	Neko te je izbrisao iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	<p>a) Koliko puta se to desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vršnjak poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Osoba koju ne poznajem <p>c) Kako si reagovao/la? (ponudeni odgovori iz pitanja 23.)</p>
20.2.	Neko te je izbacio iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	<p>a) Koliko puta se to desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 4. Vršnjak poznanik 5. Odrasla osoba koju poznajem 6. Osoba koju ne poznajem <p>c) Kako si reagovao/la? (ponudeni odgovori iz pitanja 23.)</p>
20.3.	Neko je postavio tvoju sliku na Internet bez tvog pristanka ili te je označio/tagovao	1	2	<p>a) Koliko puta se to desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 7. Vršnjak poznanik 8. Odrasla osoba koju poznajem 9. Osoba koju ne poznajem <p>c) Kako si reagovao/la? (ponudeni odgovori iz pitanja 23.)</p>
20.4.	Neko ti je pisao uvrijedljive komentare	1	2	<p>a) Koliko puta se to desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 10. Vršnjak poznanik 11. Odrasla osoba koju poznajem 12. Osoba koju ne poznajem <p>c) Kako si reagovao/la? (ponudeni odgovori iz pitanja 23.)</p>
20.5.	Neko ti je uputio prijetnje	1	2	<p>a) Koliko puta se to desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 13. Vršnjak poznanik 14. Odrasla osoba koju poznajem 15. Osoba koju ne poznajem <p>c) Kako si reagovao/la? (ponudeni odgovori iz pitanja 23.)</p>
20.6.	Neko ti se rugao	1	2	<p>a) Koliko puta se to desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 16. Vršnjak poznanik 17. Odrasla osoba koju poznajem 18. Osoba koju ne poznajem <p>c) Kako si reagovao/la? (ponudeni odgovori iz pitanja 23.)</p>
20.7.	Neko je napravio profil pod tvojim imenom	1	2	<p>a) Koliko puta se to desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 19. Vršnjak poznanik 20. Odrasla osoba koju poznajem 21. Osoba koju ne poznajem <p>c) Kako si reagovao/la? (ponudeni odgovori iz pitanja 23.)</p>
20.8.	Neko te je snimao mobilnim telefonom ili kamerom kada ti to nisi želio/la i taj snimak je slao drugima	1	2	<p>a) Koliko puta se to desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 22. Vršnjak poznanik 23. Odrasla osoba koju poznajem 24. Osoba koju ne poznajem <p>c) Kako si reagovao/la? (ponudeni odgovori iz pitanja 23.)</p>
20.9.	Upiši bilo koju drugu situaciju koja te je uznemirila na Internetu ili korištenjem nekog uređaja _____			

21. Da li je neko od tvojih prijatelja/vršnjaka bio uznemiravan na internetu na jedan od prethodno pomenutih načina? (brisanje iz prijatelja, izbacivanje iz grupe, postavljanje tvojih slika ili tagovanje bez tvog pristanka, pisanje uvredljivih komentara, prijetnje, ruganje, lažno predstavljanje, i sl.)

- Da, jednom prijatelju/prijateljici
- Da, dvojici ili trojici prijatelja/prijateljica
- Da, više od trojice prijatelja/prijateljica
- Ne, to se nije desilo mojim prijateljima/prijateljicama

22. DA LI SI TI IKADA UČINIO NEKU OD SLJEDEĆIH STVARI? (odaberi odgovor na skali od 1-4 koji najviše odgovara tvom mišljenju)		NIKADA SE NIJE DESILO	DESILO SE JEDANPUT	DESILO SE DVA-TRI PUTA	DEŠAVA SE ČESTO
22.1.	Nekoga si izbrisao iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	3	4
22.2.	Nekoga si izbacio iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	3	4
22.3.	Postavio si nečiju sliku na Internet bez njegovog pristanka ili si ga označio/tagovao	1	2	3	4
22.4.	Nekome si pisao uvredljive komentare	1	2	3	4
22.5.	Nekome si uputio prijetnje	1	2	3	4
22.6.	Nekome si se rugao	1	2	3	4
22.7.	Napravio si profil pod tuđim imenom	1	2	3	4
22.8.	Nekoga si snimao mobilnim telefonom ili kamerom kada on to nije želio/la i taj snimak si slao drugima	1	2	3	4

ZAŠTITA OD NASILJA NA INTERNETU

23. KAKO BI TI REAGOVAO U SLUŽAJU DA TE NEKO UZNEMIRAVA PUTEM INTERNETA (odaberi odgovor na skali od 1-5 koji najviše odgovara tvom mišljenju)		TO NIKAKO	TEŠKO DA BIH TO URADIO	NE ZNAM ŠTA BIH URADIO	MISLIM DA BIH TO URADIO	SASVIM SIGURNO BIH TO URADIO
23.1	Šutio/la bih, ne bih nikome ništa rekao	1	2	3	4	5
23.2	Obavijestio bih roditelje	1	2	3	4	5
23.3	Rekao/la bih bratu /sestri	1	2	3	4	5
23.4	Rekao/la bih vršnjacima (prijateljima)	1	2	3	4	5
23.5	Rekao/la bih to razredniku/ci	1	2	3	4	5
23.6	Rekao/la bih to nekome od nastavnika u školi	1	2	3	4	5
23.7	Rekao/la bih to školskom pedagogu	1	2	3	4	5
23.8	Rekao/la bih to direktoru škole	1	2	3	4	5
23.9	Ne bih rekao/la nikome nego bih uzvratio istom mjerom	1	2	3	4	5
23.10	Jednostavno bih ignorisao/la i nastavio po svom	1	2	3	4	5
23.11	Odmah bi prestao/la koristiti Internet i uređaje	1	2	3	4	5
23.12	Reagovao/la bi na drugi način (dopisati) _____					

24. STAV O RIZICIMA U KORIŠTENJU DRUŠTVENIH MREŽA I APLIKACIJA (odaberi odgovor na skali od 1-5 koji najviše odgovara tvom mišljenju)		UOPĆE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	I SLAŽEM SE I NE SLAŽEM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM
24.1.	Korištenje društvenih mreža (Facebook, Twitter, i dr.) i aplikacija (Viber, WhatsApp, i dr.) od strane djece je rizično	1	2	3	4	5
24.2.	Komunikacija putem društvenih mreža i aplikacija je rizična za djecu	1	2	3	4	5
24.3.	Samostalno korištenje e-maila je rizično za djecu	1	2	3	4	5
24.4.	Učestvovanje na različitim online FORUM-ima je rizično za djecu	1	2	3	4	5
24.5.	Učestvovanje u komentaranju pojedinih „postova“ je rizično za djecu	1	2	3	4	5

25. VJEŠTINA KORIŠTENJA INFORMACIONO-KOMUNIKACIJSKIH TEHNOLOGIJA (odaberi odgovor „1“ ukoliko se slažeš sa tvrdnjom ili „2“ ukoliko se ne slažeš sa tvrdnjom)		DA	NE
25.1.	Da li znaš da blokiraš osobu s kojom ne želiš da pričaš na „Chat“ (Facebook, Skype, Twitter ...)?	1	2
25.2.	Da li znaš da blokiraš osobu s kojom ne želiš da pričaš na mobilnom telefonu (SMS, POZIVI, VIBER, WhatsApp ...)?	1	2
25.3.	Da li znaš da blokiraš osobu od koje ne želiš da dobijaš „e-mail“?	1	2
25.4.	Da li znaš da promijeniš podešavanja privatnosti profila na društvenim mrežama i aplikacijama?	1	2
25.5.	Da li znaš da obrišeš podatke o tome koje si sajtove posjećivao na Internetu?	1	2
25.6.	Da li znaš da obrišeš informaciju o šifri i korisničkom imenu iz historije pretraživača?	1	2
25.7.	Da li znaš postaviti opciju na „Facebook-u“ ko može vidjeti tvoje objave?	1	2
26.8.	Da li znaš pronaći informaciju na Internetu o tome, kako da koristiš sigurni Internet ili da riješiš neki problem koji imaš na Internetu?	1	2

26. ŠTA URADITI U BUDUĆNOSTI? (odaberi odgovor na skali od 1-4 koji najviše odgovara tvom mišljenju)	UOPĆE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	I SLAŽEM SE I NE SLAŽEM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM	
26.1.	U školi jako malo govorimo o opasnostima na Internetu	1	2	3	4	5
26.2.	Mislim da je moje znanje o sigurnosti na Internetu jako slabo i treba mi dodatna edukacija o tome	1	2	3	4	5
26.3.	Mislim da bi učenje o opasnostima na Internetu trebalo biti sastavni dio nastave u školi	1	2	3	4	5
26.4.	Najbolje bi bilo da nam o ovoj temi govori naša razrednik/ca	1	2	3	4	5
26.5.	Najbolje bi bilo da nam o ovoj temi govori nastavnik informatike	1	2	3	4	5
26.6.	Sasvim je dovoljno da nam o tome govore naši roditelji	1	2	3	4	5

Zahvaljujemo ti što si učestvovao u ovom važnom istraživanju!

Prilog 4. Upitnik za roditelje

Roditelji/Staratelji

Upitnik

ISTRAŽIVANJE O PONAŠANJU I NAVIKAMA DJECE NA INTERNETU U BIH

Poštovani roditelji/staratelji,

Molimo Vas da popunite ovaj upitnik i time učestvujete u istraživanju kojim želimo da utvrdimo na koji način djeca koriste informaciono-komunikacijske tehnologije (računare, mobilne telefone, i dr.) i kojim rizicima su tada izložena i kako ih možemo zaštititi. Pod nasiljem nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija podrazumijevamo sve one slučajeve kada neko koristi mobilni telefon, računar, video kameru ili slične elektronske uređaje, kako bi nekoga namjerno uvrijedio, uplašio, ponizio ili na neki drugi način povrijedio.

Ovo istraživanje se provodi u okviru redovnih aktivnosti organizacije Save the Children, a na stručnom nivou istraživanje realizuje Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (www.cprc.ba) iz Sarajeva.

Podaci koje prikupimo uz pomoć ovog upitnika, prije svega, poslužiti će školi koju pohađa Vaše dijete da pouzdanije sagleda sopstvenu situaciju i da u saradnji sa roditeljima poduzme adekvatne mjere kako bi djeca što sigurnije koristila informaciono-komunikacijske tehnologije.

Upitnik je anonimn i molim Vas da na sva pitanja odgovorite potpuno i iskreno.

Unaprijed se zahvaljujemo na saradnji!

CPRC Tim:

(Boris Konrad bkonrad@cprc.ba & Elma Datzer edatzer@cprc.ba)

NEKA PITANJA O VAMA

27. Kojeg ste pola?

- Ženski
 Muški

28. U kojem mjestu ste nastanjeni? _____

29. Koliko godina imate? _____

30. Koji je Vaš stepen obrazovanja? (samo jedan odgovor)

- a. Završena osnovna škola
 b. Završena srednja škola
 c. Završena viša škola
 d. Završen fakultet
 e. Završen magistarski (ili Master) studij
 f. Završen doktorat

PITANJA O DOSTUPNOSTI UREĐAJIMA I INTERNETU

5. KORIŠTENJE INFORMACIONO KOMUNIKACIJSKIH TEHNOLOGIJA (IKT-a) (Odaberite broj „1“ ukoliko Vaš odgovor „Da“ ili broj „2“ ukoliko je Vaš odgovor „Ne“)		DA	NE
5.1.	Da li znate da koristite računar?	1	2
5.2.	Da li koristite internet?	1	2
5.3.	Da li kod kuće imate pristup internetu?	1	2
5.4.	Da li koristite „VIBER“ ili „WhatsApp“?	1	2
5.5.	Da li Vi imate profil na nekoj društvenoj mreži (npr. Facebook profil, Twitter profil...)?	1	2

6. Da li posjedujete i koristite tehnološke naprave/uređaje i koje? (Odaberite broj „1“ ukoliko Vaš odgovor „Da“ ili broj „2“ ukoliko je Vaš odgovor „Ne“)		DA	NE
6.1.	...kućni računar?	1	2
6.2.	...laptop?	1	2
6.3.	...mobilni telefon?	1	2
6.4.	...tablet?	1	2
6.5.	Ostalo: _____ (upišite).		

7. Koliko često pristupate internetu? (samo jedan odgovor)

- Nikada ne pristupam internetu
- Svakodnevno
- Par puta sedmično
- Jednom sedmično
- Jedanput mjesečno i rjeđe

8.	Gdje (na kojim mjestima) pristupate internetu? (Odaberite broj „1“ ukoliko Vaš odgovor „Da“ ili broj „2“ ukoliko je Vaš odgovor „Ne“)	DA	NE
8.1	...kod kuće?	1	2
8.2	...na poslu?	1	2
8.3	...kod prijatelja?	1	2
8.4	...u kafiću?	1	2
8.5	...imate mobilni internet?	1	2
8.6	drugi način _____ (upiшите)		

NADZOR RODITELJA NAD PRISTUPOM DJECE INTERNETU

9. Po Vašem mišljenju koliko često Vaše dijete pristupa internetu? (samo jedan odgovor)

- Moje dijete ne pristupa internetu
- Svakodnevno
- Par puta sedmično
- Jednom sedmično
- Jedanput mjesečno i rjeđe
- Nemam informacija da li pristupa internetu i koliko često

10. Koliko znate o tome kako i kada Vaše dijete koristi internet? (samo jedan odgovor)

- Dijete ne pristupa internetu
- Ne znam ništa o tome
- Znam ponešto o tome
- Znam sve

11. Da li ograničavate pristup internetu Vašem djetetu?

Da → Ako da

Iz kojeg razloga (možeš označiti više odgovora)

- 11.1. Zbog obaveza u školi
 - 11.2. Jer smatrate da je internet opasan
 - 11.3. Ostalo
-
- (dopiši drugi razlog)

Ne → Ako ne

Iz kojeg razloga (možeš označiti više odgovora)

- 11.4. Jer mi dijete sve kaže
 - 11.5. Dijete učim preko interneta
 - 11.6. Ne znam kako da mu zabranim
 - 11.7. Ostalo
-
- (dopiši drugi razlog)

12.	NADZOR NAD DJETETOM NA INTERNETU ? (Odaberite broj „1“ ukoliko se slažete sa tvrdnjom ili „2“ ukoliko se ne slažete sa tvrdnjom)	DA	NE
12.1.	Znam šifru Facebook profila (ili profila na drugim mrežama) mog djeteta i tako povremeno pristupam njegovom profilu	1	2
12.2.	Dijete mi je prijatelj na nekoj od društvenih mreža (npr. Facebook, Twitter) i tako pratim njegovu aktivnost	1	2
12.3.	Ne pristupam njegovom profilu, a ako me nešto interesuje pitam ga i on/a mi odgovori	1	2
12.4.	Na drugi način pratim aktivnosti svog djeteta na internetu _____ (Dopisati)		

13. Koliko ste Vi lično informisani o problemu nasilja nad djecom na internetu ili uopšte putem informaciono komunikacijskih tehnologija?

- Vrlo slabo
- Znam samo toliko koliko čujem na TV ili pročitam u medijima
- Nisam baš IT stručnjak, ali sam dovoljno upućen
- Vrlo sam dobro upoznat sa tim problemom

NAČIN I SVRHA KORIŠTENJA INTERNETA

14. ŠTA VAŠE DIJETE NAJČEŠĆE RADI NA INTERNETU? (Odaberi odgovor na skali od 1-4 koji najviše odgovara Vašem mišljenju)		NIKADA	PONEKAD	ČESTO
14.1.	Traži zanimljive sadržaje	1	3	4
14.2.	Dopisuje se sa prijateljima	1	3	4
14.3.	Preuzima filmove, muziku i druge sadržaje	1	3	4
14.4.	Igra igrice „online“	1	3	4
14.6.	Pretražuje sadržaje koji mu trebaju u školi (zadaca, lektira...)	1	3	4
14.7.	Posjećuje stranice koje mu mi kao roditelji zabranjujemo	1	3	4
14.8.	Posjećuje Forume	1	3	4
14.9.	Piše vlastiti Blog	1	3	4
14.10	Snima za YOUTUBE	1	3	4
14.11	Marketing i prodaja	1	3	4

15. PREDNOSTI INTERNETA ZA DJECU (Odaberi odgovor na skali od 1-5 koji najviše odgovara Vašem mišljenju)		UOPŠTE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	I SLAŽEM SE I NE SLAŽEM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM
15.1.	Dijete na internetu uči nove i korisne sadržaje	1	2	3	4	5
15.2.	Koristeći se internetom, djeca stiču informatička znanja koja će im kasnije biti neophodna	1	2	3	4	5
15.3.	Kvalitetnije je da djeca provode vrijeme na internetu nego da gledaju TV	1	2	3	4	5
15.4.	Zahvaljujući korištenju interneta, djeca se brže intelektualno razvijaju	1	2	3	4	5
15.5.	Koristeći internet dijete se uči samostalnom traženju informacija	1	2	3	4	5
15.6.	Korisno je što dijete na internetu može upoznati ljude iz različitih krajeva svijeta	1	2	3	4	5
15.7.	Internet omogućava djeci sklapanje novih prijateljstava	1	2	3	4	5
15.8.	Djeca bolje razvijaju svoje sposobnosti igrajući igrice na internetu	1	2	3	4	5
15.9.	Korištenje interneta doprinosi boljoj komunikaciji među djecom	1	2	3	4	5
15.10	Internet pomaže djeci u izvršavanju školskih obaveza	1	2	3	4	5

RIZICI ZA DJECU NA INTERNETU

16. NA KOJIM DRUŠTVENIM MREŽAMA ILI APLIKACIJAMA VAŠE DIJETE IMA LIČNI RAČUN/PROFIL? (Odaberi broj „1“ ukoliko je odgovor „Da“, broj „2“ ukoliko je vaš odgovor „Ne“ ili broj „3“ ako je Vaš odgovor „Ne znam“)		DA	NE	Ne znam
16.1.	Da li ima Twitter profil	1	2	3
16.2.	Da li ima Facebook profil	1	2	3
16.3.	Da li ima YOUTUBE profil	1	2	3
16.4.	Da li ima Google profil	1	2	3
16.5.	Da li ima INSTAGRAM profil	1	2	3

17. KOJE SVE INFORMACIJE SE MOGU NAĆI NA PROFILIMA KOJE VAŠE DJETE IMA NA INTERNETU (NPR. NA FACEBOOK PROFIL-U) (Odaberi odgovor „1“ ukoliko se slažete sa tvrdnjom, odgovor „2“ ukoliko se ne slažete sa tvrdnjom, ili „3“ ako ne znate)		DA	NE	Ne znam
17.1.	Njegova fotografija	1	2	3
17.2.	Fotografije prijatelja	1	2	3
17.3.	Njegov datum rođenja	1	2	3
17.4.	Njegova adresa stanovanja	1	2	3
17.5.	Naziv škole u koju ide	1	2	3
17.6.	Imena prijatelja	1	2	3
17.7.	Slike članova porodice	1	2	3

18. OPASNOSTI ZA DJECU KOJE SA SOBOM NOSI INTERNET (Odaberi odgovor na skali od 1-5 koji najviše odgovara Vašem mišljenju)		UOPŠTE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	I SLAŽEM SE I NE SLAŽEM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM
18.1.	Redovno korištenje interneta od strane djeteta vodi ka stvaranju ovisnosti	1	2	3	4	5
18.2.	Djeca su na internetu izložena nasilnom i neprimjerenom sadržaju	1	2	3	4	5
18.3.	Bolje je da djeca objašnjenja nepoznatih riječi traže u knjigama nego na internetu	1	2	3	4	5
18.4.	Prevelika upotreba interneta djecu može odvojiti od roditelja i prijatelja	1	2	3	4	5
18.5.	Djeca zbog interneta zanemaruju školske obaveze	1	2	3	4	5
18.6.	Internet omogućuje lakše širenje glasina, ogovaranja i spletkarenje među djecom.	1	2	3	4	5
18.7.	Djeca se zbog interneta manje bave sportom	1	2	3	4	5
18.8.	Djeca umjesto igre s vršnjacima provode svoje vrijeme na internetu	1	2	3	4	5
18.9.	Na internetu su djeca u opasnosti od potencijalnih zlostavljača	1	2	3	4	5
18.10.	Internet na dječji razvoj može utjecati vrlo negativno	1	2	3	4	5

19. DA LI SE DESILA NEKA OD SLJEDEĆIH SITUACIJA KOJA JE UZNEMIRILA VAŠE DIJETE? (Odaberite broj „1“ ukoliko se slažete sa tvrdnjom ili „2“ ukoliko se ne slažete sa tvrdnjom)		DA	NE	Za svako „DA“, postaviti pitanja:
19.1.	Neko ga je izbrisao iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	d) Koliko puta? _____ (Upisati koliko puta)
19.2.	Neko ga je izbacio iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	
19.3.	Neko je postavio njegovu sliku na internet bez njegovog pristanka ili ga je označio/tagovao	1	2	e) Ko je to uradio posljednji put? 25. Vršnjak, djetetov poznanik 26. Odrasla osoba koju poznajem 27. Osoba koju ne poznajem
19.4.	Neko mu je pisao uvrijedljive komentare	1	2	
19.5.	Neko mu je uputio prijetnje	1	2	
19.6.	Neko mu se rugao (npr. zbog lošeg uspjeha u školi, zbog lošeg telefona, ili sl.)	1	2	
19.7.	Neko je napravio profil pod njegovim imenom	1	2	
19.8.	Neko ga je snimao mobilnim telefonom ili kamerom kada on to nije želio/la i taj snimak je slao drugima	1	2	
19.9.	Upišite bilo koju drugu situaciju koja je uznemirila Vaše dijete na internetu ili korištenjem nekog uređaja _____ (Upišite)			f) Kako si reagovao/la? (ponuđeni odgovori iz sljedećeg pitanja:)

ZAŠTITA OD NASILJA NA INTERNETU

20. Kada bi me dijete informisalo o prethodno navedenim situacijama, ja bih uradio sljedeće:

- Ne bi ništa poduzeo/la jer se ne razumijem u to
- Nastojao/la bi da mu zabranim ili ograničim boravak na internetu
- Savjetovao/la bi mu da ne obraća pažnju na to
- Prebacio/la bi ga u drugu školu
- Prijavio/la bi organizaciji koja se bavi ovim pitanjem
- Nastojao/la bi da osiguram načine zaštite djeteta od tog uznemiravanja bez poziva policije (npr. riješio bi to u školi, sa drugim roditeljima, i sl.)
- Prijavio/la bi policiji
- Uradio/la bi nešto drugo: _____ (Upisati)

21. ŠTA URADITI U BUDUĆNOSTI? (Odaberi odgovor na skali od 1-5 koji najviše odgovara Vašem mišljenju)	UOPŠTE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	I SLAŽEM SE I NE SLAŽEM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM
21.1. U školi jako malo govore djeci o opasnostima na internetu	1	2	3	4	5
21.2. Mislim da bi učenje o opasnostima na internetu trebalo biti sastavni dio nastavnog programa u školi	1	2	3	4	5
21.3. Najbolje bi bilo da djeci o tome govori njihov razrednik/ca (učitelj/ica)	1	2	3	4	5
21.4. Najbolje bi bilo da djeci o tome govori nastavnik informatike	1	2	3	4	5
21.5. Sasvim je dovoljno da im o tome govorimo mi roditelji, nema potrebe za školskim angažmanom	1	2	3	4	5

DODATNE INFORMACIJE

22. Koliko djece imate u osnovnoj ili srednjoj školi? _____ (upišite broj djece).

23. Koji razred pohađaju Vaša djeca i kojeg su pola:

	Razred koji pohađa dijete	Pol djeteta
1.		1. Muško 2. Žensko
2.		1. Muško 2. Žensko
3.		1. Muško 2. Žensko
4.		1. Muško 2. Žensko
5.		1. Muško 2. Žensko

ZAHVALJUJEMO SE NA SARADNJI !

Prilog 5. Upitnik za nastavnike

Nastavnici

Upitnik

ISTRAŽIVANJE O PONAŠANJU I NAVIKAMA DJECE NA INTERNETU U BIH

Poštovani nastavnici,

Molimo Vas da popunite ovaj upitnik i time učestvujete u istraživanju kojim želimo da utvrdimo na koji način djeca koriste informaciono-komunikacijske tehnologije (računare, mobilne telefone, i dr.) i kojim rizicima su tada izložena i kako ih možemo zaštititi. Pod nasiljem nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija podrazumijevamo sve one slučajeve kada neko koristi mobilni telefon, računar, video kameru ili slične elektronske uređaje, kako bi nekoga namjerno uvrijedio, uplašio, ponizio ili na neki drugi način povrijedio.

Ovo istraživanje se provodi u okviru redovnih aktivnosti organizacije Save the Children, a na stručnom nivou istraživanje realizuje Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu iz Sarajeva (www.cprc.ba).

Podaci koje prikupimo uz pomoć ovog upitnika trebaju da posluže školama da pouzdanije sagledaju sopstvenu situaciju, te da u saradnji sa roditeljima poduzmu prave mjere kako bi djeca što sigurnije koristila informaciono-komunikacijske tehnologije.

Upitnik je anoniman, i molim Vas da na sva pitanja odgovorite potpuno i iskreno.

Unaprijed se zahvaljujemo na saradnji!

CPRC Tim:

(Boris Konrad bkonrad@cprc.ba & Elma Datzer edatzer@cprc.ba)

NEKA PITANJA O VAMA

31. Koji je Vaš pol?

- Ženski
 Muški

32. Koliko godina imate? _____ (Upisati broj navršenih godina života)

33. Koji je Vaš status u školi?

- a. Nastavnik razredne nastave
 b. Nastavnik predmetne nastave

34. Da li ste Vi nastavnik informatike?

- Da
 Ne

35. Koliko godina radite u nastavi:

- Do jedne godine
 2-4 godine
 5-8 godina
 9-15 godina
 16 i više godina

PITANJA O DOSTUPNOSTI UREĐAJIMA I INTERNETU

6. KORIŠTENJE INFORMACIONO KOMUNIKACIJSKIH TEHNOLOGIJA (IKT-a) (Odaberite broj „1“ ukoliko Vaš odgovor „Da“ ili broj „2“ ukoliko je Vaš odgovor „Ne“)		DA	NE
6.1.	Da li znate da koristite računar	1	2
6.2.	Da li koristite internet	1	2
6.3.	Da li kod kuće imate slobodan pristup Internetu	1	2
6.4.	Da li koristite „VIBER“ ili „WhatsApp“	1	2
6.5.	Da li Vi imate profil na društvenim mrežama (npr. Facebook profil)	1	2

7. DA LI POSJEDUJETE I KORISTITE TEHNOLOŠKE NAPRAVE/UREĐAJE I KOJE? (Odaberite broj „1“ ukoliko Vaš odgovor „Da“ ili broj „2“ ukoliko je Vaš odgovor „Ne“)		DA	NE
7.1.	...kućni računar?	1	2
7.2.	...laptop?	1	2
7.3.	...mobilni telefon?	1	2
7.4.	...tablet?	1	2
7.5.	Ostalo: _____ (upiši).		

8. Koliko često pristupate internetu?

- Nikada ne pristupam internetu
- Svakodnevno
- Par puta sedmično
- Jednom sedmično
- Jedanput mjesečno i rjeđe

NADZOR NAD PRISTUPOM DJECE INTERNETU

9. Po Vašem mišljenju koliko često Vaši učenici pristupaju internetu u školi?

- Učenici ne pristupaju internetu u školi (osim na časovima inforomatike i to uz nadzor nastavnika)
- Svakodnevno
- Par puta sedmično
- Jednom sedmično
- Jedanput mjesečno i rjeđe
- Nemam informacija da li pristupaju internetu i koliko često

10. Da li je učenicima zabranjeno korištenje mobilnih telefona (i drugih uređaja) u školi?

- Da
- Ne

11.	NADZOR NAD UČENICIMA NA INTERNETU? (Odaberite broj „1“ ukoliko se slažete sa tvrdnjom ili „2“ ukoliko se ne slažete sa tvrdnjom)	DA	NE
11.1.	Neki učenici su mi prijatelji na društvenim mrežama i tako povremeno pratim njihove aktivnosti na internetu	1	2
11.2.	Učenici nisu među prijateljima na društvenim mrežama koje koristim, ali povremeno pratim njihove aktivnosti na internetu	1	2
11.3.	Na školskim časovima razgovaramo o aktivnostima učenika na internetu	1	2
11.4.	Na drugi način pratim aktivnosti učenika na internetu _____ (Dopisati)		

12. Koliko ste Vi lično informisani o problemu nasilja nad djecom na internetu ili uopšte putem informaciono komunikacijskih tehnologija?

- Vrlo slabo
- Znam samo toliko koliko čujem na TV ili pročitam u medijima
- Nisam baš IT stručnjak, ali sam dovoljno upućen
- Vrlo dobro sam upoznat sa tim problemom

NAČIN I SVRHA KORIŠTENJA INTERNETA

13. ŠTA PO VAMA DANAS PROSJEČAN UČENIK NAJČEŠĆE RADI NA INTERNETU? (zaokruži odgovor na skali od 1-4 koji najviše odgovara Vašem mišljenju)		NIKADA	PONEKAD	ČESTO
13.1.	Traži zanimljive sadržaje	1	2	3
13.2.	Dopisuje se sa prijateljima	1	2	3
13.3.	Preuzima filmove, muziku i druge sadržaje	1	2	3
13.4.	Igra igrice „online“	1	2	3
13.6.	Pretražuje sadržaje koji mu trebaju u školi (zadaca, lektira...)	1	2	3
13.7.	Posjećuje stranice koje mu roditelji zabranjuju	1	2	3
13.8.	Posjećuje Forume	1	2	3
13.9.	Piše vlastiti Blog	1	2	3
13.10	Snima za YOUTUBE	1	2	3
13.11.	Marketing i prodaja	1	2	3

14. KOJE SU PREDNOSTI INTERNETA ZA DJECU? (zaokruži odgovor na skali od 1-5 koji najviše odgovara Vašem mišljenju)		UOPŠTE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	I SLAŽEM SE I NE SLAŽEM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM
14.1.	Dijete na internetu uči nove i korisne sadržaje	1	2	3	4	5
14.2.	Koristeći se internetom, djeca stiču informatička znanja koja će im kasnije biti neophodna	1	2	3	4	5
14.3.	Kvalitetnije je da djeca provode vrijeme na internetu nego da gledaju TV	1	2	3	4	5
14.4.	Zahvaljujući korištenju interneta, djeca se brže intelektualno razvijaju	1	2	3	4	5
14.5.	Koristeći internet dijete se uči samostalnom traženju informacija	1	2	3	4	5
14.6.	Korisno je što dijete na internetu može upoznati ljude iz različitih krajeva svijeta	1	2	3	4	5
14.7.	Internet omogućava djeci sklapanje novih prijateljstava	1	2	3	4	5
14.8.	Djeca bolje razvijaju svoje sposobnosti igrajući igrice na internetu	1	2	3	4	5
14.9.	Korištenje interneta doprinosi boljoj komunikaciji među djecom	1	2	3	4	5
14.10.	Internet pomaže djeci u izvršavanju školskih obaveza	1	2	3	4	5

RIZICI ZA DJECU NA INTERNETU

15. OPASNOSTI ZA DJECU KOJE NOSI INTERNET (zaokruži odgovor na skali od 1-5 koji najviše odgovara Vašem mišljenju)		UOPŠTE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	I SLAŽEM SE I NE SLAŽEM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM
15.1.	Redovno korištenje interneta od strane djeteta vodi ka stvaranju ovisnosti	1	2	3	4	5
15.2.	Djeca su na internetu izložena nasilnom i neprimjerenom sadržaju	1	2	3	4	5
15.3.	Bolje je da djeca objašnjenja nepoznatih riječi traže u knjigama nego na internetu.	1	2	3	4	5
15.4.	Prevelika upotreba interneta djecu može odvojiti od roditelja i prijatelja	1	2	3	4	5
15.5.	Djeca zbog interneta zanemaruju školske obaveze	1	2	3	4	5
15.6.	Internet omogućuje lakše širenje glasina, ogovaranje i sletkarenje među djecom.	1	2	3	4	5
15.7.	Djeca se zbog interneta manje bave sportom	1	2	3	4	5
15.8.	Djeca umjesto igre s vršnjacima provode svoje vrijeme na internetu	1	2	3	4	5
15.9.	Na internetu su djeca u opasnosti od potencijalnih zlostavljača	1	2	3	4	5
15.10	Internet na dječji razvoj može utjecati samo negativno	1	2	3	4	5

16. KOLIKO SU PO VAMA OVA PONAŠANJA OPASNA ZA „ŠKOLSKU KLIMU“? (Odaberite odgovor na skali od 1-4 koji najviše odgovara Vašem mišljenju)		NEMA TAKVIH PROBLEMA	MANJI PROBLEM ZA NAŠU ŠKOLU	OZBILJAN PROBLEM ZA NAŠU ŠKOLU	VEOMA OZBILJAN PROBLEM ZA NAŠU ŠKOLU
16.1.	Ismijavanje, vrijeđanje, nazivanje pogrdnim imenima	1	2	3	4
16.2.	Tuče između učenika	1	2	3	4
16.3.	Uznemiravanje sms (VIBER ili WhatsApp) porukama	1	2	3	4
16.4.	Uznemiravanje telefonskim pozivima	1	2	3	4
16.5.	Uznemiravanje snimanjem mobilnim telefonom ili kamerom	1	2	3	4
16.6.	Uznemiravanje na socijalnim mrežama (Facebook i sl...)	1	2	3	4

17. DA LI SE DESILA NEKA OD SLJEDEĆIH SITUACIJA KOJA JE UZNEMIRILA VAŠEG UČENIKA? (Odaberite broj „1“ ukoliko se slažete sa tvrdnjom ili „2“ ukoliko se ne slažete sa tvrdnjom)		DA	NE	Za svako „DA“, odgovorite na sljedeća pitanja
17.1.	Neko ga je izbrisao iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	g) Koliko znate učenika kojima se to desilo? _____ (Upisati) h) Ko je to uradio? 28. Vršnjak, djetetov poznanik 29. Odrasla osoba koju poznajem 30. Osoba koju ne poznajem 31. Ne znam i) Kako si reagovao/la?
17.2.	Neko ga je izbacio iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	a) Koliko znate učenika kojima se to desilo? _____ (Upisati) b) Ko je to uradio? 1. Vršnjak, djetetov poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Osoba koju ne poznajem 4. Ne znam c) Kako si reagovao/la?
17.3.	Neko je postavio njegovu sliku na internet bez njegovog pristanka ili ga je označio/tagovao	1	2	a) Koliko znate učenika kojima se to desilo? _____ (Upisati) b) Ko je to uradio? 1. Vršnjak, djetetov poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Osoba koju ne poznajem 4. Ne znam c) Kako si reagovao/la?
17.4.	Neko mu je pisao uvrijedljive komentare	1	2	a) Koliko znate učenika kojima se to desilo? _____ (Upisati) b) Ko je to uradio? 1. Vršnjak, djetetov poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Osoba koju ne poznajem 4. Ne znam c) Kako si reagovao/la?
17.5.	Neko mu je uputio prijetnje	1	2	a) Koliko znate učenika kojima se to desilo? _____ (Upisati) b) Ko je to uradio? 1. Vršnjak, djetetov poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Osoba koju ne poznajem 4. Ne znam c) Kako si reagovao/la?
17.6.	Neko mu se rugao (Npr. zbog lošeg uspjeha u školi, zbog lošeg telefona, ili sl.)	1	2	a) Koliko znate učenika kojima se to desilo? _____ (Upisati) b) Ko je to uradio? 1. Vršnjak, djetetov poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Osoba koju ne poznajem 4. Ne znam c) Kako si reagovao/la?
17.7.	Neko je napravio profil pod njegovim imenom	1	2	a) Koliko znate učenika kojima se to desilo? _____ (Upisati) b) Ko je to uradio? 1. Vršnjak, djetetov poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Osoba koju ne poznajem 4. Ne znam c) Kako si reagovao/la?
17.8.	Neko ga je snimao mobilnim telefonom ili kamerom kada on to nije želio/la i taj snimak je slao drugima	1	2	a) Koliko znate učenika kojima se to desilo? _____ (Upisati) b) Ko je to uradio? 1. Vršnjak, djetetov poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Osoba koju ne poznajem 4. Ne znam c) Kako si reagovao/la?
17.9.	Upišite bilo koju drugu situaciju koja je uznemirila Vašeg učenika na internetu ili korištenjem nekog uređaja _____ _____ _____ (Upišite)			

ZAŠTITA OD NASILJA NA INTERNETU

18. Kada bi mi učenik prijavio navedenu situaciju, ja bih uradio sljedeće:

- Ne bih ništa poduzeo/la jer se ne razumijem u to
- Savjetovao/la bi mu da ne obraća pažnju na to
- Obavijestio/la bi roditelje i školskog pedagoga
- Prijavio/la bih policiji
- Uradio bih nešto drugo: _____ (Upisati)

19. ŠKOLA – PREVENCIJA I REAKCIJA NA DIGITALNO NASILJE (Kako bi škole trebale reagovati?) (Odaberite odgovor na skali od 1-5 koji najviše odgovara Vašem mišljenju)		UOPŠTE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	I SLAŽEM SE I NE SLAŽEM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM
19.1.	Škola bi trebala da uvede jasnija pravila za korištenje interneta i mobilnih telefona u školskoj sredini	1	2	3	4	5
19.2.	Škole bi trebale da nabave tehničke uređaje za ometanje telefonskog signala kako bi prevenirale nasilje	1	2	3	4	5
19.3.	Škole bi trebalo da evidentiraju slučajeve nasilja nad djecom putem info – komunikacijkih tehnologija (IKT)	1	2	3	4	5
19.4.	Škola bi trebala da informiše učenike o mogućnostima prijave IKT nasilja	1	2	3	4	5
19.5.	Dužnost škole je da podučava učenike o načinima zaštite od nasilja putem IKT-a	1	2	3	4	5
19.6.	Škola ne bi trebalo da se miješa u to sa kim i kako učenici komuniciraju putem IKT van škole	1	2	3	4	5
19.7.	Škola bi trebala utvrditi posljedice za učenike i nastavnike koji nekoga izlože nasilju putem IKT	1	2	3	4	5
19.8.	Škola bi trebala da pruži pomoć djeci koja su izložena nasilju putem IKT (čak i kada se to desi van škole)	1	2	3	4	5
19.9.	Dužnost je škole da upozna roditelje sa razmjerama IKT nasilja i mjerama zaštite koje poduzima	1	2	3	4	5
19.10.	Škola može i treba da se bavi slučajevima nasilja putem IKT isključivo kada se ono dešava u školi	1	2	3	4	5
19.11.	Škola bi trebala da zabrani upotrebu mobilnih telefona u školskoj sredini	1	2	3	4	5

20. ŠTA URADITI U BUDUĆNOSTI? (Odaberite odgovor na skali od 1-5 koji najviše odgovara Vašem mišljenju)		UOPŠTE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	I SLAŽEM SE I NE SLAŽEM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM
20.1.	U školi jako malo govore djeci o opasnostima na internetu	1	2	3	4	5
20.2.	Mislim da bi učenje o opasnostima na internetu trebalo biti sastavni dio nastavnog programa u školi	1	2	3	4	5
20.3.	Najbolje bi bilo da djeci o tome govori njihova razrednica (razrednik) - učiteljica	1	2	3	4	5
20.4.	Najbolje bi bilo da djeci o tome govori nastavnik informatike	1	2	3	4	5
20.5.	Sasvim je dovoljno da im o tome govore roditelji, nema potrebe za školskim angažmanom	1	2	3	4	5

Zahvaljujemo se na saradnji!

Prilog 6. Pismo za roditelje

Poštovani roditelji/staratelji,

Vaše dijete je učestvovalo u istraživanju o ponašanju i navikama djece na internetu. Za provođenje istraživanja dobijena je saglasnost nadležnog ministarstva, saglasnost škole koju pohađa Vaše dijete, te Vaša saglasnost kao roditelja/staratelja. Kako bismo mogli donijeti što relevantnije zaključke o fenomenu nasilja nad djecom na internetu i uopšte o njihovoj sigurnosti, od izuzetnog je značaja da i Vi, kao roditelj/staratelj, učestvujete u istom istraživanju.

Molimo Vas da popunite online upitnik, sličan onome koji je popunjavalo Vaše dijete. Upitnik je dostupan na sljedećem linku: <http://www.fkn.unsa.ba/cprc-stc>

Upitnik je anonimn i molimo Vas da na sva pitanja odgovorite potpuno i iskreno.

Za sve dodatne informacije obratite se istraživačima mr. sci Srđanu Vujoviću (065 480 264 ili svujovic@cprc.ba) ili Elmi Datzer (065 425 251 ili edatzer@cprc.ba).

HVALA ŠTO DOPRINOSITE SIGURNOSTI VAŠEG DJETETA NA INTERNETU!

S poštovanjem,

CPRC Tim

Prilog 7. Istraživački tim

Prof. dr Elmedin Muratbegović je nastavnik na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, sa izborom u zvanje vanrednog profesora na Katedri za kriminologiju. Direktor je instituta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.

Elma Datzer, Diplomirani kriminalist i istraživač u Centru za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu.

Mr Srđan Vujović je istraživač u Centru za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu i doktorski kandidat iz naučne oblasti kriminologija na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

Boris Konrad, Diplomirani kriminalist i Cisco certificirani saradnik za mreže (Cisco Certified Network Associate - CCNA), sa dugogodišnjim iskustvom u održavanju mreža i sistema

Predrag Puharić, diplomirani kriminalista. Primarni fokus mu je kompjuterski kriminalitet i forenzika, ali se bavi i kriminološkim istraživanjima u području maloljetnika i žena. Saradnik je za IT poslove na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

Recenzija I

Dr.sc. Muhamed Budimlić, vanredni profesor

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije, oblast Kriminologija

Sarajevo, 12.12.2016. godine

Recenzija na rukopis pod naslovom **“Nasilje nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini”**, koautora prof.dr. Elmedin Muratbegović, mr. Sandra Kobajica, mr. Srđan Vujović

I. Opšti dio

I.1. Obim i raspored građe

Podneseno djelo sadrži 197 stranica pisanih kompjuterskim ispisom sa proredom veličine I.15, A4 formata. Adekvatan prikaz analize bogate empirijske građe autori su prikazali kroz 10 tablica i 47 grafika i shema, te dodatnim većim brojem tablica u priložima tekstu, čime se na ilustrovan način prikazuju argumenti za brojne nalaze do kojih se ovim djelom došlo. Djelo je sistematizovano kroz dva odvojena dijela, kojima prethodi popis skraćenica u tekstu, koji i pored heterogene i složene strukture predstavlja jedinstvenu i logički uvezanu cjelinu koja se na izuzetan način bavi problemima različit oblika zlostavljanja djece na internetu, odnosno ponašanjima i navikama djece na internetu u Bosni i Hercegovini. Na naslovnoj strani navodi se da je publikacija izrađena uz podršku organizacije Save the Children a kao izdavač se navodi Udruženje Centar za istraživanje politike suprostavljanja kriminalitetu.

I.2. Sadržaj djela

Djelo je sistematizovano prema sljedećoj strukturi:

	stranica
1. Sadržaj.....	I
2. Popis skraćenica u tekstu	4
3. DIO I- Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja djece na internetu u Bosni i Hercegovini (8 poglavlja sa listom korištenih izvora te priložima)	7
4. DIO II – Ponašanje i navike djece na internetu: Stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike (5 poglavlja sa listom korištenih izvora te priložima)	106

1.3. Upotrebljivost u naučnim, stručnim i nastavnim procesima

Ovo djelo bez ikakve dileme, može predstavljati izuzetan izvor za unapređenje naučnih, stručnih ali i nastavnih procesa u institucijama koje u svojim nadležnostima i obavezama, ili svom akademskom opusu imaju neposredno ili posredno bavljenje problematikom negativnih uticaja interneta na djecu i mlade.

Iskazani pristup autora, kojim nedvosmisleno žele učiniti razumljivijim oblast borbe protiv svih oblika nasilja na internetu, nominira djelo kao vrijedan priručnik za postupanje kako na pojedinačnom tako i na institucionalnom nivou, posebno u oblasti prevencije ove pojave. Također, uvažavajući didaktičke standarde u oblasti društvenih nauka, ovo djelo može pružiti kvalitetan sadržaj i za brojne univerzitetske i školske predmete i u obrazovnom pogledu. Specifičan spoj prikazanih rezultata sprovedenih empirijskih studija, s jedne strane, sa uvodnim teorijskim eksplanacijskim dijelom, s druge, predstavljaju solidnu osnovu za edukaciju po specifičnim tematskim cjelinama. Kvalitet ovog rada ogleda se u i njegovoj metodičkoj i metodološkoj opremljenosti čime zadovoljava predviđene standarde utvrđene za monografska djela širokog diapazona upotrebe.

2. Posebni dio

2.1. Naslov djela

“Nasilje nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini” je naziv ovog djela, kojim se u potpunosti odražavaju elementi i suština obrađene tematike.

2.2. Djelovi i njihovo obilježavanje

Kao bitna karakteristika ovog djela ističe se hijerarhijska usklađenost njegovih dijelova. Koristeći znanje oslonjeno kako na teorijsko tako i na empirijsko iskustvo, autori precizno i dosljedno izlažu cjelokupnu materiju ovog monografskog djela. Posebno je izražajna logička povezanost dva segmenta djela koji posamtrano u cjelosti tvore zaokruženu cjelinu.

Prvom odvojenom cjelinom djela, pod naslovom “*Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja djece na internetu u Bosni i Hercegovini*”, obrađuju temeljne pravne i institucionalne segmente socijalnog reagovanja na ovu vrstu protivpravnih ponašanja. Prije izlaganja rezultata provedenih analiza kroz sažetak, uvod i metodološki okvir predstavljani su osnovni elementi provedenog istraživanja, ukazujući na obim i štetne razmjere problema te osnovne tehnike i metode korištene u istraživanju.

Na kraju ovog prvog dijela monografije navedenu su brojni prilozi, koji se odnose na sadržaje istraživačke građe dobivene kroz fazu prikupljanja podataka metodom intervjua provedenih u odabranim institucijama nadležnim za reakciju na odabrano protivpravno ponašanje.

Prvo poglavlje, pod naslovom *“Međunarodni i nacionalni pravni okvir za borbu protiv seksualnog nasilja na internetu i drugih oblika zlostavljanja”*, predstavlja sveobuhvatno izlaganje o temeljnim pravnim izvorima koji se smatraju nezaobilaznim polaznim standardima i osnovama za propisivanje normi kojima se reguliše oblast borbe protiv navedenih oblika nasilja. Kroz odvojena izlaganja izložene su ključni međunarodnopravni izvori, kojima se stvaraju mogućnosti za razvoj adekvatnog okruženja domaćih institucionalnih kapaciteta, poboljšanje pravnog nacionalnih pravnih okvira, jačanje preventivnih aktivnosti, standarda zaštite žrtava takvih krivičnih djela, te mehanizama za međunarodnu saradnju. Po pitanju nacionalnog pravnog okvira a temeljem provedenih analiza zaključuju se da je Bosna i Hercegovina uspostavila referentan pravni okvir, kako po pitanju krivičnih djela koja se odnose na seksualno iskorištavanje i seksualnu zloupotrebu djece, tako i pravni okvir u odnosu na zaštitu djece žrtava i svjedoka ovih krivičnih djela.

Naredno poglavlje, sa naslovom *„Ključni akteri u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja na internetu i drugih oblika zlostavljanja djece u Bosni i Hercegovini“*, sastavljeno je iz prikaza sistema institucionalne reakcije na ovu pojavu u Bosni i Hercegovini. Tako, u prvim dijelovima poglavlja izložene su osnovni segmenti i karakteristike nadležnih zakonodavnih tijela i organa uprave na državnom, entitetskom i kantonalnim nivoima. Posebnom podpoglavlja izloženi su rezultati analize institucija koje se svrstavaju u kategorije nezavisnih institucija, međunarodnih organizacije te organizacija civilnog društva i privatnog sektora koje se ovim problemom bave.

Treće, posljednje poglavlje prog dijela monografije, pod naslovom *„Društveni odgovor na seksualno nasilje i druge oblike zlostavljanja djece na internetu u Bosni i Hercegovini“*, sadrži rezultate i zaključke provedenih analiza institucionalnog reagovanja na odoabrane nasilničke oblike ponašanje nad djecom i među djecom. Tako, u ovom dijelu se ukazuje da terminologija profesionalaca aktivnih u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i eksploatacije djece putem informaciono-komunikacionih tehnologija nije ujednačena, a da često nije u skladu sa niti sa standardiziranim Luksemburškim smjernicama. Pored navedenog, navodi se također da Akcioni plan za zaštitu djece i sprječavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini (period realizacije 2014. – 2015.) nije sproveden. U oblasti pravosudne reakcije, ukazano je da kaznena politika u BiH za krivična djela spolnog nasilja nad djecom nije ujednačena i nije adekvatna posljedicama koje to djelo ostavlja na djecu žrtve. U vezi s tim, ističe se da kaznena politika zakonodavca ukazuje na činjenicu da su propisane kazne za krivična djela seksualnog nasilja nad djecom neujednačene, sa evidentno niskim apsolutnim minimumima, te velikim rasponom između minimalnih i maksimalnih kazni za pojedina krivična djela. Na kraju, ali izuzetno važnim, navodi se nalaz da u Bosni i Hercegovini ne postoji poseban sistem podrške djeci žrtvama nasilja i zlostavljanja putem informaciono-komunikacionih tehnologija.

U drugom dijelu monografije, pod naslovom *“Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike”*, izlažu se rezultati provedenog istraživanja koje je imalo za cilj opisati ponašanja i navike djece na internetu i otkriti izazove za njihovu sigurnost. Na ovaj način, na mnogo pouzdanijoj osnovi moglo bi se izvršiti kreiranje društvenih programa zaštite djece od rizika da postanu žrtve ili počinitelji društveno neprihvatljivih ponašanja. Kao i prvim segmentom djela, i u ovom poglavlju na početku se navodi sažetak te uvod sa osnovnim obrazloženjima metodologije provedenog istraživanja. Također, i u ovom poglavlju navedeni su prilozi, koji su za ovaj dio monografije izloženi u obliku tabelarnih i shematskih prikaza rezultata studije, pokazatelje uzorka odoabranih škola te korištene istraživačke instrumente.

Sadržaj ovog poglavlja izložen je kroz tri osnovne cjeline, rezultati, zaključci i preporuke. Tako, u prvom segmentu, sa podnaslovom „Rezultati“, izložene su karakteristike uzorka, te osnovni rezultati istraživanja koji se odnose na varijable „dostupnosti uređajima“, „načinu i svrsi korištenja interneta“, nadzoru roditelja nad pristupom djece na internetu“, „rizicima djece na internetu“ te „zaštite od nasilja na internetu“. Provedene analize predstavljaju osnov za formulisane zaključke, kojima se sasvim jasno i precizno ispunjavaju postavljeni ciljevi istraživanja. Uopšteno posmatrano, navodi se da većina djece ispitivanog uzorka gotovo bez izuzetka koriste savremene informaciono komunikacijske tehnologije. Posebno je značajno istaći nalaz prema kojem su većina ispitanika ujedno i korisnici interneta, dok je uočen nalaz da samo izuzetno ne posjeduju visokotehnološke uređaje koji im služe za priključenje na mrežu. Uočava se tako da su generacije djece rođenih nakon 2000-tih te koje trenutno u svakodnevnom životu koriste internet, pri čemu svako treće dijete koje je učestvovalo u ovom istraživanju, prije sedme godine je počelo da koristi internet, a da je velika većina internet već koristila do devete godine života. Tako, naglašava se da *internet, pored porodice i vršnjaka, sve više postaje jedan od značajnih agenasa socijalizacije, čak i prije polaska djeteta u školu, dok vrlo značajne razmjere dobija upravo neposredno nakon polaska u školu*. Kao jedna od temeljnih zaključnih teza ističe se da s obzirom da djeca u školi počinju sa izučavanjem nastavnog predmeta vezanog za informatiku i računarstvo tek u 6. razredima ili sa 11 godina života, a da se značajno ranije susreću sa visokotehnološkim uređajima i internetom, postavlja se pitanje ko ih treba zaštititi u „cyber“ prostoru. Na ovo pitanje, autori indirektno ukazuju na ulogu i značaj nastavnih planova i programa za predmet informatika odnosno nastavnika kojima se povjerava realizacija nastave na ovom predmetu. Epilog provedene studije, autori sažimaju kroz konkretne i precizne preporuke koje izlažu u posebnom podpoglavlju, čime daju izuzetnu upotrebnu vrijednost napisanog djela.

3. Zaključak i prijedlog

Podneseno djelo koautora prof.dr. Elmedin Muratbegović, mr. Sandra Kobajica, mr. Srđan Vujović, pod naslovom "Nasilje nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini" sačinjeno je od dva segmenta koji predstavljaju posebne strukturalne jedinice. Rasprave i teorijsko postavljenje, struktuirane kao odvojeni monografski sadržaji, argumentovane su konkretnim i konciznim nalazima i zaključcima, koji ovom djelu daju poseban kako naučni tako i stručni značaj. Usmjereni pažnja prema izdvojenim oblicima socijalnog reagovanja na prestupničke oblike ponašanja mladih, kojima se autori bave, daje ovom djelu karakter znanstvenosti. To se prije svega ističe sveobuhvatnim i cjelovitim razmatranjem najštetnijih i najfrekventnijih seksualnih i drugih oblika nasilja nad djecom putem interneta.

Na kraju, bez ikakve sumnje, može se iskazati da je djelo po originalnim rezultatima istraživanja, metodologiji te znanstvenim činjenicama i stavovima aktuelno djelo koje svojim sadržajem doprinosi razvoju ne samo istraživačke prakse već u značajnoj mjeri i teorije kako u oblasti istraživanja socijalne kontrole kriminaliteta tako i u oblasti kriminalne fenomenologije i etiologije.

Temeljem iznesenog, smatram da se ispunjeni svi, ne samo formalni već i naučni uslovi za objavu ovog djela u vidu monografskog djela, pri čemu nije nevažno naglasiti da se djelo preporučuje kao vrijedno znanstveno i stručno djelo ali i kao vrijedan izvor za visokoškolsku edukaciju u brojnim kriminološkim i drugim srodnim metodološkim disciplinama.

Recenzent:

Prof.dr.sc. Muhamed Budimlić s.r.

Recenzija II

RECENZIJA RUKOPISA

„Nasilje nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini“, autora Elmedina Muratbegovića, Sandre Kobajice i Srđana Vujovića

Pisano djelo pod naslovom „Nasilje nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini“, autora Elmedina Muratbegovića, Sandre Kobajice i Srđana Vujovića predstavlja monografiju čija je svrha analiza savremene društvene pojave – nasilja nad djecom u virtuelnom svijetu informaciono-komunikacijske tehnologije. Rukopis je pisan na 193 stranice teksta A4 formata, organizovane kroz deset poglavlja. Nakon početnog prikaza skraćena korištenih u tekstu monografije sljede poglavlja: Sažetak, Uvod, Metodološki okvir, Međunarodni i nacionalni pravni okvir za borbu protiv seksualnog nasilja na internetu i drugih oblika zlostavljanja djece, Ključni akteri u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja na internetu i drugih oblika zlostavljanja djece u Bosni i Hercegovini, Društveni odgovor na seksualno nasilje i druge oblike zlostavljanja djece na internetu u Bosni i Hercegovini, Zaključci, Preporuke, te na kraju uobičajeno Izvori i Prilozi.

Sažetak pisanog djela, čitaocu na jasan način skreće pažnju da sa dostupnosti interneta raste i mogućnost pojave nasilja nad djecom putem interneta, formuliše istraživački problem kroz vršenje analize sadržaja relevantnih dokumenata (naučnih radova, istraživačkih izvještaja, i sl.) i provođenje intervjua sa predstavnicima ključnih aktera u oblasti borbe protiv seksualnog iskorištavanja i nasilja na internetu i drugih oblika zlostavljanja djece, te navodi sve preduzete mjere socijalne kontrole u BiH u ophođenju sa problemom nasilja nad djecom putem interneta.

Uvodnim dijelom rukopisa upućuje se na pozitivne i negativne strane informaciono-komunikacijskih tehnologija tzv. “Z generacije” savremenog društva, te se kroz sažet diskurs daje naznaka relevantnog okvira istraživanju. Uvodni dio ukazuje na dva važna saznanja: prvi, da je razvoj informaciono-komunikacijskih tehnologija u pozitivnoj korelaciji sa izvršenih krivičnim djelima na štetu djece u kojima se kao sredstvo izvršenja koristi informaciono-komunikacijska tehnologija i drugo, da adekvatna zaštita djece od zlostavljanja putem informaciono-komunikacionih tehnologija zavisi od multidisciplinarnog, planiranog sistematičnog pristupa, spremnosti institucija da odgovore na problem, intersektorskoj saardnji, te kadrovskim i infrastrukturnim kapacitetima.

Treći dio, opisuje metodološki okvir istraživanja. Istraživački problem je ispitan analizom dokumenata i primjenom struktuiranog intervjua na prigodno odabranih 19 stručnjaka iz oblasti nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija.

Četvrti dio monografije, iscrpno i korisno navodi sve važne međunarodne i nacionalne zakonske propise, te druge dokumente koji regulišu pitanje nasilja nad djecom putem interneta, ukazujući da su takvi dokumenti omogućili razvoj povoljnih institucionalnih kapaciteta u Bosni i Hercegovini. Ujedno navedeni dokumenti predstavljaju materijal analize sadržaja istraživačkog problema. Poglavlje, čitaocu omogućava saznanja ne samo o relevantnim dokumentima koja uređuju mjere socijalne kontrole pojave nasilja nad djecom putem internet, već ukazuju na različite vidove obaveza i odgovornosti međunarodnih organizacija, vladinih institucija i organizacija civilnog društva u ophođenju sa pojavom nasilja nad djecom putem internet.

Peto poglavlje monografije, polazi od postavke da je nužnost pravno-političkog i zakonodavnog funkcionisanja postojanje adekvatno primjenjivih mehanizama kontrole pojave

nasilja nad djecom, pa tako i nasilja putem internet, priznavajući da kompleksnost problema može nadjačati intersektorsku sardnju i uzrokovati propuste u djelovanju i primjeni mehanizama. Vrlo praktično, u ovom djelu teksta nalazi se pregled najvažnijih državnih, entitetskih i kantonalnih institucija i agencija, kao i međunarodnih organizacija i organizacija civilnog društva koje imaju ključne uloge u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja na internetu i drugih oblika zlostavljanja djece u BiH. Time se čitaocu, veoma pragmatično, pruža mogućnost, saznanja o nadležnostima svih relevantnih institucija u borbi protiv nasilja nad djecom.

Šesto poglavlje govori o društvenom reagovanju na seksualno nasilje i druge oblike zlostavljanja djece na internet u Bosni i Hercegovini, odn. prikazuje rezultate istraživanja dobijene putem metode primjene analize sadržaja i struktuisanog intervjua. Rezultati primjenjenih metoda ukazuju na nekoliko važnih problema koji egzistiraju u oblasti nasilja nad djecom putem internet, a to su: terminološka konfuzija u naučno-stručnoj literaturi i relevantnim dokumentima, neimplementiran Akcioni plana za zaštitu djece i sprječavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini za 2014 i 2015. godinu, neujednačena kaznena politika u Bosni i Hercegovini za krivična djela polnog nasilja nad djecom, neusaglašenosti kaznene politike sa posljedicama koje takva djela ostavljaju na djecu, kao i neprimjereno propisane kazne po zakonodavnim rješenjima. Najvažnije na šta ukazuju rezultati istraživanja jeste činjenica da ne postoji poseban sistem podrške djeci žrtvama nasilja i zlostavljanja putem internet. Imajući u vidu da virtuelni svijet predstavlja važan i nezaobilazan faktor socijalizacije svakog djeteta u savremenom društvu, istraživački nalazi mogu opravdati funkciju alarma. Posebno važni dijelovi ovog poglavlja koji ukazuju na opravdanost funkcije alarma su zapažanja o obrazovnim kurikulumima sa funkcijom osposobljavanja djece u obrazovnom sistemu za prepoznavanje opasnosti od nasilja na internet i jasni zaključci o unapređenju kvaliteta takvih obrazovnih sadržaja.

Sedmo i osmo poglavlje, pisanog djela odnosi se na zaključke i preporuke u oblasti nasilja nad djecom putem internet, a izvedenog na osnovu nalaza kvalitetativne studije.

Zaključkom se naglašava da je broj djece korisnika interneta u našoj zemlji u porastu, da naša zemlja prati međunarodne standarde, ali da mehanizmi primjene takvih standard nisu adekvatno primjenjeni, što se odrazilo na odsustvo pragmatičnih političkih, pravnih i institucionalno korisnih rješenja. Na osnovu iznijetih zaključaka nameće se potreba za sistematski osmišljenim planskim aktivnostima u borbi protiv zlostavljanja djece putem internet, što autori decidno navode u preporukama.

U devetom poglavlju navedeno je ukupno 42 reference koje se odnose kako na domaću, tako i na stranu naučnu i stručnu literaturu, zakonske i druge pravne akte, relevantne dokumente i izvještaje u oblasti nasilja nad djecom.

U desetom poglavlju rukopisa, u vidu priloga, veoma transparentno su prikazani intervjui vođeni sa predstavnicima relevantnih institucija u oblasti zlostavljanja djece putem interneta, što može poslužiti svakom čitaocu kao sopstveni uvid u istraživački problem.

Objavljivanje ove monografije, može biti od vitalnog značaja za unapređenje saznanja o pojavi nasilja, kao i razvoj ove naučne teme. Pisano djelo obrađuje savremenu socijalnopatološku pojavu, čije su žrtve prevashodno djeca na način da čitaocu na jasan i razumljiv način pruža vrijedne podatke o obimu, strukturi i dinamici pojave, zakonodavno pravnim okvirima, mehanizmima nadležnosti sprovođenja mjera socijalne kontrole i društvenim reagovanjima na pojavu nasilja. Na taj način, omogućava široku lepezu budućih istraživanja, preduzimanja adekvatnih mjera socijalne kontrole i kreiranja programa redukcije neželjenih posljedica njene difuznosti. Monografija može biti od koristi budućim istraživačima, studentima

u oblasti društvene nauke i nauka u oblasti bezbjednosti, te stručnjacima u praksi kako bi stekli potrebna saznanja kao bazične premise u primjeni vlastitih profesionalnih vještina. Ovaj sveobuhvatan rad koji iscrpno istražuje temu nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija sadrži opis metodologije sprovedenog istraživanja, predstavlja i tumači rezultate koji imaju društvenu korisnost, te kao takav predstavlja inovativan i originalan naučni i stručni doprinos autora.

Društvena vrijednost ove monografije ogleda se u pozivu na preuzimanje profesionalne odgovornosti. Stoga predlažem Centru za istraživanje kriminaliteta i Save the Children u Bosni i Hercegovini, da publikuju ovu monografiju, kako bi što prije bila dostupna relevantnoj istraživačkoj, naučnoj i stručnoj javnosti, te omogućila sticanje uvida u raširenost pojave nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u savremenog društvu i važnost organizovanja pravovremenih mehanizama socijalne kontrole.

dr Sanja Radetić Lovrić, vanredni profesor
Studijski program psihologije
Filozofski fakultet Banja Luka
Univerzitet u Banjoj Luci

Banja Luka, 13. decembar 2016. godine

Save the Children
Ljubljanska 16, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Tel +387 (0) 33 290 671
Fax +387 (0) 33 290 675
<https://nwb.savethechildren.net>